

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

На правах рукопису

Скибун Наталія Дмитрівна

УДК 378:808.5]:338.48

**Формування професійної мовленнєвої компетентності
майбутніх фахівців туристичного профілю**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
професор кафедри української мови,
доктор педагогічних наук, професор
Караман Станіслав Олександрович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю	10
1.1. Аналіз базових понять дослідження	10
1.2. Психолінгвістичні чинники формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.....	24
1.3. Лінгводидактичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності	36
Висновки до першого розділу.....	59
РОЗДІЛ 2. Теорія і практика формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.....	62
2.1. Методичне забезпечення формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.....	62
2.2. Стан сформованості професійної мовленнєвої компетентності в майбутніх фахівців туристичного профілю.....	78
Висновки до другого розділу.....	93
РОЗДІЛ 3. Експериментально-дослідне навчання за пропонованою методикою.....	96
3.1. Завдання експерименту	96
3.2. Перебіг формувального етапу експерименту.....	109
3.3. Результати формувального експерименту.....	153
Висновки до третього розділу	165
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	168
Додатки.....	200

ВСТУП

В епоху глобалізації та розвитку міжнародних економічних відносин особливого значення набуває туризм, активізація якого викликана суттєвими змінами в суспільній свідомості, визнанням світовою спільнотою абсолютної цінності різних національних культур. Україна має значний туристичний потенціал, який відкриває для неї перспективи стати потужною державою, де туристична галузь значною мірою впливатиме на соціально-економічний поступ, культурний розвиток та зростання добробуту населення.

Становлення вітчизняної туристичної галузі зумовлює потребу внесення системних коректив у підготовку фахівців туристичного профілю. Соціальні виклики актуалізують проблему підвищення якості теоретичної підготовки та рівня практичних умінь фахівців туристичного профілю.

Аналіз джерельної бази доводить, що впродовж останніх років проблеми підготовки фахівців туристичного профілю стали предметом досліджень О. Бейдика, О. Дмитрук, Л. Кнодель, О. Левицької, Л. Лук'янової, В. Пазенка, І. Петрова, Л. Поважної, М. Скрипник, Т. Сокол, Г. Цехмістрової, О. Федоренко, В. Федорченка, Н. Фоменко, В. Цибуха, Л. Чорної, Г. Щуки, Ю. Яковенко та інших учених. Окремі аспекти проблеми вдосконалення мовлення майбутніх фахівців нефілологічного профілю розглядали лінгводидакти З. Бакум, О. Біляєв, В. Борисенко, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, Л. Паламар, М. Пентилюк, О. Семеног, Т. Симоненко, В. Шляхова та ін. У межах дисертаційних робіт цю проблему досліджували Н. Безгодова, Г. Берегова, О. Бугайчук, Л. Головата, Ж. Горіна, І. Дроздова, К. Климова, О. Ковтун, Н. Костриця, Л. Лучкіна, В. Михайлюк, М. Пентилюк, Т. Рукас, Л. Рускуліс, Н. Тільняк, Н. Тоцька, І. Черних, В. Шляхова та ін.

Сьогодення вимагає поєднання в людині фахівця й мовної особистості, відтак зміщення акцентів у мовленнєвій підготовці студентів туристичного

профілю та занурення їх у професійний контекст. Орієнтування сучасної вищої освіти на всебічний мовленнєвий розвиток студентів, удосконалення їхніх мовленнєвих навичок і вмінь правильно й виразно передавати думки, зміцнення зв'язку змісту навчання студентів із їхньою майбутньою професійною діяльністю є підвалинами для розбудови й забезпечення ефективного освітнього процесу.

Навчання української мови за професійним спрямуванням майбутніх фахівців туристичної сфери здебільшого обмежується вдосконаленням правописних навичок, умінь складати ділові папери, поза увагою залишається формування професійної мовленнєвої компетентності, важливими складниками якої є вміння сприймати, продукувати висловлювання в професійних комунікативних ситуаціях, використовувати фахову термінологію, виступати публічно. Виникають труднощі в студентів і під час перекладу фахових текстів українською мовою, конспектування та реферування текстів, побудови діалогічних та монологічних висловлювань. Проблема мовленнєвого розвитку майбутніх фахівців туристичного профілю не була предметом спеціального дослідження, тому виникла необхідність у розробленні методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, що й зумовило вибір теми дисертації **“Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю”**.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка “Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти” (державний реєстраційний номер 0110U006274). Тему дисертації затверджено вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 6 від 28.04.2011) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі

педагогіки та психології АПН України (протокол № 2 від 25 лютого 2014 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці ефективності методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу.

Відповідно до мети визначено **завдання** дослідження:

1. Уточнити сутнісні характеристики базових понять дослідження.
2. Обґрунтувати теоретичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.
3. Проаналізувати зміст чинного навчально-методичного забезпечення майбутніх фахівців туристичного профілю.
4. Визначити критерії, показники та рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю
5. Розробити й експериментально перевірити методику формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Об'єкт дослідження – формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу.

Предмет дослідження – методика формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять концептуальні засади теорії наукового пізнання; філософії освіти; єдності мови, мовлення і мислення; законодавчі акти й сучасні концепції з проблем мовної освіти в Україні; положення лінгвістичної, психолого-педагогічної наук щодо мовленнєвої діяльності (І. Вихованець, Ю. Караулов, Л. Мацько, М. Степаненко, М. Плющ, С. Єрмоленко); теорії людської діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); педагогічної теорії;

особистісно зорієнтованого, комунікативно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного компетентнісного, системного, проблемного підходів (В. Афанасьєв, А. Алексюк, Н. Бібік, В. Беспалько, І. Бех, С. Гончаренко, В. Давидов, Л. Занков, К. Костюк, О. Малихін, С. Мартиненко, А. Матюшкін, В. Оконь, С. Подмазін, О. Пошетун, О. Савченко, С. Сисоєва, Л. Хоружа, Є. Юдін та ін.); сучасної лінгводидактики з проблеми розвитку комунікативної компетентності (З. Бакум, А. Богуш, В. Борисенко, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, Н. Дика, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, О. Любашенко, Л. Мамчур, Л. Мацько, М. Пентилуок, Т. Симоненко, В. Шляхова, С. Яворська та ін.).

Для реалізації завдань дослідження, забезпечення вірогідності його результатів під час роботи над дисертацією використано такі **методи: теоретичні** – аналіз психологічної, педагогічної, методичної літератури для уточнення поняття “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю”, визначення його семантичного наповнення та з’ясування психологічних, лінгводидактичних засад розвитку професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; узагальнення наукових положень з проблеми дослідження для створення експериментальної методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; **емпіричні** – спостереження, аналіз, анкетування, бесіди, проведення констатувального етапу педагогічного експерименту для вивчення практики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю у вишах та визначення рівнів її сформованості у студентів; розроблення, проведення й упровадження експерименту в освітній процес вищих навчальних закладів; якісне та кількісне оброблення результатів педагогічного експерименту; **методи математичної статистики** для перевірки вірогідності результатів дослідження.

Експериментальна база та етапи дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі ВНЗ “Інститут реклами”, Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука, Херсонського державного університету. У формувальному експерименті було залучено 307 студентів: 152 студенти - в експериментальних групах і 155 – у контрольних групах.

Наукова новизна дослідження: *уперше з’ясовано й витлумачено зміст поняття “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю”; обґрунтовано психолінгвістичні, лінгводидактичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; визначено лінгводидактичні умови формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю (систематична реалізація міждисциплінарних зв’язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організація системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу, риторизація освітнього процесу), критерії та рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності студентів туристичного профілю, критерії відбору текстів фахового спрямування; розроблено методику формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; удосконалено форми, методи, прийоми та засоби роботи над формуванням мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; запропоновано систему власне мовленнєвих і супровідних вправ; набули подальшого розвитку положення про оптимізацію мовленнєвої підготовки студентів туристичного профілю та методичне забезпечення формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців сфери туризму.*

Практичне значення дослідження. Запропонована методика формування професійної мовленнєвої компетентності може бути

використана в навчанні студентів української мови на нефілологічних факультетах вищих закладів освіти. Сформульовані в роботі положення, висновки й методичні рекомендації можуть бути використані для вдосконалення змісту програм з української мови за професійним спрямуванням у вищих навчальних закладах, у процесі підготовки підручників, методичних посібників, у практичній діяльності викладачів вишів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес ВНЗ “Інститут реклами” (довідка № 74-Д від 20.01.2016), Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна” (довідка №3-Д від 26.02. 2016), Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука (довідка 04/25 від 29.02. 2016), Херсонського державного університету (акт №01-28/518 від 21.03. 2016).

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною та лінгводидактичною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень в окресленні провідних аспектів дослідження; застосуванням методів, адекватних предмету, меті й завданням дослідження; апробацією розробленої методики в різних вишах України; якісним і кількісним аналізом результатів експериментально-дослідної роботи.

Особистий внесок здобувача в публікаціях зі співавторами. У посібнику “Українська мова за професійним спрямуванням” особистий внесок авторки полягає в розробленні підрозділів “Особливості вживання дієслівних форм у різних стилях мовлення”, “Прислівник. Використання прислівників для увиразнення мовлення”, “Переклад термінів науково-технічних та гуманітарних текстів”, “Навчання перекладу”.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні і практичні положення дисертації висвітлювалися на науково-практичних та науково-методичних конференціях: *міжнародних*: “Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів” (Київ, 2011); “Організаційно-педагогічні аспекти формування

та розвитку майбутнього фахівця” (Ялта, 2011), “Теорія і практика виховання сучасної молоді: цінності, зміст, технології” (Луганськ, 2012); “Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (м. Переяслав-Хмельницький, 2014); “Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри” (Кривий Ріг, 2015); *всеукраїнських та міжрегіональних*: “Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти” (Київ, 2010); “Механізми впровадження компетентнісного підходу до формування змісту освіти та організації навчально-виховного процесу” (Київ, 2010); “Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки” (Київ, 2012). Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи” (Умань, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 6 публікаціях: 5 статей у провідних фахових виданнях; 1 – навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 244 сторінки, із них 170 сторінок основного тексту. У списку використаних джерел нараховується 304 найменувань (із них 12 – іноземною мовою).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

1.1. Аналіз базових понять дослідження

Зміни в суспільстві, пов'язані з входженням України в європейський простір, динамічним розвитком туризму, вимагають удосконалення системи професійної освіти, підвищення вимог до рівня професійної компетентності майбутнього працівника туристичної галузі, його фахової підготовки і особистісних якостей.

Сучасному суспільству, як зазначає Л. Соловей, потрібен фахівець, здатний самостійно і творчо вирішувати складні професійні завдання, усвідомлювати особистісну і громадську значущість своєї професійної діяльності, відповідальність за її результати, сприймати інформацію і творити зміни, бути готовим до інноваційної діяльності й до соціально вмотивованого трансформування набутих знань у систему інноваційних технологій; відчувати потребу в постійній самоосвіті і володіти навичками самостійного здобуття знань, підвищення кваліфікації [251, с. 23]. Виховання таких фахівців можливе лише за умови кардинального переосмислення мети професійної підготовки у вищому навчальному закладі туристичного профілю в напрямі формування не розрізнених знань, навичок і умінь, а цілісного комплексу базових і професійно орієнтованих компетентностей випускників.

Підтвердженням цього є лінійна структура професіограми майбутнього фахівця туристичного профілю, що містить пізнавальний, функційний, діяльнісний та особистісний компоненти. Пізнавальний компонент відображає зміст професійної підготовки фахівців сфери туризму; функційний – фахову підготовку до виконання професійних функцій; діяльнісний – до здійснення різних видів професійної діяльності в умовах реальної співпраці; особистісний – формування особистості фахівця сфери туризму, його особистісних якостей і професійної культури [38].

Аналіз і синтез наукових студій показав, що науковцями обґрунтовано відмінність між поняттями „компетенція” і „компетентність”. Тлумачні словники [133; 247;259] *компетентність* визначають як властивість за значенням компетентний. „Компетентний – це 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний” [130; 271; 48]. „*Компетенція* – 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи” [133; 249]. Наведені визначення показують, що компетентність – більш широке поняття, що охоплює знання певної галузі, а компетенція – обізнаність в одному напрямі діяльності.

Як свідчить аналіз наукової літератури, учені по-різному тлумачать ці поняття. Ю. Жуков, Н.Остапенко, Л. Петровська пропонують трактувати поняття „компетентність” та „компетенція” як синонімічні лексичні структури [101; 197; 213]. К.Балабанова, Н.Безгодова теж не розрізняють понять „компетентність” і „компетенція”. Під компетентністю, або компетенцією, вони розуміють „характеристику поведінки, домінуючу форму активності особистості, сформованість відповідних умінь і навичок, ступінь володіння, наприклад, мовою та мовленням” [15; 22].

Іншої точки зору дотримуються І. Гудзик, Т. Симоненко, А. Хуторський. Вони чітко розмежовують поняття „компетентність” і „компетенція”, зазначаючи, що це терміни іншомовного походження, „які мають один латинський корінь, проте термін „компетентність” має ширше трактування в сучасній лінгвометодиці та лінгводидактиці” [83]; „компетентність формується з окремих компетенцій, але не збігається з ними” [238, с. 45]. Це підтверджують і наведені визначення понять.

На думку А. Хуторського, „компетентність – особистісна якість (сукупність якостей) та мінімальний досвід, які вже склалися по відношенню до діяльності в заданій галузі” [274, с. 45]; І. Гудзик розглядає компетентність як „не тільки вміння, але й відмінні риси, що відповідають завданням, які поставлені життям” [83, с. 13]; Р. Мільруд вважає, що „це комплексний

особистісний ресурс, який забезпечує можливість ефективної взаємодії з навколишнім світом у тій чи іншій галузі та який залежить від необхідних для цього компетенцій” [180, с. 31].

Як бачимо з наведених визначень, компетентність є особистісним надбанням у певній галузі. „Компетенція – більш вузьке поняття, що співвідноситься з конкретними видами діяльності та використовується для позначення умінь, знань, які необхідні для ефективного виконання дій”, – пише І. Гудзик [83, с. 12].

Тому, не вдаючися до дискусії, ми на основі теоретичного осмислення й аналізу інтерпретацій досліджуваних понять, які належать Н. Голуб, І. Гудзик, М. Пентилюк, Т. Симоненко, А. Хуторському та ін., розглядатимемо компетентність як інтегровану здатність студента, набуту під час навчання; комплекс знань, навичок і досвіду, що дають змогу ефективно діяти або виконувати певні функції. Компетенція – рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній галузі діяльності.

Слушним вважаємо зауваження авторів Словника лінгводидактичних термінів: компетентність містить знання, уміння й навички, досвід, цінності, ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися в процесі конкретної ситуації; очікувані й вимірювані досягнення, що підтверджують здатність (спроможність) виконувати певні дії самостійно після засвоєння програмового матеріалу [249, с. 111-112].

На основі таких узагальнень можемо стверджувати, що компетентність майбутнього фахівця туристичної галузі – це синтез знань, умінь, навичок, цінностей, досвіду, професійних особистих якостей, який є наслідком навчання у вищому закладі освіти.

На думку Л. Соловей, термін „професійна компетентність” введено для коректної характеристики кінцевого результату навчання, що об’єднує, на думку різних дослідників, не лише професійні знання і вміння, але й професійний досвід, систему ціннісних орієнтацій особистості, ставлення до праці, здатність ефективно використовувати отримані знання й уміння й

набувати нові, ефективно володіння різними способами вирішення проблемно-когнітивних завдань, особистісні інтелектуально-вольові риси, необхідні для досягнення кінцевої мети тощо. Професійна компетентність, переконана дослідниця, включає когнітивний, операційно-технологічний, мотиваційний, етичний, соціальний і поведінковий складники [251, с. 23].

Г. Зайчук на основі теоретичного аналізу наукових досліджень (О. Бобієнко, М. Вачевський, В. Федорченко, Г. Цехмістрова та ін.) доходить висновку, що професійна компетентність фахівця туристичної галузі формується на основі багатогранних аспектів туристичної діяльності, що вимагає професійних знань, умінь, навичок, професійно значущих особистісних якостей. Крім того, дослідниця, аналізуючи сутність професійної компетентності майбутнього фахівця туристичної сфери, виділяє в її структурі принципові позиції, а саме: фундаментальні сутності і сутності, в основі яких лежать здібності і задатки особистості, а також створення відповідного освітнього середовища, що вимагає адекватної і своєчасної реакції в певній сфері діяльності (туризмі). У спеціальній літературі туризм тлумачиться як складний соціокультурний та історичний феномен, підґрунтям якого виступає забезпечення оптимальних форм проведення дозвілля та реалізація спектру способів використання вільного часу. Останнім часом туризм набув статусу чинника світового виміру, багатогранність якого окреслена такими аспектами, як економічний, соціокультурний, кроскультурний, комунікативний та міжнародний. Туризм відіграє винятково пріоритетну роль у формуванні “комунікативної культури”, адекватної нинішньому етапу переходу до цивілізації XXI ст. [269, с.29]. Туризм визнано одним із основних способів відпочинку і важливим у суспільно-економічному і культурному аспектах фактором життя [268, с. 124].

Попри те, що традиційно туризм вважають сферою людської життєдіяльності світоглядного значення, на сучасному етапі в епіцентрі уваги науковців – фахівців туристичної галузі та дотичних сфер –

знаходиться створення принципово нової суспільно-гуманітарної теорії “професійна підготовка фахівців для сфери туризму”, зорієнтованої на трансформацію людської цивілізації найближчого майбутнього у своєрідний “інноваційний простір”, туристичний простір чи туристичне середовище [268, с. 56].

Останнім часом у науковий обіг уведено поняття “туристичне середовище”, яке дослідники (Г. Зайчук, Л. Кнодель, Л. Соловей, О. Федоренко та ін.) розглядають як низку таких інституцій, як суспільство, держава, ринок праці, освітні установи, сучасні технології, що впливають на вимоги до компетентності фахівця. Г. Зайчук при цьому бере до уваги одну з найважливіших особливостей туристичного середовища – швидку змінюваність і активність. Важливість визнання середовища, на її погляд, є необхідним складником навчального процесу. Зміни в середовищі викликають зміни фундаментальних складників професійної підготовки (знання, вміння, навички, цінності, мотивація). Тобто зміна поведінки особистості є відповіддю на вимоги держави, суспільства, ринку праці, тобто формування професійної культури працівників туристичної галузі [105, с. 9–10].

Аспектом професійної туристичної культури, здатністю до здійснення стратегічних, аналітичних, організаційно-розпорядчих, консультативно-дорадчих, контрольних функцій та ефективної самореалізації в умовах практичної діяльності на підставі спеціальних знань, умінь, цінностей, необхідних для професійної діяльності у сфері туристичної індустрії, вважає професійну компетентність менеджера туризму І. Саух [235]. На думку автора, компетентність менеджера туризму не обмежується суто професійними рамками – модель компетентності менеджера туризму повинна складатися із багатьох компонентів: фахового, інтелектуального, творчого, морального, комунікативного, інформаційного, особистісного, тобто сучасний фахівець туристичної галузі має володіти низкою ключових компетентностей, що дасть змогу вирішувати складні завдання в тій чи тій конкретній життєвій чи професійній ситуації. З огляду на зазначене вважаємо

за доцільне розглянути особливості реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців у галузі туристичної діяльності. Нам імпонує думка Л. Мацько, що „мовна освіта повинна стати складовою фахової, ... фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як картина світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, засіб самоформування й самовираження особистості кожного” [170, с. 25-26].

Логіка дослідження потребувала розкриття змістового наповнення базового поняття „професійна компетентність фахівця в галузі туризму”. Г. Гуменюк формулює таке визначення: „професійна компетентність фахівця в галузі туризму” – інтегральна характеристика, що визначає реальну здатність до досягнення глобальної мети чи окремого результату, а також здатність розв’язувати професійні проблеми і типові професійні завдання, які виникають у реальних ситуаціях туристичної діяльності з використанням знань, професійного і життєвого досвіду, цінностей і нахилів [84].

Фахівець з туризму повинен володіти професіоналізованими знаннями про всі види туристичних послуг, екологію, архітектуру, етнографію країн світу, вміти здійснювати правове регулювання туристської діяльності, володіти вміннями самостійного туropolерейтингу, пропонувати готові конкурентоспроможні програми, що передбачають розширений обсяг знань про туристсько-готельний і ресторанний бізнес, технологічні особливості підготовки, розроблення й надання турів, особливості їх тематичного змісту тощо [192, с. 108].

Науковці одностайні в тому, що професійні якості менеджера з туризму передбачають сформованість у нього таких умінь:

- 1) організувати свою працю, володіти спеціалізованими комп’ютерними програмами для збирання й оброблення інформації [192];
- 2) бути мобільним, швидко перенавчатися, здобувати нові знання [235];
- 3) мати нестандартне мислення [192; 215];
- 4) знати управління, психологію, педагогіку [192];

- 5) мати організаторські здібності, а також бути готовим до співпраці з колегами [194; 235];
- 6) бути комунікативним, грамотно вести переговори, укласти договори, приймати рішення в галузі маркетингу і продажу [194].

Також у своїй роботі туристичний менеджер повинен керуватися правилами професійної етики та захисту прав споживачів з метою збереження їхнього здоров'я, майна, багажу, навколишнього середовища [268].

Не викликає заперечень твердження, що у фахівця туристичної галузі мають бути сформовані мовленнєві вміння й навички, що є підтвердженням сформованості мовленнєвої компетентності. Адже туристична діяльність повністю пронизана складною системою комунікації. По-перше, кожне туристичне підприємство контактує зі своїми клієнтами, банками, страховими компаніями, виробниками туристичних послуг. Причому ці зв'язки мають різноплановий та пересічний характер. Завдання туристичного підприємства полягають у формуванні й підтримці образу запропонованого туристичного продукту в очах спільноти та потенційної клієнтури [269].

У лінгводидактиці мовленнєву компетентність потрактовують як:

- практичне оволодіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм (О. Горошкіна) [78];
- діяльність людини, спрямовану на розуміння або створення тексту (усного або писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності (М. Пентилюк) [208];
- уміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього мовні, позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення (А. Богуш) [35];
- важливу інтегральну якість людини, що сприяє її соціалізації, виявляється в здатності та готовності до користування мовними

засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвих висловлювань (І. Черних) [278].

Аналіз і синтез наукових джерел показує, що визначення поняття „мовленнєва компетентність майбутнього фахівця туристичного профілю” залежить від розуміння ролі мовлення в професійній діяльності. Дослідники зазначають, що професія туристичного менеджера належить до схеми „людина – людина” [192; 255]. Вимоги до людей цього типу професій такі: прагнення до спілкування, уміння контактувати з незнайомцями, уміння слухати, здатність володіти мовленням, невербальними засобами спілкування, здатність знаходити спільну мову з різними людьми, уміння їх переконувати [124, с. 436].

Ці вимоги вказують на необхідність і важливість формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, що дасть їм змогу брати участь у професійному міжкультурному спілкуванні, обирати комунікативно доцільні засоби вербальної та невербальної поведінки на основі знань про культуру інших народів у межах діалогу культур, використовувати правила доречної мовленнєвої поведінки, що відповідають певній ситуації, грамотно й доречно враховувати особливості пропонованої ситуації спілкування, досягти успішності й ефективності в мовленнєвих контактах, об’єктивно оцінити мовлення своє й співрозмовника.

У результаті теоретичного осмислення та аналізу інтерпретацій досліджуваних понять, які належать Т. Симоненко, І. Гудзик, А. Хуторському, Р. Мільруд та ін., ми поділяємо думку вчених, які розрізняють поняття компетентність / компетенція, і вважаємо за необхідне диференціювати ці поняття, розглядаючи компетентність як більш загальне поняття, а компетенцію як його складник. Під *компетентністю* розуміємо особистісну характеристику студента, здатність, засновану на набутих ним знаннях, його життєвому та навчальному досвіді, цінностях і схильностях.

Компетенція – вужче поняття, що характеризує синтез знань, умінь та здатностей, які дозволяють студентові успішно здійснювати певні функції.

Мовленнєву компетентність у лінгводидактиці О. Горошкіна розглядає як „практичне оволодіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм” [78, с. 39]; М. Пентилюк – як „діяльність людини, спрямовану на розуміння або створення тексту (усного або писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності” [212, с. 83]; А. Богуш – як „уміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях, використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення” [35, с. 102]. Як бачимо з наведених визначень, автори по-різному визначають мовленнєву компетентність, але спільним для них є прагматичний аспект цієї категорії.

Аналіз досліджень з лінгводидактики, методики свідчить про характеристику мовленнєвої компетентності з різних позицій. М. Пентилюк, І. Гудзик, Д. Ізаренков виділяють мовленнєву компетентність у структурі комунікативної компетентності [298; 183; 115]. Розуміючи комунікативну компетентність як „здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особливу якість мовленнєвої особистості, набуту в процесі спілкування або спеціально організованого навчання”, М. Пентилюк розглядає мовленнєву компетентність як базове поняття в структурі комунікативної компетентності, та визначає її як „уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями” [208, с. 10]. І. Гудзик вважає, що комунікативна компетентність являє собою здатність успішно користуватися мовою (усіма видами мовленнєвої діяльності) для пізнання, комунікації, що мовленнєва компетентність виявляється в умінні використовувати мовні засоби для розуміння й побудови тексту [83, с. 13-14].

Узагальнюючи подані в науковій літературі тлумачення ключових понять наукової студії, зокрема „компетентність”, „професійна компетентність” і „мовленнєва компетентність”, ми розумітимемо професійну мовленнєву

компетентність майбутнього фахівця туристичного профілю як інтегральну здатність студента та його готовність до засвоєння закономірностей функціонування мовних засобів у мовленні для сприйняття, розуміння і створення висловлювання під час фахової діяльності.

Професійне становлення спеціалістів туристичної галузі вимагає від них підвищеної мовленнєвої відповідальності, особливої уваги до організації ефективної мовленнєвої підготовки. Це пояснюємо тим, що професійна мовленнєва компетентність є одним зі складників професійної компетентності сучасного фахівця й зумовлює його конкурентоспроможність і затребуваність.

Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю – складний процес, ефективна реалізація якого залежить від методично доцільного добору й поєднання методів, прийомів і засобів навчання.

Мовленнєва компетентність у наукових дослідженнях розглядається як мовленнєвий досвід (Є. Божович) [36], дискурсна (дискурсивна) компетенція (Є. Бастрикова) [18], лінгвістична компетенція (Загальноєвропейські Рекомендації) [102], володіння мовою (Т. Ахутіна) [10]. Усі ці поняття позначають здатність людини застосовувати знання мови в процесі спілкування.

З іншої позиції, Н.Бабич, О.Біляєв, Ф.Бацевич, М.Вятютнєв, О.Горошкіна, І.Гудзик, І.Ковалик, А.Нікітіна, М.Пентилюк чітко розмежовують мовну й мовленнєву компетентність та підкреслюють, що мовленнєва компетентність не тільки пов'язана з мовною, а й формується на її основі. Мовну компетентність визначають як знання одиниць мови та правил їх поєднання, а мовленнєву – як уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями [13; 20; 30; 65; 78; 83; 125; 188; 249].

У дослідженні ми будемо дотримуватись цієї точки зору, оскільки такий підхід дає змогу усвідомити природу досліджуваних явищ, спільні й

відмінні ознаки, причинно-наслідкові зв'язки, логіку взаємодії, що сприяє вдосконаленню всієї системи вивчення мови на різних рівнях освіти.

О. Горошкіна, А. Нікітіна, М.Пентилюк розглядають мовленнєву компетентність у складі мовної особистості й визначають як уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями й навичками [249, с. 26].

Для нашого дослідження цікавим виявився підхід до визначення мовленнєвої компетентності С. Карамана, який підкреслює, що професійна мовленнєва компетентність є прикметною ознакою сформованості мовної особистості фахівця, його індивідуального іміджу й виявляється не тільки в майстерному вмінні послуговуватися мовними ресурсами в практичній діяльності, тобто здійснювати статусно-рольове спілкування, а є його особистісним надбанням. Складниками професійної мовленнєвої компетентності є знання норм, правил сучасної української літературної мови, мовленнєвого етикету, мовні, мовленнєві, правописні, стилістичні, риторичні уміння й навички, етнічні та корпоративні цінності [121].

На основі розглянутих визначень мовленнєвої компетентності можемо дійти висновку, що з огляду на складність, багатоаспектність поняття „компетентність”, а відтак і наявність різних підходів до його вивчення, не існує чіткого визначення терміна; у лінгводидактиці мовленнєву компетентність визначають як мовленнєву діяльність людини, спрямовану на сприйняття та породження мовленнєвих висловлювань; мовленнєва компетентність входить до складу комунікативної компетентності та чітко відрізняється від мовної компетентності; поняття може позначатися іншими термінами; є складовою мовної особистості, що є показником соціального стану людини та її індивідуальних особливостей.

Отже, *мовленнєва компетентність* – це важлива інтегральна якість людини, що сприяє її соціалізації, виявляється в здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвих висловлювань.

Нам необхідно було визначити зміст поняття „професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю”. Аналіз і синтез спеціальної літератури дав змогу дійти висновку, що особливий статус стосовно теорії туризмознавства має **туристична комунікація** – встановлення стосунків невимушеного, добровільного спілкування, заснованого на довірі [268; 269].

Туристична комунікація відзначається певною специфічністю, яка полягає насамперед у здійсненні безпосереднього контакту її працівників і споживачів, визначальним у якому є сформованість у персоналу комунікативної компетентності, а також дотримання ним відповідної культури. Спілкування у сфері послуг має переважно діалогічний характер і відзначається значною спонтанністю: практично не можливо спрогнозувати зміст повідомлення клієнта (запит інформації, скарга, звертання за порадою, прохання) і форму його вираження, від точності й повноти розуміння яких залежить адекватність реакції службовця [192; 276].

Таке різнопланове коло комунікантів вимагає особливих умінь користуватися своїм мовленням у певних ситуаціях спілкування. З огляду на це ми визначили „професійну мовленнєву компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю” як інтегральну якість студента, що виявляється в загальній здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвого висловлювання в контексті майбутньої професійної діяльності фахівців туристичної галузі

Учені виділяють різні складники мовленнєвої компетентності. Не вдаючись до дискусій, на основі досліджень І. Зимньої, Д. Ізаренкова, С. Карамана, Л. Мацько, Я.Окопна та ін.[111; 115; 121; 171; 192] в структурі мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю виділяємо сформованість чотирьох видів мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, говоріння, письма, що забезпечують удосконалення

вмінь і навичок користування мовними засобами для побудови та розуміння мовлення в майбутній професійній діяльності.

У результаті теоретичного осмислення наявних підходів до розуміння поняття “мовленнєва компетентність” зроблено висновок, що в науковому обігу функціонує значна кількість його визначень, зокрема, у педагогічній науці компетентність визначають: як життєвий успіх (Дж. Равен); спеціально структуровані набори знань, умінь, навичок і ставлень (О. Пометун); рівень готовності й уміння діяти (О. Савченко); досвід життєдіяльності, практичний досвід (І. Зимня); інтегрована характеристика, (О. Овчарук), оволодіння відповідною компетенцією, що передбачає також особистісне ставлення до неї і до предмета діяльності (В. Краєвський, А. Хуторської) та ін.

Проблему формування мовленнєвої компетентності учнів і студентів упродовж останнього двадцятиліття ґрунтовно висвітлено в монографічних працях та науково-методичних студіях З. Бакум, А. Богуш, В. Борисенко, Н. Голуб, Ж. Горіної, О. Горошкіної, Н. Дикої, Т. Донченко, І. Дроздової, О. Караман, С. Карамана, О. Ковтун, О. Копусь, О. Малихіна, С. Мартиненко, Л. Мацько, О. Любашенко, В. Пасинок, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'яка, В. Шляхової, С. Яворської та ін.

Визначено, що сучасний етап розвитку професійної мовленнєвої компетентності в майбутніх фахівців різних галузей характеризується прагненням дослідників цілеспрямовано розв'язувати актуальні завдання якісної підготовки високопрофесійних фахівців, що відповідає викликам сьогодення.

Аналіз і синтез наукових джерел показує, що визначення поняття “мовленнєва компетентність майбутнього фахівця туристичного профілю” залежить від розуміння ролі мовлення в професійній діяльності.

Спираючись на результати проведеного аналізу, дефініцію *“професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю”* розглядаємо як інтегральну якість студента, що виявляється в загальній здатності та готовності до користування мовними засобами,

закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвого висловлювання в контексті майбутньої професійної діяльності фахівців туристичної галузі.

Установлено, що мовленнєва компетентність як основа спілкування є дуже важливою для фахівця будь-якої галузі, оскільки його діяльність безпосередньо пов'язана зі спілкуванням. Тому постала потреба навчання мови як засобу професійного спілкування, що, з одного боку, зумовлена соціальним замовленням, а з іншого – очевидною є необхідність ґрунтовного розроблення проблеми формування мовленнєвої компетентності для забезпечення професійного спілкування в теоретичній і практичній площинах. Мовленнєва компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається у процесі не тільки безпосередньої, а й опосередкованої взаємодії, коли студент отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх рішень. У процесі формування мовленнєвої компетентності майбутній фахівець опановує засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Вивчення спеціальної літератури та спостереження засвідчили, що необхідними складниками професійно зорієнтованого мовлення є: фахові знання, висока загальна культура фахівця, сформовані професійні компетентності, у тому числі мовленнєва компетентність, що забезпечує ефективне спілкування фахівця.

Важливим складником професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю визначено соціокультурний, що передбачає засвоєння позалінгвальної інформації, необхідної для адекватного спілкування і взаєморозуміння.

На підставі аналізу спеціальних джерел (О. Дмитрук, Л. Кнодель, Л. Лук'янової, Т. Сокол, О. Федоренко, Л. Чорна, Г. Щука, Ю. Яковенко та ін.) дійшли висновку, що туристична комунікація відзначається певною

специфічністю, яка полягає насамперед у здійсненні безпосереднього контакту її працівників і споживачів, визначальним у якому є сформованість у майбутніх фахівців туристичного профілю комунікативної компетентності, а також дотримання ними відповідної культури. Виявлено, що спілкування у туристичній сфері має переважно діалогічний характер і відзначається значною спонтанністю: практично неможливо спрогнозувати зміст повідомлення клієнта (запит інформації, скарга, звертання за порадою, прохання) і форму його вираження, від точності й повноти розуміння яких залежить адекватність реакції працівника.

Отже, з'ясування сутності базових понять “компетенція”, “компетентність”, “мовленнєва компетенція”, “професійна компетентність”, “професійна мовленнєва компетентність”, “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю” уможливить визначення термінологічного поля проблеми дослідження, обґрунтування механізму формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

1.2. Психолінгвістичні чинники формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю

Методика формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю спирається на психолінгвістичні дослідження мовленнєвої діяльності та процесів створення й сприймання мовлення.

Мовленнєву діяльність у психології розглядають Л. Виготський, І. Гальперін, О. Гойхман, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, А. Лурія, А. Маркова, І. Синиця, О. Шахнарович та ін. як процес використання мови для спілкування під час будь-якої іншої діяльності; як процес активного, цілеспрямованого, опосередкованого мовою та зумовленого ситуацією спілкування взаємодії людей між собою.

О. Леонтьєв, порівнюючи мовленнєву діяльність з будь-якою іншою діяльністю, визначає такі її риси: 1) потреба, мотив, мета, задум, знання; 2) усебічний аналіз ситуації, у якій повинна відбутися й відбувається діяльність; 3) прийняття рішення щодо виконання певної діяльності та вибору оптимальних засобів реалізації діяльності для конкретної ситуації; 4) планування діяльності та прогнозування можливого результату; 5) виконання певних дій та операцій; 6) контроль за реалізацією діяльності та її корекція; 7) зіставлення результату діяльності з поставленою метою [150]. На думку дослідника, мовленнєва діяльність віддзеркалює комунікативний аспект життєдіяльності людини. Знання її специфіки, законів, етапів забезпечують формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців.

У психолінгвістиці та психології до видів мовленнєвої діяльності відносять говоріння, письмо, аудіювання, читання й поділяють їх на рецептивні (слухання, читання), і продуктивні (говоріння, письмо).

Аудіювання – це розуміння сприйнятого на слух мовлення. Мета аудіювання полягає в осмисленні почутого мовленнєвого повідомлення. Уміння слухати – одне з основних умінь, що є головним критерієм комунікабельності. За свідченням психологів та методистів (І. Гудзик, І. Зимня, Д. Ізаренков, З. Кочкіна, Є. Пассов, та ін.) [98; 136; 150; 163; 175; 263; 314; 381], саме аудіативні вміння визначають у подальшому успіх навчання та повноцінного спілкування в повсякденному житті, бо вміння слухати й розуміти почуте – це один із засобів пізнання, оволодіння мовленням, украй важливий для опанування всіма навчальними дисциплінами.

Дослідники виділяють такі основні види аудіювання, як *глобальне (ознайомлювальне)*, що вимагає від слухача загального охоплення змісту повідомлення; уміння визначати тему, основну думку повідомлення, ділити його на смислові частини; розрізняти композиційні складники; *докладне*, що передбачає якнайповніше сприймання змісту повідомлення, усвідомлення

деталей змісту, аналіз кожного з елементів; *критичне*, що потребує висловлення власної думки з приводу почутого, мотивованої оцінки сприйнятого твердження, критичного осмислення сприйнятого на слух.

Завдяки спеціальним дослідженням встановлено, що час, присвячений окремим аспектам комунікації, розподіляється таким чином: слухання – 40%, говоріння – 35%, читання – 16%, письмо – 9% [71; 75]. У ситуаціях ділового спілкування, наприклад, адміністратор використовує робочий час таким чином: 16% – читання, 9% – письмо, 45% – слухання, 30% – говоріння [71]. В освітньому процесі аудіювання – це основне джерело знань і важливий засіб мовленнєвої практики. Експериментально встановлено, що, сприймаючи мовлення на слух, людина пересічно досягає лише 25-відсоткового рівня ефективності за 10 хвилин [71; 75].

Уміння грамотно читати – украй важливе для майбутніх фахівців туристичної галузі, оскільки сприяє розвитку навчально-виробничих завдань, забезпечує формування й задоволення культурно-естетичних потреб. У зв'язку з цим набуває актуальності питання розвитку навичок читання студентів на заняттях з курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”.

У лінгводидактиці визначено такі види читання, як *поглиблене, швидке, панорамне швидке, вибіркове, читання-перегляд і читання-сканування*.

Психолінгвісти зазначають, що в процесі читання тексту відбувається смислове оброблення інформації: значення слова співвідноситься зі значеннями інших слів, встановлюється характер зв'язку між ними та контекстуальне значення; слова об'єднуються в синтагми, синтагми – в речення; речення об'єднуються в більші смислові утворення (ССЦ), а останні – в цілісний мовленнєвий твір [272; 289].

Говоріння – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, у результаті якого людина висловлює власні думки або ретранслює чужі в усній формі. Говоріння забезпечує усне спілкування в діалогічній формі (паралельно з аудіюванням) і в монологічній формі, спрямоване до однієї або багатьох осіб.

Як і будь-яка інша діяльність, акт говоріння завжди передбачає певну мету, мотив, в основі якого завжди лежить потреба; предмет – думки мовця; продукт – висловлювання (діалог або монолог); результат, виражений у вербальній або невербальній реакції на висловлювання.

Письмо – продуктивний вид мовленнєвої діяльності, що передбачає графічне оформлення інформації. Писемне мовлення заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприймання, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата. Викладаючи власні думки на письмі, автор може повертатися до них, виправляти, перефразовувати, доповнювати. Розвиток писемного мовлення студентів реалізується здебільшого через написання письмових робіт.

Розвиток основних видів мовленнєвої діяльності майбутніх фахівців туристичного профілю ґрунтується на важливих психічних механізмах сприймання й розуміння. Твердження, що сприймання й розуміння мовлення утворюють єдиний процес, міститься в роботах багатьох психологів та психолінгвістів, які досліджували мовлення (В. Артемов, В. Беляєв, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, С. Соколова, О. Шахнарович та ін.). Не можна говорити про сприймання й розуміння навчальної інформації, не згадуючи про її осмислення, під яким розуміють складний процес, підпорядкований певним закономірностям, зумовленим феноменальними особливостями студіювання значних за обсягом інформаційних масивів [100].

Мовленнєвий розвиток майбутніх фахівців туристичної галузі будується на врахуванні особливостей процесу сприймання, що сприяє впорядкуванню та об'єднанню окремих відчуттів у цілісні образи речей та подій. Сприймання – відображення у свідомості студентів предметів або явищ при їх безпосередньому впливі на органи чуття. Особливостями сприймання студентів є предметність (визначення предмета за його властивостями), цілісність (відображення об'єкта як єдиного цілого), структурність (сприймання абстрагованої, узагальненої структури об'єкта),

константність (відносна постійність образів) і усвідомленість (внесення в сприймання знань та досвіду) [279, с. 78]. Значну роль відіграє його усвідомленість. Навчальний матеріал студенти сприймають більш повно й точно, якщо використовують здобуті раніше знання та практичний досвід.

У процесі формування професійної мовленнєвої компетентності студенти здебільшого працюють із великою кількістю навчальних та наукових текстів. Як встановлено лінгвістами та психолінгвістами (Ф. Бацевич, К. Городенська, Т. Дридзе, М. Жинкін, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентилюк та ін.), тексти відзначаються спільністю внутрішньої організації. М. Жинкін вводить поняття задуму цілого тексту й породження тексту як розгортання його задуму. З його точки зору, змістовий аспект тексту у вигляді ієрархії підтем і субпідтем передбачає у своїй реалізації орієнтацію на адресата комунікації, наявність у останнього деяких знань, невиражених у тексті й “додуманих” адресатом [100].

Відповідно до прийнятої в психолінгвістиці концепції (Т. Дридзе, М. Жинкін, О. Леонтьєв та ін.) текст є формою вираження ієрархії смислоутворень різного ступеня складності й значущості та продуктом мовленнєвої діяльності, є розірваним у часі й просторі засобом спілкування; становить опрідечену ситуацію спілкування, необхідними компонентами якої прийнято вважати предмет комунікації, автора і реципієнта. Одним із чинників ефективності смислового сприймання повідомлення визначено інформативність тексту [90; 100; 149].

Текст як одиниця об'єднання мовних засобів у комунікації – важливий складник технологій педагогічного дискурсу (засіб, прийом, результат мовленнєвої діяльності), однак погляди вчених щодо визначення тексту не збігаються.

У широкому значенні, на думку М. Зубрицької, текст – це структура, що складається з елементів значення, єдності цих елементів та вираження цієї єдності; у вузькому значенні, – єдність мовних знаків, що організовані за нормами певної мови і є носіями інформації” [8, 621]. У комунікативній

лінгвістиці, прагмалінгвістиці, як зазначає Ф. Бацевич, текст – це ланка процесу комунікації, проміжний елемент між адресантом і адресатом мовлення [21, с. 621]. У лінгводидактиці текст – це висловлювання, що належить до найвищого рівня в ієрархії мовних елементів і, крім цього, є одночасно основною одиницею мовлення (З. Бакум, М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Караман, О. Копусь, М. Пентиліук, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.).

Систематичне застосування текстів в освітньому процесі зумовлює необхідність формування вмінь текстосприймання й текстотворення. Правильне, повне сприймання чужого тексту вже передбачає конструювання власного адекватного висловлювання. Удосконалення вміння текстосприймання створює умови для функціонування текстотворчих умінь. Н.Іпполітова переконливо доводить, що для формування комунікативних умінь потрібні й інші уміння логічного й лінгвістичного характеру, які характеризуються розвитком мислення й чуття мови: виділяти найістотніші й несуттєві ознаки предмета чи явища; групувати ознаки, явища, факти; виділяти основну й деталізуючи інформацію в змісті тексту, уміння деталізувати основну інформацію, виключати деталізуючи; робити висновки із спостережень, сказаного, узагальнювати факти, бачити ключові слова тексту, що несуть головну (істотну) інформацію; прогнозувати зміст тексту за назвою, початком, анотацією, характером джерела; передбачати структуру речення за його початком, лексичним і морфологічним компонентами; прогнозувати композицію тексту за його жанровою характеристикою [116, с 34].

Названі вміння формуються в процесі вивчення більшості навчальних дисциплін. У лінгводидактиці вищої школи розроблено спеціальні вправи для формування професійної мовленнєвої компетентності економістів, лікарів, юристів, ветеринарів, авіаторів, побудовані з урахуванням вимог професіограми, що й визначає співвідношення усних і письмових, мовних,

мовленнєвих і комбінованих; репродуктивних, трансформаційних, конструктивних вправ, спільною ознакою яких є текстова основа.

Особливу роль у формуванні професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю мають тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості: про культуру пам'яті, архітектурні пам'ятки, цікаві географічні об'єкти, тексти історичної тематики, традиції, звичаї, обряди тощо.

Для сучасних студентів особливо значущими є тексти, що викликають почуття гордості за свою країну, відомих її представників. Психологами переконливо доведено, що істотним чинником виникнення інтересу до навчального матеріалу є його емоційне забарвлення [34].

Сприймання тексту – процес складний і своєрідний, що характеризується особливою формою розумової діяльності читача, завдання якого полягає в тому, щоб зрозуміти, осмислити й оцінити діяльність автора тексту. Незважаючи на те, що і автор, і читач користуються одним кодом, їхня діяльність відбувається різними шляхами: автор кодує свої думки й почуття у графічні символи, студент, сприймаючи, декодує спочатку зовнішню форму слів і конструкцій, з'ясовує їхню стилістичну роль у контексті і тільки потім заглиблюється в авторський задум. Як зазначають учені (Л. Виготський, І. Гальперін; Н. Мединська) [62; 66; 174] при проникненні в авторський задум відбувається накладання образу світу читача на модель світу автора.

Оскільки зміст тексту, особливо художнього, багатоаспектний, його сприймання повинно відбуватися під впливом певної цільової комунікативної настанови: оцінити ситуацію, описану в тексті, визначити тему, головну думку, стиль, розповісти про індивідуальний стиль автора тощо, тобто спонукає студентів до комунікації.

У психології визначено, що найбільш продуктивним психічним процесом у студентському віці є мислення. Мислення – це соціально зумовлений, нерозривно пов'язаний з мовленням психічний процес пошуків і

відкриття суттєво нового, процес опосередкованого та узагальненого відображення дійсності в ході її аналізу та синтезу. Розумова діяльність – необхідна основа для засвоєння набутих знань і для пошуку нових [5; 36; 58]. Рівень мислення студента характеризується не механічним, пасивним застосуванням знань, а їх активним використанням, різнобічним підходом до вирішення проблем у своїй діяльності, послідовністю, чіткістю, самостійністю та точністю їх вирішення. Тому актуальними в освітньому процесі є створення й розв’язання проблемних ситуацій, організація наукового пошуку. Викладач повинен пам’ятати, що в період юнацтва розумові здібності вже сформовані, але вони продовжують удосконалюватися. Оволодіння складними інтелектуальними операціями та збагачення понятійного апарату впливають на розумову діяльність, роблячи її більш стійкою й ефективною. Структура розумової діяльності стає більш складною, індивідуальною під впливом поєднання спеціальних здібностей та диференціації спрямованості інтересів [58, с. 100].

Задля розкриття прикметних особливостей мовленнєвої діяльності студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю, – визначимо характер психічних процесів, що лежать в основі створення й сприймання висловлювання. Створення мовленнєвого висловлювання в психологічному контексті розглядали в таких аспектах: оволодіння навичками граматичного структурування мовленнєвого висловлювання та операціями з синтаксичними засобами побудови висловлювань – М. Гамезо [60], А. Шахнарович [283] та ін.; програмування та планування мовленнєвого висловлювання – Н. Краєвська [138].

Навчання монологічного й діалогічного мовлення – багатоаспектна проблема, яка включає, з одного боку, формування умінь та навичок сприймати усне й писемне мовлення (текст), розуміти й аналізувати його; з іншого боку – “самостійно будувати усні і письмові висловлювання різних жанрів, які необхідні у період навчання, у майбутній діяльності й просто в життєвому спілкуванні” [137]. Якість роботи з удосконалення монологічного

й діалогічного мовлення студентів певною мірою залежить від того, наскільки вони володіють мовою, її виразально-зображувальними засобами, вміють визначати вид монологу залежно від ситуації спілкування і створювати власні монологи різних типів і стилів мовлення.

Досягти цього можна, дотримуючись функційно-стилістичного спрямування у навчанні мови і домагаючись засвоєння української стилістики [150; 193; 220]. Це зумовлює спрямованість вправ і завдань на засвоєння стилістичних відтінків мовних одиниць, стилістичних колоритів текстів різних типів і стилів мовлення, необхідних знань про виразальні засоби, які є знаковою природою мистецтва і носіями інформації тексту.

Система роботи з удосконалення монологічного й діалогічного мовлення повинна включати вправи і завдання, розраховані на постійне залучення студентів до активних форм спілкування, сприяти розвитку їхньої професійної мовленнєвої компетентності. Такі вправи допомагають глибоко засвоїти мовленнєві поняття, забезпечують формування мовленнєвих умінь, прищеплюють навички критичної оцінки сказаного й написаного.

Психолінгвісти в процесі створення мовлення надають значну роль виникненню мети, яку вони вважають основою мовленнєвої дії, визначаючи мету як усвідомлені мотиви дії, вчинки та окреслюють за схемою: ситуація – потреби – їх усвідомлення – мотиви – визначення мети – мета дії [111; 129; 148].

На думку М. Львова, мовленнєва ситуація стимулює висловлювання та породжує мотиви мовленнєвого висловлювання, а також впливає на мовну структуру [160, с. 61]. У професійному спілкуванні фахівців туристичного профілю бувають ситуації різного характеру: розповідь про тур, екскурсію, консультування щодо вибору, інформування про кліматичні особливості, екологічну, політичну ситуацію тощо. Залежно від цього виникають мотиви різного напрямку (за Б. Скіннером): вимога (до виконання певної дії), звертання інформаційного характеру (повідомлення), бажання висловити в

розгорнутій мовній формі (сформулювати) будь-яку думку [304]. Уважаємо за доцільне ввести до процесу розвитку мовленнєвих умінь і навичок у майбутніх фахівців туристичного профілю навчальні мовленнєві ситуації, оскільки розгорнуте орієнтування є необхідною умовою та передумовою породження висловлювання. Такий підхід дає змогу навчити студентів орієнтуватися в типовій мовленнєвій ситуації та визначати такі її компоненти: 1) тематичний зміст висловлювання; 2) цільову настанову висловлювання; 3) стосунки між учасниками спілкування; 4) відношення того, хто говорить, до змісту висловлювання; 5) підготовленість – спонтанність висловлювання [279].

У професійній діяльності фахівців туристичного профілю мотивом створення мовленнєвого висловлювання може стати потреба визначити деталі туру (ціну, умови проживання, маршрут тощо). Моделювання відповідних ситуацій в аудиторії спонукатиме студентів до активізації різних видів мовленнєвої діяльності.

Уважаємо за доцільне докладніше описати основні етапи створення мовленнєвого висловлювання: *мотиваційний, внутрішнього програмування, семантико-граматичного структурування, реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання, перевірка результатів мовленнєвої діяльності.*

Перший етап – *мотиваційний*, який передбачає осмислення комунікативного наміру, тобто усвідомлення мету, теми, головної думки та основних комунікативних завдань.

Другий етап – етап *внутрішнього програмування* – „процес побудови змістової схеми, на основі якої породжується мовленнєве висловлювання” [149, с. 129]. На цьому етапі планується зміст майбутнього висловлювання: його обсяг, композиція, добір фактів, аргументів, а також вибір адекватної мовленнєвої поведінки. Під час реалізації етапу внутрішнього програмування майбутній фахівець туристичного профілю повинен уміти визначати зміст, план, композицію, жанр, стиль майбутнього висловлювання.

Третій етап – етап *семантико-граматичного структурування*, сутність якого полягає в доборі мовних засобів з урахуванням усвідомлення ситуації спілкування, теми й головної думки.

Практика свідчить, що в мовленні студентів, особливо в усному, спостерігається висока повторюваність одних і тих же слів, як правило, стилістично нейтральних та маловиразних, що свідчить про незначний словниковий запас студентів. Типовими є такі недоліки: змішування паронімів, використання слова в невласливому для нього значенні, лексичні повтори. Майбутні фахівці туристичного профілю – під час відповідей на занятті іноді неточно добирають слова для висловлення власної думки. Готуючись до семінарських занять, вони намагаються завчити матеріал підручника, щоб не користуватись власним словниковим запасом. Це свідчить про труднощі вибору слів у процесі породження мовленнєвих висловлювань студентами. Виходячи з результатів проведеного аналізу, зазначимо, що на цьому етапі суб'єктом мовленнєвої діяльності приймається рішення про „запуск” мовленнєвого висловлювання в зовнішньому плані, тобто його озвучування, рішення про внесення „коректив” у зміст або мовне оформлення мовленнєвого висловлювання, або рішення про відміну мовленнєвої дії [137, с. 264].

У процесі породження мовленнєвого висловлювання на визначеному етапі студенти повинні навчитися обирати потрібні слова, фразеологізми, формули мовленнєвого етикету, фрагменти прецедентних текстів із запасу мовних засобів, визначати порядок слів шляхом визначення теми й реми в реченні та визначати ключові слова, морфологічні й граматичні ознаки елементів речення.

Четвертий етап створення мовленнєвого висловлювання – це *реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання* – передбачає виклад спланованого (на другому етапі) змісту за допомогою мовних засобів, які відбираються (на третьому етапі) з урахуванням обдуманих (на першому етапі) ситуації спілкування, теми й головної думки висловлювання [148, с. 11]. Реалізація

зовнішнього мовленнєвого висловлювання передбачає вміння виділяти фонемний склад слів, під час говоріння – правильно вживати інтонацію, паузи, міміку, на письмі – вживати буквенний код, орфографію, редагування.

П'ятий етап – *перевірка результатів мовленнєвої діяльності* – передбачає перевірку того, наскільки отримані результати відповідають меті, головній думці, темі, програмуванню мовленнєвого висловлювання, які передбачались на першому та другому етапах. Мовець повинен визначити, чи вдалося досягти адекватного розуміння слухачами або читачами сказаного чи написаного, а також що сприяло неадекватному його розумінню при невдалому породженні мовлення. На цьому етапі створення мовленнєвого висловлювання майбутній фахівець туристичного профілю повинен уміти коректувати і усне, і писемне висловлювання.

Майбутні фахівці туристичного профілю не завжди правильно можуть прогнозувати інформацію, про яку буде йтися в письмовому тексті або в усному мовленні. Вони не вміють виділяти значущі елементи майбутнього висловлювання та співвідносити їх з реальною ситуацією спілкування. Викладач повинен навчити студентів орієнтуватися в ситуації спілкування, загальному змісті майбутнього мовлення, його темі та головній думці.

На основі розглянутих етапів сприйняття мовленнєвого висловлювання окреслимо їх у професійній діяльності фахівців туристичного профілю: I етап – мотиваційний; II етап орієнтування – орієнтування в ситуації спілкування, загальному змісті висловлювання, його темі та головній думці; III етап – семантико-граматичного структурування вибір слів, визначення ключових слів у висловлюванні; IV етап – реалізація зовнішнього мовленнєвого висловлювання; V етап – перевірка результатів сприймання – переказ змісту, зіставлення з початковою метою та завданням сприйняття.

Розглянуті та окреслені етапи створення та сприймання мовленнєвого висловлювання дають змогу зрозуміти суть процесів оволодіння мовленням та спрямовують на врахування цих психологічних чинників у процесі

розвитку мовленнєвих умінь і навичок студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю.

Дослідження з психології та психолінгвістики дають змогу стверджувати, що психолінгвістичними засадами формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю є комплексний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності, розуміння суті процесів мовлення як діяльності, що повинні стати основою для вирішення питань про шляхи й закономірності розвитку мовлення студентів туристичних вишів і визначення змісту, принципів та методів навчання.

Отже, на основі вивчення психологічної й педагогічної літератури встановлено, що успішному формуванню професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю сприяє врахування їхніх індивідуальних і вікових особливостей, оскільки в цей період спостерігається підвищений інтерес до слова як до засобу точної й повної передачі своїх думок, підвищується вимогливість до власного мовлення й чужого мовлення, рівня мовних здібностей, пізнавальних можливостей, розуміння суті психічних процесів, зокрема мотиву, сприйняття, запам'ятовування, відтворення, що лежать в основі мовленнєвої діяльності.

1.3. Лінгводидактичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності

З-поміж завдань сучасної вищої освіти надзвичайно важливим у викладанні мови є формування навичок культури професійного спілкування, умінь використовувати різні мовні засоби відповідно до сфери й мети висловлювання, а також норм літературної мови в професійному спілкуванні. Набуває актуальності комунікативне спрямування професійної освіти. Практична спрямованість у навчанні мови повинна забезпечити формування мовленнєвої компетентності майбутнього фахівця.

Сучасна лінгводидактика спрямовує на навчання діяльності спілкування, на створення таких умов на заняттях, які б сприяли бажанню висловлюватися, взаємодіяти із співрозмовником (слухачем, читачем), впливати на нього [177]. Ці завдання комунікативної спрямованості навчання реалізуються під впливом теоретичних основ методики рідної мови, а саме: змісту, форм, методів і засобів навчання. Як наголошує С. Караман, успішне формування мовленнєвих умінь можливе лише за умови систематичної та цілеспрямованої роботи, постійної уваги до всіх аспектів навчання [121, с. 43].

Ефективне формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю базується на доцільно визначеному змісті навчального матеріалу, загальнодидактичних, специфічних принципах навчання, адекватних змісту формам, методах, прийомах, засобах навчання. Важливим є й забезпечення лінгводидактичних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад формування професійної мовленнєвої компетентності дозволило виокремити низку *загальнодидактичних і специфічних принципів навчання*. Загальнодидактичні принципи впливають із психології навчання загалом і визначають загальний напрям у розробленні засобів навчання, які використовуються при викладанні різних предметів у вищому навчальному закладі. Вони знайшли своє відображення в працях Ю. Бабанського, М. Данилова, А. Дістервега, С. Карамана, Я. Коменського, В. Онищука, М. Пентилюк, Г. Песталоцці, К. Ушинського та інших. Ці принципи пов'язані з психологічними основами навчання та спрямовують на активізацію інтелектуальної роботи студентів, учать їх раціонально мислити, розвивати пам'ять та інші пізнавальні здібності. До загальнодидактичних принципів учені відносять принципи *науковості, систематичності, наступності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, наочності,*

свідомості, доступності викладу. Ми вважаємо, що саме на цих загальнодидактичних принципах ґрунтується зміст розвитку мовленнєвої компетентності студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю, використання методів і прийомів, побудова системи вправ, підготовка й проведення занять з української мови (за професійним спрямуванням).

Дослідники проблеми принципів навчання зазначають, що у науковому полі психології функціують принципи, виокремлені й обґрунтовані за критеріями, що стосуються розвитку особистості:

- урахування вікових та індивідуальних особливостей учасників взаємодії;
- забезпечення гармонії психічного, духовного, соціального і фізичного розвитку особистості [234];
- саморозвитку особистості, самостійного засвоєння знань та урахування власного досвіду [194];
- зорієнтованості на встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин [102];
- формування мотиваційної сфери особистості [108];
- урахування специфічних психологічних факторів навчально-професійної групи [57];
- виявлення ознак активності на рівні окремих психічних процесів особистості (пізнавальних, емоційно-вольових, самосвідомості та ін.) [149];
- рефлексивної регуляції (володіння прийомами управління діяльністю, самоконтролю, саморегуляції та ін.) [108].

Означені принципи можуть слугувати методологічними орієнтирами в організації формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, оскільки спрямовані на розвиток мотивації особистості, ураховують психологічні чинники особистості студента, його інтелектуальний потенціал, готовність до подальшої професійної діяльності.

Принципи навчання мови в підручнику “Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах для студентів філологічних факультетів університетів” (за ред. М. Пентилюк) розглядаються як своєрідні

правила діяльності, шляхи взаємодії вчителя й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови. Загальнодидактичні принципи доповнені новими, які виникли внаслідок переорієнтації освіти на відродження духовності народу та на особистість учня, студента, зокрема: *гуманізація, гуманітаризація та інтеграція; єдність національного та загальнолюдського; розвивальний характер навчання, співтворчість, співробітництво; індивідуалізація та диференціація; оптимізація, відкритість і динамічність системи*. Колективом авторів підручника визначено також специфічні, або методичні принципи: взаємозв'язок у вивченні всіх розділів шкільної програми, функціонально-стилістична спрямованість у навчанні мови, зв'язок вивчення мови з розвитком мовлення; взаємозалежність усного і писемного мовлення; вивчення морфології на синтаксичній основі, структурно-семантичний підхід до вивчення синтаксису; зв'язок навчання пунктуації і виразного читання [177, с. 30].

Поділяємо думку дослідників (С. Гончаренка, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Копусь, М. Пентилюк та ін.), які вважають, що педагогічні принципи повинні зберігати специфічність, тобто відображати особливий характер зв'язків саме всередині педагогічної системи, інакше принципи втрачають визначеність, конкретність, і перетворюються в декларативні загальні положення. Викладачеві необхідно орієнтуватися не на окремі принципи навчання, а на їхню систему, забезпечуючи науково обґрунтовану постановку цілей, відбір змісту, методів і засобів організації діяльності учнів і студентів, створення сприятливих умов для досягнення необхідних результатів навчального процесу.

Специфічні принципи регулюють цільовий, змістовий компоненти та процес навчання мови загалом. Зазначені принципи допоможуть урахувати практичну мету курсу української мови за професійним спрямуванням, структурувати зміст відповідно до цієї мети та відрегулювати процес

розвитку мовленнєвої компетентності відповідно до вимог професійного мовлення майбутніх фахівців туристичного профілю.

До них належать принципи варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення.

Принцип варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу зумовлює вибір варіанта змістового компонента формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю з урахуванням конкретних умов перебігу освітнього процесу, засобів отримання інформації, а відтак і варіантів стратегій опанування пропонованого змісту; забезпечує реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії, вільне просування особистості в освітньому просторі з урахуванням персональних запитів майбутніх фахівців туристичного профілю та соціально-економічних умов функціонування освіти.

Принцип інтерактивності навчання передбачає постійну активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, які є рівноправними, рівнозначними суб'єктами освітньої діяльності.

Принцип фундаментальності освіти та її професійної спрямованості передбачає якісну підготовку майбутнього фахівця через залучення до змісту навчання оптимального обсягу сучасних фундаментальних наукових здобутків, що сприяє формуванню в майбутнього фахівця системного мислення, цілісної наукової картини світу, мовної картини світу, широкого діапазону фахового світогляду.

Принцип моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості зумовлює систематичне введення професійно зорієнтованих комунікативних ситуацій.

Дотримання принципу використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і, навпаки, – теорії мови для розвитку мовлення потребує від викладача такої організації навчального процесу, щоб вивчення мови сприяло усвідомленому розвитку мовленнєвих умінь і навичок студентів. Засвоєння теорії мови вимагає в процесі навчання використання мовленнєвої практики студентів. Аналіз одиниць мовлення дає змогу студентам усвідомити й сприйняти не тільки природу мовних категорій, а й взаємодію та функціонування їх у процесі спілкування. Крім того, мовленнєвій практиці необхідне теоретичне осмислення. Тому в процесі вивчення певних теоретичних розділів викладачеві необхідно розвивати мовлення студентів засобами мови в кількох напрямках: збагачення мовлення з погляду лексичної та граматичної будови, засвоєння норм української літературної мови, удосконалення умінь і навичок зв'язного мовлення [177].

Усі ці положення забезпечують належний рівень засвоєння програми з української мови за професійним спрямуванням у вищому навчальному закладі туристичного профілю й сприяють розвитку мовленнєвої професійної компетентності студентів. Ці методичні принципи розкривають специфіку засвоєння різних елементів мови й тим самим допомагають передбачити застосування тих або інших засобів навчання.

Зміст, методи й засоби навчання реалізуються у формах організації освітнього процесу. Форми розкриваються через способи взаємодії педагога зі студентами під час розв'язання завдань навчального процесу, що виявляються за допомогою різних шляхів керування діяльністю, спілкуванням, відносинами. Форма організації навчання у вишах – це певна структурно-організаційна та управлінська конструкція навчального заняття, залежна від його дидактичних цілей, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання [1, с. 197].

Сьогодні вищі навчальні заклади мають значну кількість різноманітних форм освітнього процесу, передачі наукової інформації та її засвоєння,

формування фахівця. Зупинимось на характеристиці таких форм, як лекція, практичне, семінарське заняття та самостійна робота студентів.

До форм організації навчальної діяльності у вишах належить *лекція*, яка виконує завдання повідомлення нових знань, систематизації та узагальнення накопичених, формування на їхній основі ідейних поглядів, переконань, світогляду, розвиток пізнавальних і професійних зацікавлень й зокрема формуванню професійної компетентності [238]. І. Дроздова, розглядаючи ефективні організаційні форми роботи для студентів – майбутніх фахівців різних галузей, – виділяє лекції різних видів: за змістом і формою передачі інформації – інформаційні (традиційного характеру), проблемні, підсумкові, консультаційні (оглядові); за типом подачі – монологи (без акценту на реакцію аудиторії), діалоги (постійна взаємодія зі слухачами), дискусії (розкриття протиріч у ході лекції) [91, с. 200].

Лекція сприяє виробленню в студентів уміння слухати наукову інформацію та розуміти її, виділяти головне й конспектувати почуте. Ці вміння є професійно значущими для майбутніх фахівців туристичного профілю, який постійно працюватиме з великими обсягами різноманітної інформації, тому важливо навчити майбутніх фахівців обробляти її.

Під час читання лекції викладач повинен домогтися розуміння, ефективної організації роботи студентів. Цьому сприяє сам зміст лекції, чіткість її структури, застосування прийомів підтримання уваги, дотримання всіх загальних вимог до лекції.

До форм організації освітнього процесу у вишах науковці (З. Бакум, С. Караман, О. Копусь та ін.) відносять *практичні заняття*. Аудиторні практичні заняття з української мови за професійним спрямуванням відіграють виключно важливу роль у процесі розвитку мовленнєвої компетентності студентів. Вони спрямовані на застосування отриманих знань для вирішення практичних завдань у процесі спільної діяльності з викладачами. Головне завдання практичних занять – поглибити, розширити, деталізувати знання, сприяти виробленню навичок професійної діяльності.

Ця форма організації навчального процесу розвиває наукове мислення та мовлення студентів, дозволяє перевірити знання. Погоджуємося з думкою І. Дроздової, що в системі вишів на нефілологічних факультетах кожне практичне заняття має формувати креативні вміння студентів з професійного мовлення за фахом [91, с. 205].

У цьому контексті особливої значущості набувають такі форми навчання, як комунікативний тренінг, дидактична гра, самостійна робота тощо.

Комунікативний тренінг – форма організації навчання, спрямована на засвоєння змісту освіти, комунікативний і професійний розвиток особистості майбутнього фахівця туристичного профілю.

Комунікативний компонент змісту пропонованого тренінгу має стати професійно спрямованим, що дає змогу створити цілісний процес колективної діяльності студентів, детермінує розвиток пізнавальних здібностей і вмінь міжособистісних стосунків учасників спілкування. містить значні потенційні можливості для активізації процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

З огляду на те, що гра вважається унікальним феноменом загальнолюдської культури дослідники (М. Арстанов, Е. Берн, П. Блонський, Ф. Бойтендак, Л. Виготський, С. Габрусевич, Х.-Г. Гадамер, Й. Гейзінга, К. Гроос, Д. Ельконін, О. Запорожець, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, А. Соловйова, Ж. Хайдаров, М. Хайдеггер, Ф. Шіллер та ін.) пропонують використовувати її потенціал в системі професійної підготовки. Вважаємо, що особливо продуктивним є застосування дидактичних ігор, які орієнтують на розв'язання різноманітних професійних ситуацій й цим сприяють формуванню професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Структура дидактичної гри передбачає наявність дидактичної мети, ігрового правила та дії. Гра за правилами, як і навчальна діяльність, обов'язково дає результат, розвиває самоконтроль, самооцінку. Адже

правила – це норма поведінки учасників гри. Вони визначають обмеження, що стосуються її змісту, регламенту ігрової діяльності, ролі й функції викладача, системи оцінювання, способів взаємодії учасників, можливість уведення непередбачених ситуацій. Характер правил забезпечує відтворення й реального, й ігрового контекстів. Об'єднує дидактичну гру з навчанням однаковий спосіб дії, який використовує студент, наприклад, класифікацію, порівняння, аналіз тощо. Ефективними вважаємо такі дидактичні ігри, як “Екскурсія”, “Розроблення туристичного маршруту”, “Презентація туристичної агенції” тощо.

Як окремий вид навчальної діяльності студентів виділяється їхня **самостійна робота** – самостійна діяльність-учіння студента, яку науково-педагогічний працівник планує разом зі студентом, але виконує її студент за завданнями та під методичним керівництвом і контролем науково-педагогічного працівника без його прямої участі [165, с. 249]. Роль викладача при цьому зводиться до визначення конкретних завдань студентові, складання методичних рекомендацій, рекомендації посібників, списку необхідної літератури.

Виконання самостійної роботи дозволяє студентам оволодіти навчальною дисципліною, сформувати навички самостійної роботи в навчальній, науковій, професійній діяльності, здатність брати на себе відповідальність, самостійно вирішувати проблеми, знаходити конструктивні рішення. Самостійна робота сприяє поглибленню знань, формуванню інтересу до пізнавальної діяльності.

Велика роль у процесі розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю відводиться методам і прийомам навчання. Їх вибір визначають принципи та форми відповідно до мети та закономірностей навчання. На думку М. Пентилюк, „ефективність навчання рідної мови значною мірою залежить від розуміння суті різних методів і прийомів, доцільного їх вибору й застосування. Знання методів і прийомів потрібні учителям як своєрідний дидактичний орієнтир для вибору тих

способів навчання, які забезпечують процес навчання й виховання учнів” [206, с. 9]. Від правильності вибору методів навчання та їх реалізації залежить ефективність розвитку мовленнєвої компетентності. Вибір методів навчання залежить від матеріалу, пропонованого для вивчення, зв’язку виучуваного матеріалу з попереднім та наступним, співвідношення в ньому елементів теоретичного й практичного характеру, рівня загального розвитку студентів та їхньої мовної підготовки.

Метод – це складна педагогічна категорія, тому запорукою ефективного навчання мови є правильність розуміння викладачем методів викладання, їх особливостей і класифікаційних структур. Класифікація дає цілісне уявлення про комплекс методів і має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення [32, с. 58]. Учені класифікують методи навчання мови за різними ознаками. *За джерелом знань* методи виділяють С. Чавдаров, О. Текучов, Л. Федоренко, Є. Дмитровський. Л. Федоренко до джерел знань відносить теоретичний матеріал підручника, фактичний мовний матеріал, живе мовлення. Є. Дмитровський розглядає методи за характером і за способом їх реалізації. *За рівнем пізнавальної діяльності* методи класифікує О. Дудников. Класифікацію методів він розглядає з точки зору розвивального навчання й виділяє методи за способом мислення учнів. *За способом взаємодії викладача й учнів* методи навчання мови розглядають О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентиліук, Г. Передрій, Л. Рожило. На їхню думку, ця класифікація відповідає характерові сучасного навчального процесу, забезпечує не тільки форми діяльності викладача й учнів у роботі над мовним матеріалом, але й зв’язок з логічною структурою предмета, можливість використання різних рівнів пізнавальної діяльності учнів, дає широкий вихід на прийоми навчання. До основних методів навчання мови дослідники зараховують усний виклад учителя (розповідь, пояснення, лекцію), бесіду, роботу з підручником, спостереження та аналіз мовних явищ, метод вправ, програмоване навчання [178, с. 43-44].

Сучасна вітчизняна лінгводидактика пропонує інтерактивні методи навчання, що розвивають комунікативні вміння та навички, допомагають установленню емоційних контактів між суб'єктами навчання.

У дослідженні спираємося на класифікацію методів навчання О. Біляєва, С.Карамана, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Г. Передрій, К.Плиско, Л. Рожило, оскільки ця класифікація відповідає основним формам роботи у вищому навчальному закладі, реалізовує методи в певній системі прийомів, дозволяє подати предмет у логічній структурі, забезпечує взаємозв'язок викладача й студентів у роботі над мовним матеріалом, дає можливість використати різні рівні пізнавальної діяльності студентів. З огляду на психологічні та лінгводидактичні засади навчання української мови у вишах, зміст матеріалу, вимоги до студента, доповнимо цю класифікацію інтерактивними методами, що забезпечують формування професійної мовленнєвої компетентності.

Формування мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю ми будемо здійснювати за допомогою таких методів навчання мови: метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні методи і прийоми.

Самостійне засвоєння студентами програмового матеріалу відбувається за допомогою методу *роботи з підручником*. Ефективність використання цього методу залежить від уміння студентів виділяти в тексті підручника відоме й нове, від уміння читати теоретичний матеріал, актуалізовувати його та визначати, у якому зв'язку він перебуває з новим матеріалом.

У вищих навчальних закладах частина матеріалу з української мови за професійним спрямуванням планується для самостійного опрацювання. Практика свідчить, що студенти не завжди вміють продуктивно працювати з матеріалом підручників, не мають навичок вільно читати й розуміти прочитане, виділяти головне в матеріалі, складати опорні конспекти.

Окрему проблему становить робота зі словниками. У процесі розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю доречним є використання перекладних, орфографічних, орфоепічних словників, словників синонімів та антонімів, українського правопису. Відсилаючи майбутніх фахівців туристичного профілю до роботи з лексикографічними джерелами, викладач поступово знайомить їх з видами словників, виробляє навички роботи з ними. У навчальному процесі словник може використовуватись як джерело навчальної інформації, як засіб формування навичок навігації в складному інформаційному об'єкті або як засіб самостійної роботи студентів з інформацією, поданою в друкованих виданнях [194; 215].

Формування вмінь і навичок користуватися додатковою літературою, працювати з кількома джерелами, виділяти головне, зіставляти, виявляти аргументацію фактів, уміти систематизувати матеріал відбувається під час написання рефератів. Опрацьовуючи інформацію журналів, збірників, монографій, студенти навчаються працювати з науковим стилем.

Робота з підручниками, словниками та додатковою літературою сприяє самостійності суджень студентів, їхній переконливості.

Самостійне осмислення студентами навчального матеріалу відбувається в процесі *спостереження над мовою*. Проведення спостережень над мовним матеріалом допомагає студентам зануритися в мовні факти, процеси, осмислити зв'язок між ними й теоретичними висновками, що з них випливають. Це полегшує розв'язання подальших навчальних завдань, виконання тренувальних вправ [178, с. 68].

Усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між мовними явищами, спостереження над становленням мовної системи, розвиток дискурсного мислення відбувається під час осмислення зв'язків між мовними явищами. Цей метод спрямовує студентів установлювати споріднені явища й використовувати вже сформовані вміння й навички для засвоєння нових. Ефективність цього методу виявляється під час спостереження над мовними

явищами в текстах різних стилів або текстах професійного характеру, що дозволяє простежити особливості функціонування мовних явищ, процесів у різних сферах спілкування. Так, спостерігаючи за функціонуванням мовних засобів у різних стилях мовлення, студенти встановлюють споріднені явища та виділяють ті відмінності, які розрізняють описані стилі. На основі вже сформованих умінь і навичок студенти намагаються створити власні тексти певного стилю або змінити стильову належність запропонованих текстів, добираючи відповідні мовні засоби.

Для розвитку процесів сприйняття, відтворення й створення студентами усного та писемного мовлення, його збагачення та приведення у відповідність до норми велику роль відіграє *метод вправ*. Він забезпечує тренування в студентів необхідних практичних мовленнєвих умінь і навичок. На думку К. Плиско, вправи – це послідовні дії та операції, які виконуються багаторазово з метою набуття необхідних практичних умінь і навичок [217, с. 170].

Вивченням загальнодидактичної системи вправ займалися Д. Богоявленський, С.Олійник, В. Онищук; методичну систему вправ досліджували О. Дудников, Л. Скуратівський, О. Текучов, Л. Федоренко, М. Шкільник [34; 178] та ін.

У методиці викладання мови існує кілька класифікацій вправ за різними критеріями: за місцем проведення (класні, домашні), за тематикою (фонетичні, лексичні, стилістичні тощо), за дидактичною метою (підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні, контрольні), за ступенем пізнавальної активності учнів (рецептивні, репродуктивні), за критерієм комунікативності (умовно-комунікативні, некомунікативні, комунікативні), за формою мовлення (усні, письмові) [176, с. 32].

В. Онищук в основу своєї класифікації поклав дидактичні функції вправ, виділяючи підготовчі (пропедевтичні), вступні (мотиваційні, пізнавальні), пробні (попереджувальні, коментовані, пояснювальні), тренувальні (за зразком, інструкцією, завданням), творчі (реконструктивні,

конструктивні), контрольні вправи [193]. В.Мельничайко, Л.Рожило та ін. виділяє вправи, які передбачають або розв'язання лінгвістичних завдань, або практичне застосування одержаних знань з граматики, орфографії та мовленнєвих навичок [193].

Зважаючи на те, що ми досліджуємо формування професійної мовленнєвої компетентності, тобто мовлення студентів, звернемо увагу на вправи, спрямовані на формування та вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок. До класифікації, запропонованої О. Біляєвим, належать такі види вправ: спостереження й аналіз мовних одиниць у зв'язному тексті; аналіз текстів різних типів і стилів мовлення; стилістичне експериментування (синонімічні заміни в тексті); конструювання різних мовних одиниць (за моделями, схемами); конструювання зв'язних висловлювань (творчі роботи); редагування чужого й власного висловлювання (робота з чернеткою) [33, с. 110].

Поряд з традиційними методами, з урахуванням інноваційних підходів, сучасна лінгводидактика розглядає *інтерактивні методи навчання мови*. Для нашого дослідження цікавим є з'ясування основних ознак інтерактивних методів навчання мови та визначення інтерактивних технологій, доцільних у процесі розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Інтерактивні методи навчання досліджували Р. Балан, О. Вербило, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Караман, С. Караман, М. Красовський, Л. Кратасюк, О. Кучерук, М. Олійник, М. Пентилюк, О. Пометун, Н. Солодюк та ін. О. Пометун визначає інтерактивне навчання як спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен відчуває свою інтелектуальну спроможність [218; 219].

Ефективному розвитку мовленнєвої компетентності сприятиме постійна, активна взаємодія студентів, процес інтенсивної, міжсуб'єктної комунікації викладача й студентів, що характеризується високим ступенем

інтенсивності спілкування її учасників, їхньої комунікації, обміну різновидами діяльності. Як зазначає О.Горошкіна, інтерактивні методи сприяють розвиткові комунікативних умінь і навичок учнів, їхньої пізнавальної діяльності, установленню емоційних контактів між учасниками навчально-виховного процесу [77]. З позиції розвитку мовленнєвих умінь і навичок організація інтерактивного навчання гармонійно вплітається до занять з української мови (за професійним спрямуванням), оскільки передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації, які вдало спроектовані на професійну діяльність фахівців туристичного профілю.

Цінними для формування мовленнєвої компетентності студентів майбутніх фахівців туристичного профілю є методи інтерактивного навчання: робота в малих групах, імітація, симуляція, дискусія, мікрофон, ток-шоу, ротаційні трійки. Вони сприяють розвиткові та вдосконаленню мовленнєвих умінь і навичок, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії та дають змогу активніше використовувати елементи професійної діяльності на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Усі зазначені методи об'єднують в одне ціле діяльність викладача та студентів, яка спрямована на вдосконалення мовних знань, розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок, дозволяють продуктивно керувати пізнавальною діяльністю студентів і реалізують освітню, виховну, розвивальну, мотиваційну, контрольну-корекційну функції навчання в умовах вищого навчального закладу.

Як зазначають учені-методисти, визначення методів залежить від сукупності прийомів, які входять до їх складу. Елементом методу, засобом його реалізації, окремим пізнавальним актом у структурі методів є прийом.

З-поміж *прийомів*, що сприяють формуванню професійної мовленнєвої компетентності, виокремлюємо загальні прийоми мисленнєвої діяльності студентів – аналіз, синтез, узагальнення та специфічні – редагування,

групування Удосконалює й розвиває структуру кожного з методів навчання мови та реалізує функції навчальних завдань продумане використання *засобів навчання*: дидактичного матеріалу, передусім текстового, різних видів словників і навчальних посібників, наочності та мультимедійних ресурсів.

Пошук продуктивних шляхів формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю зумовлює необхідність визначення й обґрунтування лінгводидактичних умов, які сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу у вищому навчальному закладі.

Лексикографічні видання розглядають умову як філософську категорію, що виражає відношення предмета до об'єктів, без яких він існувати не може, а також як обставину, від якої щось залежить]; як необхідну обставину, що уможливлює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; правила, які існують або висловлені в тій чи тій галузі життя, діяльності, що забезпечують нормальну роботу чого-небудь [247; 249].

Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати про наявність різних підходів науковців до тлумачення дефініції “умова”, що визначають як чинники навчально-виховного процесу, сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища; зовнішні обставини, які суттєво впливають на перебіг педагогічного процесу й забезпечують успішне вирішення поставлених та спроектованих завдань. Семантичне наповнення дефініції “умова” зумовлюється особливостями розуміння сутності науковцями педагогічної мети та шляхів оптимальності її досягнення.

Педагогічні умови, за С. Сисоєвою, мають забезпечувати високу результативність навчального процесу. Підвищення ефективності педагогічного впливу дидактичних засобів, оптимізація процесу навчання

постають як основні цілі, задля досягнення яких має здійснюватися розроблення педагогічних умов реалізації тієї чи тієї педагогічної концепції [241]. В.Пасинок розглядає умови як сукупність заходів навчально-виховного процесу, що забезпечує перехід на більш високий рівень розвитку, що визначається навчально-виховним завданням [203].

Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю значною мірою залежить від урахування *лінгводидактичних умов* у процесі розроблення та запровадження інноваційних технологій навчання, що забезпечують ефективність пропонованої методики.

Лінгводидактичні умови розуміємо як синтез зовнішніх чинників, складників, необхідних для функціонування та оптимізації педагогічної системи; як професійно спрямовану модель освітнього процесу, що ґрунтується на загальнодидактичних, лінгводидактичних принципах, підходах та закономірностях.

Лінгводидактичними умовами формування професійної мовленнєвої компетентності студентів в умовах вищого навчального закладу було визначено: використання міждисциплінарних зв'язків у формуванні фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю; кореляцію структури стратегії навчання студентів зі змістом і обсягом прогнозованих (мовної, мовленнєвої, комунікативної, предметної, дослідницької) компетенцій майбутніх студентів; організацію активної професійно зорієнтованої навчально-мовленнєвої та науково-дослідної діяльності студентів, усвідомлення ними мовленнєвої діяльності як процесу й результату, як складника професіоналізму.

Лінгводидактичними умовами формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу було визначено: систематичну реалізацію міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії

учасників освітнього процесу; організація системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу.

З-поміж виокремлених лінгводидактичних умов ефективного формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю докладніше розглянемо першу.

У процесі теоретичного аналізу спеціальної літератури з'ясовано, що систематична реалізація міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу стала предметом розгляду в наукових студіях методичного й загальнопедагогічного характеру (Ю. Бабанський, Н. Бібік, А. Богуш, В. Бондар, В. Заєць, О. Глузман, С. Гончаренко, В. Давидов, М. Євтух, О. Копусь, О. Кучерук та ін.)

Міжпредметні зв'язки М. Фіцула тлумачить як дидактичний засіб, що передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, що дає змогу здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, усебічного розгляду найважливіших понять, явищ; міжпредметні зв'язки є результатом узагальнювальних дій; як взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою [270].

Ми поділяємо думку В. Статівки, яка виокремлює такі міжпредметні зв'язки: узгодженість за часом вивчення різних дисциплін таким чином, щоб вивчення одних курсів сприяло підготовці для вивчення інших; усунення дублювання під час вивчення тих самих понять, відомостей на заняттях суміжних дисциплін; висвітлення спільного в методах дослідження, які використовуються в різних галузях науки, та розкриття їх специфіки; інтерпретація взаємозв'язку явищ, що вивчаються на різних предметах, показ єдності матеріального світу [252].

Переконані, що в процесі формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу особливої ваги набуває реалізація міждисциплінарних зв'язків, що в змісті дисциплін вищої школи є фрагментарними, оскільки відсутня кореляція між навчальними планами і програмами з мовознавчих та

спеціальних навчальних дисциплін. Саме тому інтеграція знань з різних дисциплін стануть доцільними й необхідними. Так, знання студентів з історії України допоможуть майбутнім фахівцям туристичного профілю працювати з текстами історичної тематики, організовувати ефективну комунікацію, моделювати потенційні комунікативні ситуації під час розповіді туристам про свою країну. На заняттях з української мови за професійним спрямуванням також доцільно спиратися на соціокультурні аспекти, отримані студентами на заняттях з іноземної мови, всесвітньої історії, країнознавства, лінгвокраїнознавства.

Оскільки майбутні фахівці туристичного профілю поглиблено опановують кілька іноземних мов, працюють із текстами, що ознайомлюють із менталітетом, культурою, звичаями, традиціями того чи того народу, вважаємо продуктивним систематичне впровадження завдань, що передбачають: виступати в ролі посередника між представниками своєї та інших культур, визначати причини порушення міжкультурної комунікації й ефективно усувати непорозуміння і конфліктні ситуації, викликані міжкультурними відмінностями, прогнозувати реакцію представників різних культур у певних соціальних контекстах. До змісту професійної мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців туристичного профілю належить вивчення міжкультурних відмінностей, що дає змогу чіткіше усвідомлювати особливості своєї культури, більш ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури, уникати міжетнічної напруги в ситуації лінгвоетнічних непорозумінь та конфліктів.

Студіювання наукових джерел переконує, що міждисциплінарні зв'язки сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів, усвідомленому опануванню навчального матеріалу, оскільки увиразнюють його зв'язок із практичною діяльністю; ефективному формуванню мовленнєвої та соціокультурної компетентностей майбутніх фахівців туристичного профілю.

Наступною лінгводидактичною умовою було визначено розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників

освітнього процесу. Продуктивним вважаємо комунікативний підхід до визначення стратегії як відповідника понять “мета комунікації” або “засіб організації комунікації”. У такому розумінні, услід за О. Любашенко, відносимо найближчі цілі (наприклад, отримувати інформацію, поділяти думку тощо) та довготривалі цілі (наприклад, спонукати до дії, коригувати комунікативний процес) [163, с. 89].

Особливий інтерес викликають стратегії комунікативної взаємодії – проектування комунікативної діяльності з урахуванням мовних і позамовних чинників, які вважаємо найбільш ефективними в мовленнєвій підготовці майбутніх фахівців туристичного профілю.

Ми врахували, що міжособистісна комунікація являє собою низку взаємозумовлених механізмів, пов’язаних із мовленням та мисленням, на цій підставі виокремили провідні стратегії комунікативної взаємодії у формах монологу, діалогу, полілогу.

Теоретичними засадами для моделювання стратегій комунікативної взаємодії студентів вищих навчальних закладів стали праці психолінгвістів (Л. Виготський, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, В. Семиченко, О. Синиця та ін.), лінгвістів (З. Бакум, Т. Винокур, І. Вихованець, К. Городенська, О. Земська, Л. Мацько та ін.), лінгводидактів (В. Борисенко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Караман, О. Любашенко, В. Мельничайко, Н. Остапенко, Е. Палихата, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Статівка, Н. Тоцька та ін.), опрацювання яких дозволило визначити провідні складники лінгводидактичної стратегії комунікативної взаємодії: комунікативна взаємодія у формах майбутніх фахівців туристичного профілю через діалог, монолог, полілог; регламентація мовленнєвої діяльності суб’єктів педагогічного процесу; добір і компонування дидактичного ресурсу на засадах текстоцентризму; застосування знань студентів у різних формах мовленнєвої діяльності.

У процесі вивчення спеціальних джерел з’ясовано, що в лінгвістиці та лінгводидактиці за способом взаємодії між комунікантами прийнято

виділяти такі форми мовлення: монологічне (говорить один учасник спілкування); діалогічне (розмовляють дві особи); полілогічне (розмовляють троє і більше учасників). Дефініцію “діалогічне мовлення” вчені Б. Ананьєв, Т. Батищев, О. Леонтьєв, А. Петровський, Л. Якубинський розглядають як спілкування. Сутність його полягає у прагненні людини, з одного боку, до самопізнання і самооцінки з допомогою пізнання іншої людини і через її посередництво. А з іншого боку, воно є діяльність, що “прагне до іншого, як до активного, свідомого і самосвідомого, цілеспрямованого, що вільно обирає способи своїх дій”. У науковій літературі представлено строкату класифікацію видів діалогу: побутовий, навчальний, художній, діловий. Залежно від змістової функції діалоги можуть бути: запитально-відповідні, розповідні, полемічного характеру (діалог – суперечка, діалог – сварка) тощо. Визначення діалогу через “спілкування”, “комунікацію” вважаємо слушним, оскільки діалогічне мовлення – одна з форм спілкування; вихідним положенням у визначенні діалогічного мовлення вважаємо його характеристику в контексті спілкування. Існує ще дві форми спілкування – монологічне і полілогічне мовлення [5; 20; 147; 214].

У процесі моделювання стратегій комунікативної взаємодії беремо до уваги, що монологічне мовлення має певні особливості: реалізує комунікативні функції (інформативну, впливову, експресивну та ін.); забезпечує взаємозв'язок змістових аспектів; комунікативно-сміслову організації; наповнюваність тексту професійною лексикою; послідовність і логічність побудови монологу [163]. Функційно-сміслові типи монологічних висловлень лише подекуди трапляються в чистому вигляді, частіше вони переплітаються між собою, тому у монологічних висловленнях розрізняють опис, роздум, міркування, крім того в лінгвістиці та лінгводидактиці прийнято виокремлювати монолог як монолог-опис, монолог-розповідь, монолог-міркування. Писемна форма монологу виявляється в написанні письмових робіт – виступу, доповіді, промови, ділових паперів, відтак місія

викладача – навчити студентів оволодівати навичками самостійного продукування текстів різних функціонально змістових типів.

Оскільки полілогічне мовлення має спільні риси з діалогічним, ми обмежилися лише переліком типів завдань, що доцільно застосовуватися на практичних заняттях під час моделювання стратегій комунікативної взаємодії загалом: фронтальне аудіювання професійно спрямованих текстів, колективне обговорення порушених проблем, моделювання різноманітних професійних ситуацій тощо.

Наступною лінгводидактичною умовою було визначено організацію системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу.

Традиційно вимоги до особистості в аспекті її культури спілкування задовольнялися усталеними засобами оволодіння нормами, правилами та вміннями спілкування, яке відбувалося в процесі використання особистістю соціальних ролей, сьогодні ж ці способи не спрацьовують, оскільки суттєво змінилися вимоги до культури спілкування людини як учасника комунікативної взаємодії, що зумовлено низкою обставин – глобалізацією, урбанізацією, науково-технічним прогресом, відкритістю кордонів, міжнародною співпрацею, наявністю новітніх альтернативних засобів спілкування та розвитком віртуального середовища загалом тощо. Це зумовлює необхідність формування в майбутніх фахівців туристичного профілю здатності до міжкультурної комунікації, яку окремі автори (Ф. Бацевич, Л. Мацько, М. Пентиліук та ін.) розглядають як сукупність різних форм відносин і спілкування між індивідами та групами, що належать до різних культур [21; 170; 212].

Такий підхід у лінгвістиці та лінгводидактиці спонукає нас розглядати дидактичне спілкування як навчання долати міжкультурні бар'єри у міжособистісній взаємодії, для чого використовуються природні та штучні бар'єри спілкування. Спілкування можна навчитися лише в процесі спілкування і завдяки спілкуванню. Навчання української мови за

професійним спрямуванням має моделюватися з урахуванням особливостей міжкультурного спілкування як діалогу культур.

Забезпечення визначених й обґрунтованих лінгводидактичних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю: систематична реалізація міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організація системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу, – створюють оптимальні можливості для якісної професійної підготовки конкурентоздатного фахівця туристичної галузі в умовах вищого навчального закладу.

Отже, формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю здійснюється з урахуванням психологічних і психолінгвістичних чинників, вікових та індивідуальних особливостей студентів, рівня їхніх пізнавальних можливостей, психічних процесів та розуміння суті процесів мовлення як діяльності, дотримання основних етапів створення мовленнєвого висловлювання: мотиваційного, внутрішнього програмування, семантико-граматичного структурування, реалізації зовнішнього мовленнєвого висловлювання, перевірки результатів мовленнєвої діяльності, що повинні стати основою для вирішення питань про шляхи й закономірності розвитку мовлення студентів туристичних вишів і визначення змісту, принципів та методів навчання.

Студіювання спеціальних джерел з проблеми дослідження засвідчило необхідність опертя на *загальнодидактичні і специфічні принципи навчання* (варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення), що визначають форми (комунікативний тренінг, дидактичні ігри, самостійна робота, практичні заняття тощо), методи

(метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні) й засоби навчання (дидактичний матеріал, передусім текстовий, різні видів словників і навчальних посібників, наочність та мультимедійні ресурси). Важливим є дотримання лінгводидактичних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю (систематичної реалізації міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організації системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу.)

Висновки до першого розділу

Вивчення й аналіз наукової літератури з теми дослідження дало змогу проаналізувати різні погляди на тлумачення поняття “компетенція”, “компетентність”, “мовленнєва компетентність”, “професійна компетентність”, “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю”.

Компетентність тлумачиться як особистісна характеристика студента, здатність, заснована на здобутих ним знаннях, його життєвому та навчальному досвіді, цінностях і схильностях, компетенція – як вужче поняття, що характеризує синтез знань, умінь та здатностей, які дозволяють студентові успішно здійснювати певні функції.

Мовленнєву компетентність визначено як важливу інтегральну якість людини, що сприяє її соціалізації, виявляється в здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвих висловлювань.

Здійснений аналітичний огляд і теоретичне узагальнення здобутків сучасної лінгводидактики дали змогу витлумачити зміст поняття “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю” як інтегральну якість студента, що виявляється в загальній здатності та

готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвого висловлювання в контексті майбутньої професійної діяльності фахівців туристичної галузі; зданості забезпечувати ефективну міжкультурну комунікацію.

Вивчення науково-методичної літератури дозволило теоретично обґрунтувати й визначити психолінгвістичні й лінгводидактичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, рівня мовних здібностей, пізнавальних можливостей, розуміння суті психічних процесів, зокрема мотиву, сприйняття, запам'ятовування, відтворення, що лежать в основі мовленнєвої діяльності.

Ефективність формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю залежить від урахування психолінгвістичних чинників та лінгводидактичних засад. Першочергового значення набувають шляхи стимулювання активного мислення в процесі навчальної діяльності, використання відповідних дидактичних засобів, спрямованих на формування професійної мовленнєвої компетентності. Продуктивність організації процесу формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю залежить і від урахування загальнодидактичних і специфічних принципів (варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення); ефективних *форм навчання* (комунікативний тренінг, дидактична гра, самостійна робота, практичне заняття тощо); продуктивних *методів навчання* (метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні методи і прийоми); з-поміж *прийомів*, що сприяють формуванню професійної мовленнєвої компетентності, виокремлено загальні прийоми мисленнєвої діяльності студентів – аналіз, синтез, узагальнення та специфічні –

редагування, групування мовних явищ, заміна одних мовних явищ іншими, поширення речення, перестановка мовних одиниць, конструювання речення, визначення наголосу, відмінювання слів, стилістичний експеримент, переклад, пошук іншомовних і власне українських еквівалентів тощо; *засобів навчання*: дидактичного матеріалу, передусім текстового, різних видів словників і навчальних посібників, наочності та мультимедійних ресурсів; лінгводидактичних умов (систематичної реалізації міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організації системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу).

РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

2.1. Методичне забезпечення формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю

Предметом наукового зацікавлення для нашого дослідження стали праці Л. Барановської, В. Борисенко, І. Дроздової, О. Ковтун, Л. Лучкіної, О. Любашенко, В. Михайлюк, Г. Онкович, Л. Паламар, В. Пасинок, Н. Тоцької, С. Шевчук, аналіз яких дозволяє зробити висновок, що навчання курсу “Ділова українська мова” свого часу здійснювалося в умовах незначної кількості аудиторних годин, недостатньої кількості навчально-методичної літератури, довідкових джерел з дисципліни, які орієнтували студентів на майбутню професійну мовленнєву діяльність. Ця проблема не втрачає актуальності й сьогодні.

Проблему формування мовленнєвої професійної компетентності студентів вищих навчальних закладів упродовж останнього двадцятиліття ґрунтовно висвітлено в монографічних працях та науково-методичних статтях В. Борисенко, Н. Голуб, Ж. Горіної, О. Горошкіної, Т. Донченко, І. Дроздової, С. Карамана, О. Караман, О. Ковтун, О. Копусь, Л. Кравець, Л. Мацько, О. Любашенко, В. Пасинок, М. Пентиліук та ін. Методику формування професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей у межах дисертацій розробляли науковці К. Балабанова, Н. Безгодова, О. Беляк, Т. Ганніченко, М. Криськів, К. Лихачова, О. Павленко, Т. Рукас, Н. Тільняк, Т. Хома, С. Хоцкіна, І. Черних та ін. Методика опанування студентів української наукової термінології, правопису ветеринарних, медичних, економічних, юридичних термінів знайшла своє відображення в працях Г. Бондаренко, С. Вдовцової, Л. Головатої, І. Дроздової, Н. Костриці, Є. Копіци, Л. Лучкіної, О. Любашенко, В. Михайлюк, Г. Онкович, Л. Паламар та ін.

Сучасний етап розвитку професійної мовленнєвої компетентності в майбутніх фахівців різних галузей характеризується прагненням дослідників цілеспрямовано розв'язувати актуальні завдання якісної підготовки високопрофесійних фахівців, що відповідає викликам сьогодення. Вивчення спеціальних досліджень дозволяє констатувати, що у лінгводидактиці вищої школи виокремилися певні тенденції, спрямовані на модернізацію змісту формування професійного мовлення майбутніх фахівців нефілологічного профілю та розроблення ефективної методики.

Загострення соціально-політичної ситуації в Україні переконує в необхідності вироблення чіткої державницької позиції освітянської спільноти, підтримки галузевого міністерства в поверненні “Українській мові за професійним спрямуванням” статусу обов’язкової навчальної дисципліни. Важливість досконалого володіння державною мовою усвідомлюють і майбутні фахівці нефілологічного профілю, що підтверджено результатами анкетування, проведеного під час педагогічного експерименту (95,7%) респондентів висловили пропозицію не тільки збільшити кількість годин на опрацювання дисципліни, а й запровадити спецкурси з риторики, культури спілкування, міжкультурної комунікації тощо).

Упродовж першого десятиліття незалежності України пошуки науковців сприяли розробленню теоретичних аспектів проблеми викладання курсу “Ділова українська мова” у вищій школі, проте напрацьовані раціональні ідеї й методичні рекомендації не повною мірою були реалізовані в підручниках та посібниках нормативного курсу за відповідними галузями знань.

Як свідчить аналіз змісту навчальних планів і програм, не було однастайності в освітянській спільноті щодо назв, завдань, а відтак і змісту навчальної дисципліни. Студенти опановували різні курси: “Культура української ділової мови”, “Практична стилістика української мови”, “Практичний курс сучасної української мови”, “Діловодство”, “Протокол і етикет”, “Ораторське мистецтво”, “Риторика”, “Мова ділових паперів”,

“Мова дисципліни спеціалізації” тощо, проте здебільшого дисципліну називали “Ділова українська мова”.

Аналіз змістового наповнення чинних програм і підручників уможливив виокремлення в них таких недоліків: 1) зміст дисципліни “Ділова мова” швидше відповідав змісту дисципліни “Діловодство”; 2) перевага віддавалася опрацюванню особливостей офіційно-ділового стилю української мови, водночас поза увагою залишалися інші, не менш важливі стилі мови, зокрема науковий, розмовний; 3) домінувало формування навичок писемного мовлення, удосконалення грамотності; в основу курсу було покладено правописний практикум; особливостям усного мовлення приділялося недостатньо уваги; 4) надмірна увага приділялася опрацюванню ділових паперів, що мало переважно репродуктивний характер і не сприяло формуванню професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців; 5) не завжди враховувалася специфіка майбутнього професійного контексту.

Підручники і посібники із “Ділової української мови” завдання, орієнтовані на студентів нефілологічних спеціальностей, не забезпечували належним чином формування мовленнєвої компетентності з фаху. Хоч у більшості посібників (Н. Ботвина “Офіційно-діловий та науковий стилі української мови”, “Мова та етика ділового спілкування”, С. Глущик, О. Дияк, С. Шевчук “Сучасні ділові папери”, М. Зубков “Сучасна українська ділова мова”, Я. Чорненький “Українська мова за професійним спрямуванням” та ін.) репрезентовано навчальну інформацію про стилі сучасної української літературної мови, класифікацію ділових паперів, пропонувалися взірці оформлення ділових паперів, однак у практичному блоці бракувало достатньої кількості вправ і завдань для формування у студентів мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, важливих для формування їхньої майбутньої професійної мовленнєвої компетентності.

Теоретичний матеріал, тренувальні вправи, які пропонувалися в навчально-методичній літературі, зорієнтовували всіх студентів вишів вивчати той самий матеріал без урахування специфіки відповідної галузі.

Відтак у підручниках і посібниках із “Ділової української мови” завдання не забезпечували всебічного підходу до формування професійної мовленнєвої компетентності з фаху, оскільки в одних переважає правописний чи текстознавчий аспект, в інших – пропонувалися завдання, які не пов’язані із специфікою майбутньої професії; не передбачалися завдання із самостійної, індивідуальної роботи студентів; відсутні були тексти відповідної тематики.

Навчальні посібники репрезентували навчальну інформацію про стилі сучасної української літературної мови, класифікацію документів, пропонували зразки оформлення ділових паперів, практичний блок мав недостатню кількість завдань для формування в майбутніх фахівців мовленнєвої професійної компетентності.

Відповідно до Державного стандарту вищої освіти курс “Ділова українська мова” було перейменовано на “Українська мова за професійним спрямуванням”, зміст якого був спрямований на те, щоб навчити майбутніх фахівців різних галузей будувати професійно зумовлені висловлення державною мовою, збагачувати власний лексичний запас, забезпечувати оволодіння професійно спрямованим жанрово-комунікативним репертуаром. Друге десятиріччя незалежної України було позначено посиленням інтересу науковців до проблеми формування професійно-комунікативних компетентностей майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей з опорою на той чи той підхід.

У цей період захищено кілька докторських дисертацій, зокрема О. Любашенко “Лінгводидактичні стратегії навчання української мови студентів неспеціальних факультетів вищих навчальних закладів” (2008) [163]; О. Павленко “Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти” (2010) [199], І.Дроздовою “Теоретико-методичні засади розвитку українського професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів нефілологічного профілю” (2011) [91], К.Климовою “Формування мовнокомунікативної професійної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів” (2011)

[124], О. Ковтун “Теоретико-методологічні засади формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі” (2013) [128]; кандидатських дисертацій, як-от: “Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ” (Н.Тоцька, 2001) [262], “Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ” (Т. Гороховська 2007) [76]; “Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України” (Г. Бондаренко, 2008) [40], “Формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти” (Т. Ганніченко, 2009) [68], “Формування професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю” (Н. Безгодова, 2009) [22], “Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю” (В. Борисенко, 2010) [45]; “Формування професійно-комунікативної компетенції магістрантів технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах” (К. Балабанова, 2011) [15]; “Лінгводидактичні умови розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів” (І. Черних, 2012) [278]; “Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін” (С. Хоцькіна, 2013) [273]; “Реалізація комунікативно зорієнтованого підходу до навчання української мови бакалаврів технічних спеціальностей” (Н.Тільняк, 2015) [258] та ін.

У дисертаційній праці О.Любашенко “Лінгводидактичні стратегії навчання української мови студентів неспеціальних факультетів вищих навчальних закладів” [163] навчання української мови на неспеціальних факультетах розглядається як керований процес, який системно проектується з урахуванням загальних стратегій та конкретних дидактичних тактик. Основну мету навчання української мови студентів-нефілологів дослідниця вбачає в забезпеченні їхньої текстово-комунікативної діяльності, спрямованої на реалізацію рецептивних і продуктивних стратегій: дидактичного аудіювання, читання, репродуктивного та інтерпретаційного текстотворення

монологічних та діалогічних текстів, опанування стильовими та жанровими різновидами мовлення тощо.

І. Дроздова у дослідженні „Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів східної України” [91] запропонувала технологію навчання української мови російськомовних студентів, адекватну їхній професійній діяльності. Одиницею навчання у формуванні мовної і мовленнєвої компетенції студентів-першокурсників є текст, який студенти аналізують, змінюють, удосконалюють, встановлюють його смислові і граматичні зв'язки, визначають функціонування в ньому певних граматичних явищ. Дослідниця розробила програму двох ступенів (І ступінь „Культура українського мовлення” як повторувально-корегувальний курс, що побудований на основі опорно-зіставного методу в процесі й передбачає розгляд граматичних явищ української мови – основна увага приділяється розвитку навичок і вмінь аудіювання та говоріння; II ступінь – курс ділової української мови, мета якого – удосконалення усного та писемного професійного мовлення, складання ділових документів, переклади текстів наукового стилю мовлення за фахом, складання таких жанрів мовлення, як плани, конспекти, анотації; написання рефератів, курсових, дипломних робіт українською мовою). Матеріал курсу орієнтований на формування в студентів трьох видів компетенції лінгвістичної, комунікативної, професійної, що пов'язано з досягненням загальних цілей навчання комунікативної, пізнавальної, виховної і підпорядковано розв'язанню завдань підготовки майбутніх фахівців україномовної еліти. Тенденція дослідження мови на порівняльній основі дозволяє підійти до вивчення мовних одиниць на основі усвідомлення їх з позиції призначення й ролі в мовленні.

Проблемі вдосконалення культури мовлення присвячено дисертацію Г.Берегової „Формування культури мовлення студентів-аграрників в умовах нижньонаддніпрянських говірок” [26]. Дисертантка розробила методику навчання ділової української мови в аграрному закладі вищої освіти, що

забезпечує високий рівень спілкування майбутніх спеціалістів, сприяє формуванню сільського інтелігента в діалектних умовах нижньодніпровського регіону України. У дисертації вперше розроблено методичну систему формування культури професійного мовлення студентів-аграрників в умовах нижньонаддніпрянських говірок з використанням інтерактивних імітаційних методів навчання (ділові ігри, розігрування ролей і моделювання мовленнєвих ситуацій).

Попри тематичне різноманіття дисертаційних праць, спільною є позиція науковців, що курс “Українська мова за професійним спрямуванням” має сприяти формуванню в студентів умінь і навичок користування мовою як засобом професійного спілкування.

Вивчення студій науковців засвідчило, що здебільшого ними виокремлюються такі складники комунікативної (мовленнєвої) компетентності:

- орієнтованість у різних ситуаціях спілкування, яка заснована на знаннях і життєвому досвіді індивіда [15];
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища [8; 16; 21];
- адекватна орієнтація людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації [25];
- готовність і вміння встановлювати контакти з людьми [42];
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій [69];
- знання, уміння та навички конструктивного спілкування [76; 91];
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [128].

Мовленнєва компетентність як основа спілкування є дуже важливою для фахівця будь-якої галузі, оскільки його діяльність безпосередньо пов'язана зі спілкуванням. Тому постала потреба навчання мови як засобу професійного спілкування, що, з одного боку, зумовлена соціальним

замовленням, а з іншого – очевидно є необхідність ґрунтовного розроблення проблеми формування мовленнєвої компетентності для забезпечення професійного спілкування в теоретичній і практичній площинах. Мовленнєва компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається у процесі не тільки безпосередньої, а й опосередкованої взаємодії, коли студент отримує інформацію про характер комунікативних ситуацій, особливості міжособистісної взаємодії і засоби їх рішень. У процесі формування мовленнєвої компетентності майбутній фахівець опановує засоби аналізу комунікативних ситуацій у вигляді словесних і візуальних форм.

Вивчення спеціальної літератури та спостереження переконують, що необхідними складниками професійно зорієнтованого мовлення є: фахові знання, висока загальна культура фахівця, сформовані професійні компетентності, у тому числі мовленнєва компетентність, що забезпечує ефективне спілкування фахівця.

Небезпідставно проблема навчання української мови за професійним спрямуванням студентів нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів упродовж тривалого часу привертає увагу українських лінгводидактів, які по-різному інтерпретують шляхи вдосконалення професійної мовленнєвої культури студентів-нефілологів вищих навчальних закладів з урахуванням специфіки кожного з них.

Хоча тривалі й продуктивні пошуки українських лінгводидактів сприяли розробленню теоретичних аспектів викладання курсу “Українська мова за професійним спрямуванням” у вищій школі, проте напрацьовані перспективні ідеї та методичні рекомендації донині не повною мірою зреалізовані в підручниках та посібниках нормативного курсу за відповідними галузями знань.

У навчально-методичній літературі, виданій упродовж останніх років, теоретичний матеріал, тренувальні вправи здебільшого розраховані на всіх

студентів вищих навчальних закладів, а не на спеціалістів відповідної галузі. Хоч у деяких підручниках вміщено завдання, зорієнтовані на окремі спеціальності, проте стає очевидним, що наявні підручники і посібники з української мови не забезпечують оптимального (багатоаспектного) підходу до опрацювання матеріалу, необхідного для майбутніх фахівців різних галузей. В одних (“Українське ділове мовлення”, автор С. Шевчук) переважають правописний, теоретичний та текстознавчий аспекти, в інших (“Українська мова професійного спілкування”, автор В. Михайлюк) передбачено розподіл кожного заняття на теми, не пов’язані між собою; не враховано кількості навчальних годин на самостійну, індивідуальну роботу студентів; не вміщено текстів за різними галузями виробництва [284; 185].

У навчальному посібнику В.Михайлюк „Українська мова професійного спрямування” подано дидактичний матеріал до вивчення тем, пов’язаних із професіями, які опановують студенти економічних спеціальностей ВНЗ. В основу курсу покладено структурно-модульну схему навчання. Пропоновані вправи і завдання направлені на формування вмінь та навичок з граматики, лексики, стилістики, закріплення набутих знань, вироблення навичок професійного спілкування [185].

Навчальний посібник Л.Мацько й Л.Кравець „Культура української фахової мови” створено відповідно до сучасних концепцій викладання української мови за професійним спрямуванням і зорієнтовано на формування у студентів мовнокомунікативних компетенцій. У ньому розглянуто загальні відомості з курсу культури сучасної української мови, стилістичну диференціацію сучасної української мови, специфіку професійної, наукової і ділової мови, текстові норми наукового та офіційно-ділового стилів, правила оформлення наукової роботи і ділових паперів. Особливу увагу приділено культурі публічного виступу, діалогу, етиці мовного і професійного спілкування [171].

Вивчення спеціальних студій уможливило окреслення в ретроспективі генези проблеми формування професійної мовленнєвої компетентності

майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу, а також засвідчило брак досліджень, що орієнтують на прагматичний контекст майбутньої професійної мовленнєвої діяльності. Це зумовлює необхідність розроблення відповідної методики з урахуванням сучасних професійних потреб і соціальних викликів, що й стане перспективою для наших подальших розвідок.

Автори А. Загнітко та І.Данилюк в навчальному посібнику „Українське ділове мовлення” запропонували членування всього обсягу навчального матеріалу за темами (усього 23 теми) з послідовним урахуванням особливостей лексичної, орфографічної, морфологічної, синтаксичної системи української мови та специфіки сучасного справочинства. Доречними, на нашу думку, є зрізки дворівневих проміжних та підсумкових контрольних робіт (27 варіантів): переклад тексту, правописний практикум, редагування, оформлення ділових паперів і завдання творчого характеру, що дозволяє перевірити не лише грамотність студентів, а й уміння викладати власні думки [103].

Позитивним, на нашу думку, є те, що після кожної теми автори пропонують виконати студентам різноманітні творчі роботи. Теми подаються з урахуванням регіонального компонента, наприклад: „Культура мого рідного краю”, „Видатні люди нашого рідного краю”, „Історія рідного міста” тощо. Однак, гадаємо, варто було б урізноманітнити завдання текстами різних стилів (у посібнику подано зразки тільки наукового стилю), у контрольній роботі зосередити увагу не лише на складних випадках уживання числівників і дієслівних форм, але й на вживанні в діловому мовленні інших частин мови, зокрема складних іменників, прикметників, прислівників.

Автори посібника „Мова ділових паперів” Л. Паламар, Г. Кацавець [200] подають рекомендації та зразки складання й оформлення ділових паперів. Особлива увага звернена на текстовий виклад документа, його грамотність, нормативність. Кожне заняття супроводжується практичними

вправами й завдання, тлумачним словником, словником труднощів української мови. Цей посібник орієнтований на вдосконалення писемного мовлення студентів.

У посібнику Л.Бондарчук „Культура ділового мовлення” [43] докладно висвітлено важливі питання культури української мови та її різновиду – офіційно-діловому стилю – на сучасному етапі розвитку українського суспільства, творення держави.

У розділі „Культура слова та документа” подано мовні явища, що викликають труднощі у студентів, зокрема, особливості вживання прийменникових конструкцій, відмінювання прізвищ і географічних назв, числівників тощо. Досить інформативним є розділ „Культура усного ділового мовлення”, у якому подано відомості про своєрідність усного ділового мовлення, мовний етикет ділової людини, спілкування по телефону тощо. Пропонований матеріал посібника заслуговує на увагу, але не відображає особливостей навчання майбутніх учителів природничого профілю.

Важливою ознакою сформованості професійного мовлення є дотримання норм українського мовленнєвого етикету. Це й зумовлює використання в навчальному процесі посібника Я.Радевича-Винницького „Етикет і культура спілкування” [227], у якому детально розглянуто основні аспекти культури спілкування та етикету, неглибоко висвітлено питання стилів мови і мовлення, нормативності, поведінки в стандартних етикетних ситуаціях, що мають велике значення для майбутніх учителів.

Для формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичної галузі неабияке значення має посібник О.Микитюк “Культура мовлення; особливості, завдання, цікавинки”, у якому дібрано цікавий дидактичний матеріал, що утверджує державотворчу роль української мови, показує самобутність мовної системи, пропагує народну мудрість і найкращі взірці текстів українського письменства Б.-І. Антонича, О. Гончара, Я. Гояна, О. Забужко, І. Нечуя-Левицького, П. Мовчана,

Д. Павличка, С. Плачинди, І. Січовика, В. Стуса, З. Тулуб, І. Франка, Т. Шевченка, Ю. Щербака та ін. [182].

Рубрики “Звернімо увагу”, таблиці та вміщені малюнки плакатів з настановами “Слово-меч духовності”, “Мова – це найважливіший національний ідентифікатор”, “Мова – це сила і краса”, “Захисти мову!” та ін.

У посібнику подано значну кількість цікавих завдань, що ілюструють функційно-стилістичний потенціал мовних одиниць усіх рівнів. Роль наголосу, наприклад, переконливо демонструє завдання: Прочитайте тексти. За допомогою наголосу (логічного, фразового, емфатичного тощо) щоразу зважайте на інші стрижневі аспекти тексту. Умотивуйте доцільність певного наголосу для увиразнення основної думки. Автор дібрала самобутні тексти, у яких закладено думки про те що “чесним життям та благородними ділами ми формуємо долю народу” (А.Козицький), “Книга – то є дух, то є влада, то є інструмент до розуміння цього світу (М.Дочинець). Після виконання цього завдання студенти підготовлені до аргументації висловлення мовознавця І.Вихованця “Нема дива в тому, що наголос вершить маленькі граматичні дива”.

На особливу увагу заслуговує посібник "Українська мова. Мова фаху, мова науки, мова спілкування. Текстово-комунікативне навчання" [162]. У посібнику зреалізовано текстово-комунікативний підхід до навчання української мови за профспрямуванням. Автори структурували фахові тексти й вибудували етапи роботи з ними таким чином, щоб студенти не тільки засвоювали мову, а й розширювали українську мовну картину світу через формування дискурсивної, стратегічної й соціокультурної компетенції. На особливу увагу заслуговують проблемні завдання, що стимулюють студентів збагачувати когнітивний досвід у різних комунікативних ситуаціях, насамперед професійних.

Тексти й етапи роботи зі студентами організовано у два блоки: суспільно-гуманітарний і природничо-математичний. Третій блок складається із завдань різного рівня складності, які передбачають

багатокомпонентний текстовий аналіз і синтез на фонетичному, морфологічному, лексичному й синтаксичному рівнях.

Прикметною ознакою посібника і вміщені в ньому сегментовані йсуцільні тексти, вправи різних рівнів складності, завдання на формування фахового словника й використання матеріалу тексту в різних дискурсах і комунікативних стратегіях. Показова, що автори пропонують таку модель навчання, що уможливорює гнучко й варіативно використовувати дидактичний матеріал у групах чи індивідуально, у модульній чи тьюторській формах, в аудиторний і позааудиторний час. Запропонована модель дає змогу реалізувати формування професійної мовленнєвої компетентності за індивідуальною освітньою траєкторією.

Автори акцентують увагу на тому, що багатоаспектність роботи з текстом об'єктивно впливає зі складності текстового феномену. З огляду на те, що комплексні текстоцентричні навчальні стратегії достатньо апробовані в європейській університетській практиці, показали високу результативність, а отже, підтверджують доцільність упровадження в практику українських вишів.

Позитивним зрушенням у методичному забезпеченні курсу "Українська мова (за професійним спрямуванням)" став вихід посібника "Українська мова за професійним спрямуванням" (за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь), співавтором якого є автор дисертації. Посібник зорієнтовано на формування усного й писемного мовлення майбутніх фахівців, сприяє активізації та поглибленню знань граматики, лексики, фразеології та синтаксису сучасної ділової мови, а також розвитку й удосконаленню вмінь і навичок роботи з текстами наукового та офіційно-ділового стилю в межах сфери професійного спілкування [264].

Характеристика вимог щодо усного професійного мовлення передбачає виділення основних орфоепічних та акцентуальних правил, форм і жанрів усного ділового мовлення (публічний виступ, телефонна розмова, ділова бесіда тощо). Додатки, які подані до посібника, допомагають уникнути

типових помилок у вживанні слів та побудові словосполучень, поширених у системі ділового мовлення, наприклад: *банкрот – банкрут, виговор – догана, до останнього часу – донедавна, зверх плану – понад план, зловживати положенням – зловживати становищем* тощо.

Пропонований посібник містить виклад лише не теоретичних положень, у ньому наявна практична частина, що сприяє формуванню професійного мовлення бакалаврів – майбутніх фахівців технічних спеціальностей.

Практична частина посібника містить вправи, спрямовані на формування і вдосконалення мовних та мовленнєвих умінь і навичок студентів: вправи на самостійне конструювання, вправи-переклади, вправи, спрямовані на вдосконалення культури мовлення, творчі вправи. Позитивним, на нашу думку, є те, що більшість вправ і завдань побудовано на текстовій основі, що дає змогу викладачеві не тільки застосовувати різні методи й прийоми навчання, поглиблювати й закріплювати теоретичні знання студентів, збагачувати їхнє мовлення, а й удосконалювати вміння логічно та послідовно викладати думки, розвивати пам'ять, логічне мислення, допомагати майбутнім фахівцям стежити за власним і чужим мовленням, що може стати основою формування їхньої професійної мовленнєвої компетентності.

Для створення комунікативних ситуацій в аудиторії автори дібрали комунікативно-ситуативні вправи, які підтримують у студентів потребу в спілкуванні, сприяють удосконаленню комунікативних умінь і навичок, забезпечують перехід від відтворення мовлення до його продукування. Елементом навчального спілкування стали комунікативні настанови – ті вербальні дії, що організовують спілкування студентів, залучення їх до комунікації. Деякі вправи (5.26; 5.43; 5.53; 5.71; 7.7 тощо) містять кілька настанов, що визначають послідовність дій студентів. Автори обрали таку модель комунікативних вправ: життєва ситуація, мотивація комунікативних дій, мовленнєве завдання, форма, вид, спосіб подачі, інформації, що чітко

визначає стиль, жанр висловлювання, вимагає від студентів самостійного добору мовних засобів відповідно до комунікативних завдань, дозволяє включити засвоєні студентами знання в комунікативну діяльність. На особливу увагу заслуговують вправи, у яких розміщено покликання на інтернетні сайти, що сприяє розвитку пізнавальної самостійності майбутніх фахівців, упровадженню нових інформаційних технологій у навчанні української мови за професійним спрямуванням.

Своєрідною особливістю змісту навчальної книжки є поєднання в ній імпліцитного й експліцитного видів професіоналізації, система проблемно-ситуативних завдань для формування професійної мовленнєвої компетентності студентів, використання інтернетних ресурсів, а також довідково-словникових джерел, текстів професійного спілкування.

Для вільного володіння усним і писемним професійним мовленням студенти повинні мати чималий активний лексичний запас фахових термінів з обох мов (російської й української), а інколи й з інших мов, бо більшість природничих термінів походять саме з латині. Тому на заняттях з української мови викладачі і студенти послуговуються різними типами словників: Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови, І. Головащук "Українське літературне слововживання: Словник-довідник", Д. Гринчишин, О. Сербенська "Словник паронімів української мови", Російсько-український словник наукової термінології, Словник іншомовних слів, тощо.

Позитивну роль у методичному забезпеченні освітнього процесу відіграє книжка Б. Антоненка-Давидовича "Як ми говоримо" [9]. У кожному розділі книжки викладено зауваження з морфології й синтаксису, розглядається помилкове чи сумнівне вживання низки слів, розміщених за алфавітом. Особливістю цього видання є фокусування уваги читачів на правилах запобігання помилкових слововживань, з'ясуванні лексичної розбіжності у визначенні однакових мовних одиниць тощо.

Мета навчального посібника „Стилістика ділової мови” (Г. Волкотруб) – допомогти студентам правильно користуватися мовою в професійній діяльності. Тут розглянуто особливості офіційно-ділового стилю, правила складання ділових паперів, проаналізовано лексико-граматичні норми сучасної української мови, володіння якими є основою мовної культури людини. Основну увагу приділено документам низького рівня стандартизації, що передбачають мовленнєву творчість автора, а не просто заповнення бланка. До таких документів належать автобіографія, характеристика, заява, службові записки, протокол, ділові листи, запрошення тощо [62].

О. Тележкіна у виданні „Говоримо та пишемо українською правильно і красиво” [257] подає норми сучасної української літературної мови: орфоепічні, акцентуальні, орфографічні, лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні; коментує типові мовні помилки, наводить зразки перекладу фразеологізмів, основні положення формування навичок правильної техніки мовлення. Позитивним є те, що до кожної теми дібрано тренувальні вправи для вироблення відповідних навичок і формування правильності мовлення.

У ста десятих мовознавчих етюдах “Розмовляймо українською” [57] І. Вихованець подає корисні поради стосовно вибору слів, морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, словесного наголосу, стилістичних варіантів для найкращого висловлення власної думки. Загалом посібник спрямований на формування культури мовлення, що відбиває рівень опанування норм усної і писемної української літературної мови, свідоме й доречне використання виражальних засобів мови залежно від мети й обставин спілкування.

Аналіз чинних програм, підручників і посібників для студентів нефілологічних спеціальностей вищих навчальних закладів дозволяє вказати, що формуванню культури професійного мовлення приділена значна увага з боку викладачів-практиків. Однак через відсутність єдиної затвердженої Міністерством освіти і науки навчальної програми і підручника більшість

матеріалу засвоюється з різних джерел, за допомогою різних методичних посібників, довідників, словників ділової лексики, тлумачних словників, періодичних видань.

Аналіз методичного забезпечення дав змогу дійти таких висновків:

- необхідні навчальні посібники, які б допомогли студентам не тільки оволодіти нормами сучасної української літературної мови, методикою складання різних документів, а й сприяли б розвитку власного мовлення в різних галузях діяльності людини з урахуванням мовного середовища;
- на вивчення дисципліни „Українська мова (за професійним спрямуванням)” відведено недостатню кількість годин, що позначається на фундаментальності мовленнєвої підготовки майбутнього економіста, його практичних умінь, навичках, формує поверхневу уяву про предмет, знижує пізнавальну мотивацію, порушуючи тим самим основи майбутньої діяльності. Тому виникає потреба в інтенсифікації навчального матеріалу, зважаючи на його великий обсяг, зумовлений соціальними умовами, незначною кількістю годин, відведених на його опанування;
- аналіз методичного забезпечення засвідчив, що проблема формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю не знайшла свого всебічного висвітлення.

Отже, в умовах становлення демократичного українського суспільства, трансформації ціннісних орієнтирів у структурі суспільної свідомості особливої актуальності набуває формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

2.2. Стан сформованості професійної мовленнєвої компетентності в майбутніх фахівців туристичного профілю

Задля розроблення методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю нам необхідно було визначити фактичний рівень мовленнєвої підготовки студентів. Для

цього протягом 2014 – 2016 навчальних років було проведено констатувальний зріз педагогічного експерименту на базі ВНЗ “Інститут реклами”, Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука, Херсонського державного університету. Констатувальним зрізом було охоплено 305 студентів.

Завдання констатувального зрізу полягали у:

- визначенні рівня володіння рецептивними та продуктивними видами мовленнєвої діяльності;
- виявленні типових помилок і недоліків, допущених студентами в процесі мовленнєвої діяльності;
- визначенні рівня сформованості вмінь установлювати та підтримувати контакт зі співрозмовниками;
- з’ясування оптимальних лінгводидактичних умов підвищення ефективності розвитку професійної мовленнєвої компетентності студентів.

Для діагностування рівнів сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю та отримання вірогідних результатів під час констатувального етапу педагогічного експерименту було реалізовано різноманітні взаємодоповнювальні методи. Так, суб’єктивне самооцінювання студентів власного рівня професійної мовленнєвої компетентності було доповнено об’єктивними спостереженнями за їхньою мовленнєвою поведінкою в освітньому процесі.

Задля з’ясування наявності мотивації в студентів до формування професійної мовленнєвої компетентності ми запропонували дати розгорнуту відповідь на запитання: “Що ви вкладаєте в поняття *професійна мовленнєва компетентність*?”, “Чому майбутнім фахівцям туристичного профілю необхідно навчитися ефективного спілкування?”

Результати опитування свідчать, що студенти здебільшого розуміють важливість сформованості професійної мовленнєвої компетентності: 75% студентів поставили зазначену компетентність на перше місце з-поміж

професійно значущих компетентностей. Наведемо типові відповіді респондентів на запитання анкети: “щоб бути успішним”, “для того, щоб мати гарну роботу”, “щоб уміти добирати належні аргументи для переконування співрозмовників”, “щоб легше було знайти спільну мову з колегами й клієнтами” й под.

У багатьох відповідях простежується усвідомлення того, що успіх майбутньої професійної діяльності залежить від уміння спілкуватися.

17% студентів усвідомлюють практичну значущість спілкування, проте не пов’язують зі своєю майбутньою професією й повсякденною життєвою практикою. Проілюструємо зазначене прикладами анкет: “у наш час це особливо важливо”, “людині, яка вміє говорити, легше в житті”, “комунікабельній людині завжди легше” тощо. Це свідчить про те, що в майбутніх фахівців туристичного профілю сформований достатній рівень мотивації навчатися спілкування, проте не в усіх студентів сформоване уявлення про залежність успішного виконання майбутніх професійних обов’язків від сформованості професійної мовленнєвої компетентності.

Для визначення мотивації студентів до вивчення української мови їм пропонувалося дати відповіді на запитання:

1. Які знання української мови необхідні, на Вашу думку, для ефективного професійного спілкування?
2. Які мовленнєві вміння Ви вважаєте найважливішими в професійному спілкуванні?

Наведемо приклади типових відповідей, що становлять пересічно 45%: “треба знати все”, “треба грамотно писати”, “складати документи правильно”. Проте пересічно 50% відповідей засвідчують, що студенти віддають перевагу комунікативним умінням (“треба вміти спілкуватися з різними категоріями людей за вком, соціальним статусом, гендерними ознаками, бажано кількома мовами”, “надзвичайно важливим є знання мовленнєвого етикету”, “потрібно вміти користуватися словниками”, “треба мати достатній словниковий запас” тощо).

На запитання “Які топоніми у Вас асоціюються з Україною?” студенти назвали такі назви об'єктів фізичної географії: *Київ (280), Дніпро(276), Львів (275), Буковель (231), Карпати (207), Чорне море (205), Азовське море (201)* (у дужках зазначено частотність називання) . В одиничних відповідях спостерігалися такі лексеми: *Батурин, Східниця; Видубичі, Світязь, Черемош.*

Наведемо відповіді респондентів, яким пропонувалося назвати слова-реалії, які вербально відтворюють факти, пов'язаних із історією, географією країни, особливостями етнополітичної структури суспільства, традиціями, звичаями, побутом народу тощо, які подаємо відповідно до частотності вживання:

- територіальні назви країни: *Донбас, Крим, Буковина, Закарпаття, Таврія, Галичина, Придніпров'я, Слобожанщина;*
 - назви міст: *Київ, Львів, Черкаси, Мукачеве, Кам'янець-Подільський, Полтава, Миргород;*
 - назви вулиць та площ: *майдан Незалежності, Софійська площа, Європейська площа, вул. Небесної Сотні, 95 квартал, площа Ринок;*
 - назви окремих будівель, цікавих архітектурних об'єктів: *Золоті ворота, замок Паланок, Михайлівський собор, Святогорська лавра;*
 - назви парків: *Співоче поле, Пирогово, Високий замок, Стрийський парк;*
1. Антропоніми: *Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Огієнко, Михайло Грушевський, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Ліна Костенко та ін.;*
 2. Етнографічні реалії: а) одяг, взуття: *запаска, плахта, чоботи, пасок, вишиванка, віночок;*
 - їжа, напої: *борщ, вареники, банош, налисники, капуста, човленд;*
 - побутові заклади: *кав'ярня, перукарня, їдальня, лікарня, книгарня;*
 - відпочинок, спорт, ігри: *вечорниці, богатирські забави, Сорочинський ярмарок, “Динамо”, “Шахтар”, “Голос країни” тощо;*
 - звичаї та традиції, свята: *Різдво, Водохреща, Великдень, Покрова,*

колядування, Івана Купала;

- рослини та тварини: *любисток, кручені паничі, матіола, чорнобривці, калина, мальва, барвінок, корова, віл, кінь, вівця та ін. ;*

3. Реалії культури:

- література: *Ліна Костенко, Олесь Гончар, Микола Вінграновський, Іван Малкович;*
- кіно й театр: *Сергій Параджанов, Богдан Ступка, Ада Роговцева, Анатолій Хостікоєв, Ольга Сумська та ін.;*
- образотворче мистецтво: *Марія Приймаченко, Катерина Білокур, Алла Горська та ін.;*
- музика: *Національний палац “Україна”, Львівський будинок органної та камерної музики, Святослав Вакарчук, Ніна Матвієнко, Кузьма Скрибін, “Океан Ельзи”, “Піккардійська терція” та ін.;*
- засоби масової інформації: *П’ятий канал, Перший національний, телеканал “Ера”, телеканал “1+1” та ін.*

Проведене нами анкетування студентів туристичного профілю засвідчило, що вони відчують потребу в розширенні діапазону соціокультурних відомостей, передусім про цікаві географічні об’єкти, історичні постаті, події.

Анкетування та індивідуальні бесіди з викладачами вишів засвідчили, що розвиткові мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю приділено недостатньо уваги. Це виявляється в неналежному володінні викладачами методикою розвитку мовленнєвих умінь і навичок майбутніх фахівців туристичного профілю; відсутності системи вправ і завдань, спрямованих на розвиток умінь і навичок вільного володіння мовленням у майбутній професійній діяльності; застосуванні одноманітних методів і прийомів, що не спрямовані на мовленнєвий розвиток студентів; недоцільному використанні дидактичного матеріалу на заняттях; обмеженому використанні засобів наочності й технічних засобів навчання.

Для визначення обсягу й якості засвоєння теоретичних відомостей,

рівня сформованості професійної мовленнєвої компетентності студентам було запропоновано діагностичний зріз, що передбачав виконання п'яти завдань.

Виконання першого завдання було спрямовано на виявлення рівня вмінь і навичок розуміти текст як завершений мовленнєвий твір відповідно до авторського задуму.

Завдання для констатувального зрізу № 1.

1. Прочитайте текст. Визначте предмет мовлення, основну тезу в прочитаному тексті.

Мовленнєвий етикет справедливо вважають культурним обличчям нації, що втілює найтипівіші риси мовленнєвої поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, мовленнєвий етикет українців є унікальною універсальною *моделлю* їх мовленнєвої діяльності, що виявляється в системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини є своєрідним *барометром* духовної зрілості нації.

Кожен мовець не створює *щоразу* нової формули, а може скористатись однією з можливих для взаєморозуміння. Важливо добре засвоїти чинники, що впливають на вибір словесної формули в конкретній комунікативній ситуації: чинник адресата (вік, стать), комунікативні умови (місце, час, тривалість спілкування), характер взаємин між співрозмовниками тощо. Важить тут і знання особливостей усього спектру супровідних засобів (жестів, міміки тощо), а ще – мелодика мови, тембр і тон голосу мовця, приязнь і *прихильність* до співрозмовника. Однак, навіть поєднання всього сказаного разом виявиться недостатньо, якщо мовець не враховує національну специфіку мовного етикету кожного народу.

Етикет українців формувався й удосконалювався протягом тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду й пов'язані з язичеською обрядовістю, звичаями, усталеними у слов'ян.

Наприклад, жінка, перепрошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: „*Шануючи сонечко святе, і піч, і стіл*”, а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: „*Сказав би, та піч у хаті*”. Виникнення таких виразів пов'язано з давніми *слов'янськими* культами сонця, печі, стола.

Закони спілкування українського народу відбито в приказках і прислів'ях, які можна вважати скарбницею перевірених поколіннями істин і знань, на основі яких формувалося *цивілізоване* суспільство. Наведемо лише кілька з них: „*Бережи хліб на обід, а слово на відповідь*”, „*Не хочеш почути дурних слів, не кажи їх сам*”, „*Від теплого слова і лід розмерзає*”, „*Добре слово варто завдатку*” тощо.

Елементи мовленнєвого етикету покликані *репрезентувати* насамперед увічливість співбесідників. Чому саме ввічливість? Значення цього слова пов'язується з формою „у вічі”: тобто ввічливий – „той, хто дивиться у вічі”. Це пояснюється тим, що первинною функцією багатьох етикетних знаків виступала демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності. Отже, спілкуючись, співрозмовники дивились у вічі один одному. Поступово прикметник „увічливий” переосмислився й набув переносного значення „який дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність”. Оскільки ввічливість може мати різні відтінки, різну міру вияву, то українська мова послуговується спеціальними словами на позначення цього поняття: *гречний, вихований, тактовний, обхідливий, коректний, делікатний, чемний, уважний, привітний, привітливий, шанобливий, люб'язний, поштивий, лицарський, послужливий, куртуазний*.

Правила мовленнєвого етикету українців найбільш помітні й значущі в різноманітних обрядах, які нерідко переплетені з різними ритуальними діями. Наприклад, прийшовши вперше на відвідини новонародженого, гість, окрім додержання багатьох охоронних дійств повинен виголосити своєрідний “анти комплімент”: “*Ой який (яка) негарний (негарна)!*”. І тільки згодом – слова традиційного вітання “*рости здоровим-щасливим*”.

Для мовленнєвого етикету українців важливими є й певні заборони. Таких “не можна” є кілька: говорити суржиком, виражати своє ставлення до чогось вигуками *ой, ігі, ага, угу* чи вживати слова *дідько, чорт, біс*, часто повторювати слова *страх, жах*, називати конкретну людину *він, вона*.

За багатовікову історію наш народ виробив і відшліфував самобутню систему мовленнєвого етикету, певні одиниці мови й мовлення, які словесно виражають етикет поведінки, мовні засоби, що накопичилися в кожному суспільстві для вираження *неконфліктного*, доброзичливого ставлення до людей, є феноменом і виразником його загальної культури (За Світланою Богдан).

II. 1. *Доберіть заголовок до тексту.*

2. *Визначте тип і стиль мовлення.*

3. *Випишіть ключові слова і словосполучення кожного абзацу.*

4. *Назвіть засоби міжфразового зв'язку.*

5. *Визначте інформативний центр (найголовніше) у кожному прочитаному абзаці. На підставі визначеного складіть запитання до кожного абзацу.*

6. *Поясніть правопис виділених слів.*

7. *Як ви розумієте вислів Етикет – це феномен і виразник загальної культури народу.*

8. *Пригадайте правила вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.*

9. *Напишіть творчий переказ, доповнюючи текст інформацією про особливості мовленнєвого етикету українців.*

9.1. *Уведіть у текст розповідь про необхідність дотримання правил мовленнєвого етикету;*

9.2. *Доповніть текст роздумом про роль мовленнєвого етикету в професійному мовленні людини.*

Завдання для констатувального зрізу № 2.

1. Прочитайте тексти, визначте тип, стиль, жанр, з'ясуйте тему, що їх об'єднує, особливості добору мовних засобів відповідно до стилю мовлення.

1. Червоно-мідяне сонце викотилося на зелену гребінку пралісу так швидко, мовби чийсь руки, прилаштувавши його на пружній дубовій гілці, пригнули ту гілку до самої землі й раптом відпустили. Білопері хмарки поодинокі прогулювалися в неосяжній височині, боячись присмалити лебединий пух своїх розчесаних вітром боків об мідну розпечену кулю (М.Руденко).

2. Щодня, піднімаючися з-за горизонту в східній частині неба, Сонце проходить небом і знову ховається на заході. Для мешканців Північної півкулі цей рух відбувається з лівого боку, для мешканців Південної – навпаки. Опівдні Сонце досягає найбільшої висоти, або, як кажуть астрономи, кульмінує (За К.Порцевським).

II. Випишіть із тексту ключові слова.

Завдання для констатувального зрізу № 3.

- *Прочитайте текст. Випишіть із нього числівники словами. Поясніть особливості їх вимови й написання. Поясніть уживання розділових знаків.*

Текст 1. Це найунікальніше місто світу. Його історичний центр знаходиться на архіпелазі, який складається з 118 маленьких островів, у чотирьох кілометрах від материка, з яким він з'єднаний довгим мостом. Вулицями в Венеції служать 150 каналів. Великий канал, довжина якого 3,8 км, а ширина 30-70 м, ділить усе місто на дві частини: історичний центр та промислово-торгову частину, а в нього, як річки, впадають канали поменше. Загальна кількість перекинутих через них мостів – близько 400. До середини XIX ст. єдиним видом транспорту були гондоли – човни з граційно зігнутими носами та довгим веслом на кормі. Тепер їх кілька сотен (по традиції – чорного кольору). Призначені вони насамперед для туристів та особливо урочистих випадків, наприклад весіль. У повсякденному житті венеціанці надають перевагу моторним катерам та пароплавікам (З журналу).

Текст 2. Історія кави в Австрії розпочалася після війни з турками. У залишеному ними обозі віденці знайшли 300 мішків з кавовими зернами, і ніхто не знав, що з цим добром робити. Дісталися вони Юрію Кульчицькому. Саме ця людина й навчила віденців пити каву. Він особисто розносив напій вулицями міста, убравшись у турецький одяг. Однак гіркий та міцний смак кави по-турецьки місцевим мешканцям не сподобався, вони навіть вважали непатріотичним уживати її. Це наштовхнуло на створення оригінального віденського рецепту — чорну каву відфільтрували, додали вершки та мед і подавали з булочкою-рогаликом. Така ідея прийшлася до смаку як віденцям, так і гостям міста.

1684 року у Відні з'являється перша кав'ярня. Відтоді вони стають основним місцем проведення дозвілля. Сюди приходили художники і музиканти, архітектори, інтелектуали. Ця традиція зберігається досі. Свою любов до кави віденці висловили створенням Музею кави, щороку 1 жовтня в країні святкують День кави, а 2011 року ЮНЕСКО включила кавові традиції Відня до списку нематеріальної культурної спадщини (3 журналу).

Завдання для констатувального зрізу № 4.

1. Уявіть ситуацію: вам необхідно дібрати тур для молодого подружжя (весільна подорож), родини з трьох осіб, які хочуть подорож своїй дитині з нагоди закінчення школи; лікувальний тур для літньої людини.

Завдання передбачали перевірку комплексу стилістичних, мовленнєвих, правописних, текстотворчих умінь. Усвідомили прослуханий текст 173 студенти. Майже правильно, однак з незначними недоліками відповіли на запитання 134 студенти. Частково правильно відповіли на запитання 54 студенти. Виконання пропонованих завдань показало, що студенти не завжди осмислено або вибірково сприймають тексти, не вміють критично аналізувати зміст висловлювання та встановлювати зв'язок між сприйнятою інформацією та фактами дійсності.

Правильно визначили головну думку тексту 68% студентів, неправильно – 32%. Подібний результат було отримано і в процесі визначення засобів міжфразового зв'язку. З ним упоралися 58% студентів. Не змогли правильно встановити засобів міжфразового зв'язку 38% студентів.

Здебільшого студенти з'ясували особливості написання виділених слів, хоча утруднення викликало пояснення таких слів, як-от: *щоразу, обличчям, агресивний*.

Написання переказу тексту допомогло виявити вміння студентів застосовувати набуті знання у власній мовотворчості, зокрема уміння відбирати мовні засоби, адекватні меті спілкування. Ми запропонували написати переказ, ускладнений додатковими завданнями, що дозволило одночасно оцінити рівень мовної і мовленнєвої компетентності студентів, перевірити комплекс необхідних комунікативних умінь: сприймати почуту інформацію, відтворювати її докладно, самостійно визначати предмет і завдання висловлювання, добирати для їх розв'язання необхідні мовні засоби, створювати власні висловлювання певного стилю, типу й жанру мовлення.

Подамо типові помилки і недоліки, допущених в роботах студентів під час написання переказу: порушення, пов'язані з типом і стилем мовлення (41%), порушення, пов'язані зі структурою тексту (47%), порушення сполучуваності слів у тексті (45%), обмежене вживання засобів образності (70%).

Виконання завдань дало змогу оцінити вміння студентів комунікативно виправдано добирати мовні засоби, розуміти текст як завершений мовленнєвий твір відповідно до авторського задуму, визначати головну думку й тему твору, певні недоліки спостерігаються в уміннях установлювати смислові зв'язки та розуміти текст як завершений мовленнєвий твір.

Перевірка та аналіз письмових робіт показали, що правильно осмислюють тему й головну думку та вдало підпорядковують їм створюване

висловлювання 9,2% студентів, осмислюють тему й головну думку майбутнього висловлювання, але не точно підпорядковують його темі й головній думці – 40%, неточно осмислюють тему й головну думку створюваного висловлювання, допускають смислові розриви у викладі змісту та не використовують засоби зв'язку між частинами тексту – 44%, не володіють уміннями продумувати тему й головну думку створюваного висловлювання або визначають їх неправильно – 17%. У текстах, створених студентами, траплялися порушення, пов'язані з труднощами добору матеріалу для майбутнього висловлювання (студенти наголошували, що майбутній фахівець туристичного профілю повинен оволодіти милозвучним мовленням) або невдале підпорядкування висловлювання темі та головній думці. Не всі студенти змогли виразно відобразити основну думку, розрізняючи головний та другорядний матеріал.

У процесі створення письмових текстів 7,2% студентів викладали основні положення висловлювання в чіткій послідовності. 27,6% студентів у своїх творах припустилися певних недоліків у дотриманні послідовності викладу. 50,2% студентів не змогли викласти матеріал відповідно до основних положень тексту. 14% студентів створили письмові роботи без певної системи викладу. У таких роботах спостерігалась безсистемність, смислові розриви у викладі змісту, відсутність поділу тексту на абзаци або відсутність засобів зв'язку між елементами тексту.

Аналіз умінь і навичок надавати висловлюванню відповідного стилістичного забарвлення показав, що стилістично доцільно дібрано мовні засоби в 1,2% письмових робіт. Доцільно, але з певними недоліками вжито мовні засоби в 26% творів. Невдало надано стилістичного забарвлення створюваному тексту в 67% робіт. Порушено стильову єдність тексту в 5,8%. При виконанні цього завдання було допущено такі помилки: вживання зайвих беззмістовних слів (*звичайно, адже, оскільки, все-таки, на жаль, мабуть, взагалі*); відсутність умінь користуватися граматичними синонімами (*вміло й тактично повідомляти про зміну; на протязі екскурсії; важливу*

роль грає слово); неправильне вживання слів з переносним значенням (*роль слова в професії дуже багата; фахівець туристичного профілю може принизити людину*); недоречне використання емоційно забарвлених слів і виразів, без урахування їхніх стилістичних функцій (*рафтинг був безпечний, але люди жахалися від страху*).

Виконання письмових робіт показало, що доцільно обирають тип мовлення у створюваному висловлюванні 4% студентів, припускаються помилок у використанні обраного типу мовлення 31,2% студентів, не вміють дібрати доцільний тип мовлення або не можуть будувати висловлювання відповідно до обраного типу мовлення 64,8%.

Роботу з текстом було запропоновано для того, щоб установити типові порушення в орфографічній і пунктуаційній підготовці студентів, класифікувати помилки. Це дало змогу побачити загальні тенденції подальшого викладання предмета, окреслити шляхи усунення недоліків в орфографічно-пунктуаційній підготовці майбутніх фахівців туристичного профілю.

Оцінюючи усні відповіді студентів, ми враховували мовленнєву довершеність. Аналіз мовленнєвої ситуації здійснювався з погляду її складових: чому? пропонується саме цей тур (мотивація); навіщо? (комунікативний намір); ким? (адресант); кому? (адресат); що? (зміст); коли?, де? (час і місце); як?

Під час виконання усних завдань студенти припускались таких помилок: 1) не знали тлумачення деяких слів (наприклад, *бальнеологічний, хостел, чартер*; 2) припускались акцентуаційних та орфоепічних помилок; 3) припускались стилістичних помилок. Результати виконання цього завдання свідчать про недостатній рівень володіння вміннями й навичками визначати значення слів та встановлювати смислові зв'язки в сприйнятому на слух тексті.

Аналіз володіння продуктивними видами мовленнєвої діяльності було здійснено на основі завдання написати твір про значення слова в професії

фахівців туристичного профілю. Було запропоновано початкову та кінцеву фразу твору для чіткого дотримання студентами окресленої теми тексту. Володіння продуктивними видами мовленнєвої діяльності було визначено на основі аналізу вмінь і навичок осмислювати тему й головну думку створюваного висловлювання, планувати висловлювання, надавати відповідного стилістичного забарвлення, обирати потрібний тип мовлення, добирати потрібні мовні засоби для оформлення висловлювання та грамотно оформлювати писемне мовлення.

На основі перевірки та аналізу результатів зрізових робіт було визначено рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю (високий, достатній, середній, низький).

Високий рівень репрезентував адекватне розуміння сприйнятого тексту, чітке визначення його теми та головної думки; мобільне встановлення та підтримання контакту зі співрозмовниками; виклад вузлових аспектів тексту в логічній послідовності; здатність надавати тексту відповідного стилістичного забарвлення; вибір темпу, інтонації, гучності мовлення залежно від комунікативної ситуації; оптимальний добір мовних засобів та дотримання норм сучасної української літературної мови, мовленнєвого етикету; комунікативно доцільне використання мовних одиниць усіх рівнів та грамотне оформлення писемного мовлення.

Достатній рівень – правильне, з незначними похибками розуміння тексту, неточне визначення теми й головної думки прослуханого тексту; наявність окремих помилок у тлумаченні слів і висловів, ужитих у тексті; неточне встановлення смислових зв'язків між мовними одиницями тексту; підпорядкування висловлення темі та меті; негрубі помилки в побудові висловлювання; переважно доцільний вибір мовних засобів у висловлюванні, але наявність незначної кількості недоречно використаних мовних одиниць; незначні помилки у слововживанні; неточності у використанні мовних

одиниць усіх рівнів та в граматичному, стилістичному, мовленнєвому, орфографічному й пунктуаційному оформленні писемного тексту.

Середній рівень – поверхове сприймання тексту; частково правильне тлумачення прочитаних слів і висловів, установлення смислових зв'язків між мовними одиницями тексту; Виникнення труднощів у доборі інформації з окресленої теми, неточне визначення та осмислення теми й основної думки майбутнього висловлювання, наявність смислових розривів у викладі змісту, відсутність засобів зв'язку між частинами тексту; невдале надання стилістичного забарвлення створюваному висловлюванню, невміння користуватися лексичними й граматичними ресурсами; наявність порушень норм літературної мови.

Низький рівень – неправильне, епізодичне розуміння сприйнятого тексту; відсутність умінь і навичок визначати тему й головну думку тексту; неправильне тлумачення слів та встановлення смислових зв'язків між одиницями тексту; несформованість лексичних умінь; неправильне визначення та осмислення теми й основної думки майбутнього висловлювання; безсистемний виклад, наявність смислових розривів у викладі змісту; порушення стильової єдності тексту; невміння добирати мовні засоби для оформлення висловлювання; неправильне використання мовних одиниць усіх рівнів та неграмотне оформлення писемного мовлення.

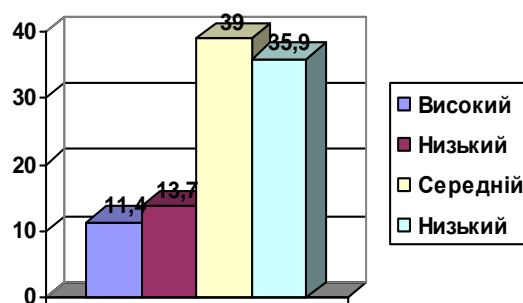

Рис. 1. Рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю

На констатувальному етапі дослідження встановлено перевагу (пересічно 75%) середнього й *низького* рівнів сформованості професійної

мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю. Студенти продемонстрували недостатній рівень володіння вміннями й навичками адекватно сприймати мовленнєві висловлювання, чітко визначати значення слів та встановлювати смислові зв'язки між одиницями тексту, що й зумовило необхідність розроблення, упровадження та експериментальної перевірки методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Такий результат констатувального експерименту свідчить, що фактичний рівень професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю потребує розроблення та експериментальної перевірки спеціальної методики. Ми припустили, що цілеспрямована робота з розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю під час експериментального навчання стане результативною за таких лінгводидактичних умов: систематичної реалізації міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організації системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу.

Висновки до другого розділу

Аналіз змістового компонента наявного методичного супроводу з дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням” для майбутніх фахівців туристичного профілю показав належний рівень розробленості мовного складника, репрезентованого системним і ґрунтовним викладом мовної теорії, ілюструванням мовних явищ, правил, достатньою кількістю прикладів; акцентуванням уваги на особливостях побудови документів різних видів і жанрів, водночас виявив недостатній рівень розробленості обраної для дослідження проблеми, а також невикористані ресурси для підвищення його якості. Крім того, підтвердив важливість і необхідність

розроблення продуктивної методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Текстотека підручників, як засвідчив їх аналіз, обмежена загальновідомими фактами, що зумовлено зорієнтованістю підручників на широкий загаль. Проведене нами анкетування студентів туристичного профілю засвідчило, що вони відчують потребу в розширенні діапазону соціокультурних відомостей, передусім про цікаві географічні об'єкти, історичні постаті, події.

Спостереження за процесом навчання української мови за професійним спрямуванням у вищих навчальних закладах туристичного профілю дозволило з'ясувати, що розвиткові професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю приділено недостатньо уваги: вивчення спеціальних студій уможливило окреслення в ретроспективі генези проблеми формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців нефілологічних спеціальностей в умовах вищого навчального закладу, а також засвідчило брак досліджень, що орієнтують на прагматичний контекст майбутньої професійної мовленнєвої діяльності.

Анкетування та індивідуальні бесіди з викладачами вишів засвідчили, що розвиткові мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю приділено недостатньо уваги. Це виявляється в неналежному володінні викладачами методикою розвитку мовленнєвих умінь і навичок майбутніх фахівців туристичного профілю; відсутності системи вправ і завдань, спрямованих на розвиток умінь і навичок вільного володіння мовленням у майбутній професійній діяльності; застосуванні одноманітних методів і прийомів, що не спрямовані на мовленнєвий розвиток студентів; недоцільному використанні дидактичного матеріалу на заняттях; обмеженому використанні засобів наочності й технічних засобів навчання.

Отримані відомості про рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, результати виконання діагностувального зрізу засвідчили домінування репродуктивного

характеру здобуття знань та недостатню сформованість умінь їх творчого використання в різних мовленнєвих ситуаціях.

На основі перевірки та аналізу результатів зрізових робіт було визначено рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю (високий, достатній, середній, низький).

Аналіз науково-методичного забезпечення викладання української мови (за професійним спрямуванням), анкетування, індивідуальні бесіди та відвідування занять викладачів-словесників, а також анкетування студентів та зрізові письмові роботи засвідчили, що стан навчання української мови в галузевих вишах та фактичний рівень мовленнєвих умінь і навичок потребують розроблення методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу.

На констатувальному етапі дослідження встановлено перевагу (пересічно 75%) середнього й *низького* рівнів сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю. Студенти продемонстрували недостатній рівень володіння вміннями й навичками адекватно сприймати мовленнєві висловлювання, чітко визначати значення слів та встановлювати смислові зв'язки між одиницями тексту, що й зумовило необхідність розроблення, упровадження та експериментальної перевірки методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ НАВЧАННЯ ЗА ПРОПОНОВАНОЮ МЕТОДИКОЮ

3.1. Завдання експерименту

Аналіз і синтез спеціальної літератури, що стосується формування професійної мовленнєвої компетентності студентів, стану навчання “Української мови за професійним спрямуванням” дозволили зробити висновок про необхідність розроблення ефективної методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Упродовж 2014 – 2015; 2015-2016 навчальних років було проведено формувальний експеримент на базі ВНЗ “Інститут реклами”, Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”, Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука, Херсонського державного університету. В експерименті брали участь 304 студентів, 150 з них навчалися в експериментальних групах, 154 – у контрольних.

Метою нашого експериментального дослідження було створення методики розвитку професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю та перевірка її ефективності.

В основу розроблення програми експериментального навчання було покладено припущення, що робота з формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю стане результативною за умов: 1) посилення комунікативної підготовки шляхом систематичного залучення студентів до всіх видів мовленнєвої діяльності; 2) збагачення словникового запасу студентів термінологічною лексикою на основі професійно зорієнтованих текстів та фахових словників; 3) системи роботи над удосконаленням культури професійного мовлення майбутніх фахівців туристичного профілю; 4) риторизації процесу навчання майбутніх фахівців туристичного профілю.

Для проведення експериментально-дослідного навчання майбутніх фахівців туристичного профілю було окреслено коло таких умов:

1. Експериментальні й контрольні групи добиралися з приблизно однаковим рівнем сформованості професійної мовленнєвої компетентності студентів.
2. Експериментальна робота проводилася впродовж усього курсу навчання української мови за професійним спрямуванням.
3. Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в експериментальних групах здійснювалося за розробленою нами методикою.

Усі викладачі, які працювали в експериментальних групах, були забезпечені методичними рекомендаціями, дидактичним матеріалом та електронними засобами навчання.

Під час експерименту необхідно було перевірити ефективність виокремлених нами лінгводидактичних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю в умовах вищого навчального закладу: систематичну реалізацію міждисциплінарних зв'язків у контексті комунікативно-діяльнісного підходу; розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організація системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу, риторизація освітнього процесу.

В основу експериментальної методики покладено загальнодидактичні принципи вищої школи (науковості, доступності, участі студентів у науково-дослідницькій роботі, активності й творчої самостійності студентів, систематичності й послідовності навчання, свідомості, наступності й перспективності навчання), а також специфічні принципи (варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної

спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення).

Основними підходами до організації експериментально-дослідного навчання були такі: *компетентнісний*, що передбачав мотиваційний, рефлексивний, когнітивний, операційно-технологічний та інші складники результатів навчання, які сприяли підвищенню рівня не лише знань, умінь і навичок, а й здобуття досвіду емоційно-ціннісного ставлення; *комунікативно-когнітивний*, що давав змогу теоретично обґрунтувати проблеми цілепокладання й відбору змісту навчання, орієнтовані на формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, розв'язати проблеми добору змісту навчання, що забезпечував би знанєвий складник формування мовленнєвої компетентності студентів, етапність і послідовність його навчання; обґрунтування шляхів пошуку таких способів подачі і тренування матеріалу, призначеного для засвоєння студентами, що враховували б професійно-комунікативні й пізнавальні потреби майбутніх фахівців туристичного профілю; *текстоцентричний*, що був зорієнтований на формування вмінь відтворення студентами тексту за фахом і закладення основ для продукування ними професійного дискурсу – специфічної картини світу, властивої професії.

Усі компоненти системи експериментального навчання (підходи до навчання, цілі, завдання, зміст, принципи, форми, методи й засоби навчання) були спрямовані на вирішення єдиного завдання – формування правильного українського мовлення студентів економічних спеціальностей.

На підставі аналізу результатів констатувального етапу педагогічного експерименту ми виділили технологічні етапи формувального експерименту, відповідно до кожного з яких було сформульовано цілі, визначено завдання, очікуваний результат, запропоновано адекватні їм форми, методи, прийоми й засоби навчання. Метою *першого етапу* – мотиваційно-цільового – стало узагальнення й систематизація знань, здобутих у процесі вивчення шкільного курсу української мови, а також їхньому поглибленні відповідно до вимог,

що ставляться перед студентами вищих навчальних закладів, піднесенні культури мовлення студентів, насамперед через удосконалення вмінь ефективного оперування мовними і мовленнєвими знаннями, зокрема стилістичними, текстотворчими, риторичними; виховання в студентів почуття національної свідомості, що значною мірою сприяє підвищенню мотивації вивчення української мови; підготувати майбутніх працівників туристичного профілю до використання мовних ресурсів в усіх ланках виробничої та невиробничої сфери.

Другий етап – креативно-продуктивний – спрямований на вироблення в студентів сталих мовленнєвих умінь і навичок під час засвоєння української мови за професійним спрямуванням шляхом використання міжпредметних зв'язків, розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу; організації системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу, риторизації освітнього процесу.

Під час *третього етапу* – узагальнювально-корекційного – здійснювалися узагальнення й корекція набутих студентами мовленнєвих умінь і навичок, корекція орфографічної та пунктуаційної грамотності, перевірка рівнів сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності студентів перевірявся після кожного етапу, що давало змогу виявити динаміку сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Відповідно до завдань і мети дослідного навчання було складено програму експерименту. Її зміст містив матеріал, що не тільки поглиблював знання студентів з основних мовленнєвих понять, а й удосконалював їхні правописні й орфоепічні вміння й навички, знайомив з основами риторичної майстерності й культури професійного спілкування, правилами професійної

етики, забезпечував оволодіння фаховою термінологією, передбачав вироблення навичок контролю й самоконтролю за власним мовленням.

I етап (*мотиваційно-цільовий*) був пропедевтичним і реалізовувався в межах навчальної дисципліни „Українська мова за професійним спрямуванням”.

На заняттях передбачалося повторення й поглиблення лінгвістичних понять і термінів, зокрема: “культура мовлення”, “спілкування”, “професійне спілкування”, “особливості усного й писемного спілкування”, “діалог, монолог, полілог у професійному спілкуванні”, “контактне й дистантне спілкування”, “вербальні і невербальні засоби спілкування”, “рецептивні і продуктивні види мовленнєвої діяльності”, “сприймання, розуміння, відтворення, створення інформації”; засвоєння основ риторичної майстерності, удосконалення мовленнєвих умінь і навичок, необхідних для успішної реалізації наступних етапів дослідного навчання,

Основною формою організації навчання з цієї дисципліни були практичні заняття, мета яких полягала в: повторенні й поглибленні знань студентів з мови, основ риторики, стилістики, лінгвістики тексту; ознайомленні з поняттями „термін”, „термінологія”, „професійна лексика”, „професійна етика” та ін.; введенні засвоєної професійної лексики до активного словника студентів шляхом створення висловлювань у діалогічній і монологічній формі; удосконаленні вмінь перекладати й редагувати професійно орієнтовані тексти; формуванні вмінь роботи з фаховими термінологічними словниками; розвиткові культури професійного мовлення, зокрема орфоепічних умінь і навичок, умінь уживання професійної термінології відповідно до мовленнєвої ситуації; удосконаленні вмінь сприймати, усвідомлювати й відтворювати тексти різного типу й стилю мовлення, зокрема наукового й офіційно-ділового.

Другий етап (*креативно-продуктивний*) охоплював передбачав розвиток професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю під час вивчення української мови за професійним

спрямуванням та іноземної мови за професійним спрямуванням. Основні завдання цього етапу визначаємо такі:

- сприяння активному використанню засвоєної професійної лексики в процесі реалізації різних видів мовленнєвої діяльності;
- формування вмінь перероблення отриманої інформації (сприйняття, усвідомлення, переробка, відбір, запис, контроль або самоконтроль);
- удосконалення вмінь і навичок роботи з науковою та науково-популярною літературою, з перекладними, тлумачними й фаховими словниками задля збагачення власного мовлення професійною лексикою;
- удосконалення вмінь і навичок різних видів професійної мовленнєвої діяльності.

Реалізація зазначених завдань здійснювалася в процесі написання доповідей, рефератів, повідомлень, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю студентів, проведення бінарних занять, під час яких студенти мали змогу активно використовувати засвоєну професійну лексику, удосконалювати власні мовленнєві вміння й навички. Таким чином, взаємопов'язана реалізація всіх видів мовленнєвої діяльності протягом цього етапу сприяла формуванню вмінь володіти культурою конструктивного діалогу, вести розгорнутий монолог з фахової проблематики, оформлювати професійну ділову документацію.

Під час третього (*узагальнювально-корекційного*) етапу проводилися консультації, спрямовані на узагальнення мовленнєвих умінь і навичок студентів, робота в проблемних групах, спостереження над використанням майбутніми фахівцями туристичного профілю знань, отриманих у процесі дослідного навчання, тобто перевірявся рівень розвитку мовленнєвої компетентності.

Завдання узагальнювально-корекційного етапу полягали в:

- узагальненні й систематизації знань студентів-випускників з української мови (за професійним спрямуванням), умінь і навичок працювати з науковою літературою;

– перевірі й корекції вмінь і навичок створювати власні висловлювання в процесі професійної діяльності;

– формуванні навичок грамотно оформлювати документацію;

– удосконаленні науково-дослідних здібностей студентів.

Окреслений етап був завершальним, тому мав на меті уточнити, систематизувати знання студентів, удосконалити їхні вміння складати зв'язні висловлювання різного стилю (переважно наукового) мовлення відповідно до модельованої або реальної професійної мовленнєвої ситуації, формувати вміння активно використовувати у власному мовленні фахову термінологію, складати ділову документацію, брати участь у діалозі (представник туристичного бюро – споживач туристичних послуг та ін.), дискусії, використовуючи знання з основ риторики.

Кожен етап дослідного навчання завершувався проміжними зрізами для порівняння їх результатів з даними констатувального експерименту.

Таблиця 3.1.

Етапи дослідного навчання

Етапи дослідного навчання	Зміст роботи	Формовані уміння й навички	Орієнтовні вправи й завдання
<i>Мотиваційно-цільовий етап</i>	Мотивація навчальної діяльності студентів, актуалізація знань, умінь і навичок, здобутих в основній школі, зі стилістики, риторики, культури мовлення	<ul style="list-style-type: none"> ▪ орієнтуватися в ситуації спілкування, ▪ визначати стиль, тип мовлення тексту; ▪ визначати комунікативний намір автора; ▪ прогнозувати структуру висловлювання ▪ з'ясовувати роль виразально-зображувальних засобів мовлення у тексті 	аналіз тексту; складання плану тексту; написання переказу, складання тез, виписок, конспектів, рефератів, анотацій.

Етапи дослідного навчання	Зміст роботи	Формовані уміння й навички	Орієнтовні вправи й завдання
<i>Креативно-продуктивний</i>	Поглиблення та систематизація мовних відомостей, розосереджене засвоєння відомостей з риторики, стилістики, культури мовлення, удосконалення умінь і навичок текстосприйняття та текстотворення, удосконалення правописних умінь і навичок студентів	<ul style="list-style-type: none"> ▪ складати висловлювання відповідного типу, стилю й жанру мовлення, ураховуючи мовленнєву ситуацію; ▪ добирати й систематизувати матеріал для висловлювань; ▪ редагувати тексти 	стилістичний аналіз текстів різних стилів і жанрів; підготовка й виголошення промови; моделювання ситуацій професійного спілкування з дотриманням етики професійного спілкування;
<i>Узагальнювально-корекційний етап</i>	перевірка рівня засвоєння мовних і мовленнєвих понять, сформованості умінь та навичок створювати й редагувати власні і висловлювання залежно від ситуації спілкування, удосконалення набутих умінь і навичок студентів	<ul style="list-style-type: none"> ▪ створювати висловлювання, обираючи відповідно до ситуації спілкування тип, стиль, жанр і форму мовлення, мовні засоби; ▪ редагувати власні висловлювання 	редагування усних та писемних висловлювань; підготовка виступів; складання текстів різних типів, стилів, жанрів мовлення.

З-поміж форм організації навчання під час експериментально-дослідного навчання домінували практичні заняття, комунікативний тренінг, дидактичні ігри, консультації, самостійна робота тощо.

Основною формою роботи з цієї дисципліни були практичні заняття, мета яких полягала в:

- ознайомленні з мовленнєвознавчими поняттями, як-от діалог, монолог, полілог у професійному спілкуванні; контактне й дистантне спілкування; вербальні і невербальні засоби спілкування тощо
- формуванні вмінь знаходити в тексті й доречно використовувати в мовленні термінологічну лексику; користуватися термінологічними словниками та довідковою літературою, здійснювати регламентоване спілкування, застосовувати норми української літературної мови в усному й писемному мовленні, доречно використовувати моделі звертання, привітання, ввічливості;
- удосконаленні вмінь і навичок перекладати й редагувати тексти, використовуючи термінологічні словники, електронні словники тощо.

Протягом цього етапу ефективними були такі методи навчання, як усний виклад матеріалу й бесіда. Перший з названих методів використовувався для створення мотиваційної готовності студентів працювати над правильністю власного мовлення, як джерело інформації під час коментування використаних засобів навчання (таблиць, схем, моделей), змодельованих ситуацій, відповідей студентів тощо. Бесіда застосовувалася під час виконання студентами різних видів завдань, аналізу зразків мовлення тощо.

Комунікативний тренінг передбачав сформованість у студентів умінь публічного виступу, дискусійного типу мовлення, коректної участі в діалогах, тобто володіти мовою як засобом пізнання й спілкування.

Дидактична гра як форма організації навчання, що створюється за допомогою ігрових прийомів та ситуацій, є засобом спонукання, стимулювання студентів до навчальної діяльності. Реалізуються ігрові прийоми та ситуації за такими основними напрямками: дидактична мета ставиться перед студентами у формі ігрового завдання; навчальна діяльність підпорядкована правилам гри; навчальний матеріал використовується як її засіб, у навчальну діяльність вводиться елемент змагання, який перетворює дидактичне завдання в ігрове; успішне виконання дидактичного завдання пов'язане з ігровим результатом. Розробник гри закладає в неї систему

навчальних завдань у формі конкретних професійних ситуацій. Вони можуть мати протиріччя, неправильні дані, вимоги перетворити ситуацію відповідно до визначених критеріїв чи знайти інформацію, якої бракує. У процесі дидактичної гри студент має проаналізувати цю ситуацію, визначити проблему, розробити способи її вирішення й прийняти самостійне рішення, здійснюючи при цьому відповідні практичні дії. Дидактична гра має значний комунікативний потенціал, оскільки залучає студентів до активної комунікації в освітньому процесі.

З-поміж методів в експериментально-дослідному навчанні використовувалися метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні, зокрема творчий діалог, мікрофон, робота в парах, робота в групах, аналіз конкретних ситуацій (проблемних, звичайних, нетипових), кейс-метод та ін.

Під час практичних занять основними прийомами роботи були такі: аналіз готових текстів різної стильової належності, складання плану й тез; усний виклад навчального матеріалу з узагальненням і систематизацією; слухання, конспектування виступів однокласників, лекцій; аналіз під керівництвом викладача прослуханих виступів, лекцій; складання та розігрування діалогів на професійні теми; рольові ігри; складання ділових документів; навчальне редагування та ін. Для самостійного та індивідуального виконання були передбачені такі види діяльності: конспектування, анотування, реферування текстів; конспектування спеціальної літератури з культури мови, стилістики; підготовка публічних виступів різних жанрів на фахові теми; взаєморецензування усних відповідей і виступів, письмових робіт; конструювання речень; стилістичний експеримент; складання текстів, підготовка й проведення навчальних дискусій на фахові теми; написання наукових професійно орієнтованих текстів різних жанрів; навчальний переклад тощо.

Організація навчальної діяльності студентів передбачала створення змістовного дидактичного комплексу, що включав методичні матеріали

(навчальна програма); навчальні матеріали (підручники й навчальні посібники, комплекс вправ і завдань, комплект засобів інформаційної підтримки навчальної дисципліни (словники, довідники, таблиці, схеми, моделі); контроль знань (критерії оцінювання, завдання для самостійної підготовки, теми творчих робіт, тести, запитання до заліку, запитання до іспиту; література (основна, додаткова, інтернет-посилання) та представляв собою базу знань, що постійно наповнювалася, розвивалася й оновлювалася відповідно до проміжних і контрольних результатів дослідного навчання.

Як засвідчив аналіз методичного забезпечення викладання української мови (за професійним спрямуванням), на сьогодні відсутній єдиний підручник із зазначеного курсу. З огляду на це, під час дослідного навчання студенти засвоювали теоретичний матеріал, виконували практичні завдання за допомогою різних методичних посібників, довідників, словників, додаткової літератури. Це дозволило підвищити роль самостійної роботи студентів, закріпити навички написання повідомлень, доповідей, виступів, рефератів, а звідси вмінь виступати перед аудиторією, брати участь у дискусії тощо.

“Самостійна робота – це форма навчання, за якої студент засвоює необхідні знання, оволодіває вміннями й навичками, навчається планомірно, систематично працювати, мислити, формує свій стиль розумової діяльності” [посібник].

Особливе місце в дидактичному комплексі посідала система вправ і завдань, розроблена на підставі аналізу відомих класифікацій (О. Біляєв, Н. Голуб, І. Дроздова, С. Караман, Т. Ладиженська, В. Онищук, Т. Симоненко та ін.). До неї належать вправи:

– **за дидактичною метою:** *пропедевтичні* (спрямовані на підготовку студентів до сприйняття матеріалу, актуалізацію їхніх знань), *підготовчі* (проводилися після повторення або викладу теоретичного матеріалу й сприяли його глибшому усвідомленню); *тренувальні* (передбачали кількаразове повторення певних мовленнєвих дій у різних ситуаціях з метою закріплення набутих знань); *оцінно-контрольні вправи*

(мали на меті оцінювати рівень засвоєння учнями мовних і мовленнєвих понять; перевіряти рівень сформованості вмінь і навичок учнів створювати висловлювання відповідно до ситуації спілкування);

- **за формою:** усні та письмові;
- **за місцем проведення:** аудиторні (виконувалися під час проведення аудиторних занять) і позааудиторні (за їх допомогою здійснювалася перевірка сформованості вмінь і навичок студентів, набутих під час аудиторних занять, залучення до самостійної роботи);
- **за ступенем складності:** прості (спрямовані на розвиток якогось окремого вміння, наприклад: працювати зі словником, визначити правильний наголос у слові, визначити вид документа за його змістом, спрогнозувати адресата спілкування тощо); комбіновані (передбачали формування кількох умінь одночасно: оформляти текст відповідно до правописних норм і визначати його тип і стиль мовлення; з'ясовувати значення терміна, добирати відповідник до нього та вводити його до словосполучення або речення тощо); комплексні (сприяли застосуванню сукупності знань, умінь і навичок студентів: складати текст відповідно до ситуації спілкування, моделювати конструктивну бесіду та ін.);
- **за ступенем творчості:** аналітичні (визначення теми, основної думки, стилю й типу мовлення, прогнозування адресата висловлювання або визначати умови спілкування тощо), репродуктивні (відбір з тексту лексичного й граматичного матеріалу, комбінування основної інформації з кількох тематично об'єднаних текстів, розташування структурних компонентів тексту в логічній послідовності, складання вторинних текстів на основі первинних (конспектів, рефератів, анотацій, огляду літератури та ін.), трансформаційні (згортання та розгортання тексту, відтворення тексту за допомогою плану, тез, конспекту, анотації, рецензії тощо); продуктивно-конструктивні (складання висловлювань за ключовими словами, на основі модельованої мовленнєвої ситуації тощо).

Запропонована система вправ ґрунтувалася на принципах відповідності змісту вправ розділам програми дослідного навчання; здійснення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, орієнтації студентів на індивідуальну та самостійну роботу, добору вправ залежно від мети їх реалізації, перспективності, повторюваності, креативності, систематичності й узаємозалежності їх застосування, текстоцентризму.

Основою для вирішення навчальних, розвивальних і виховних завдань під час практичних занять з української мови за професійним спрямуванням став текстовий дидактичний матеріал різної стильової належності, оскільки фахівець туристичного профілю – це професія, що передбачає безпосереднє спілкування в офіційній, професійній і науковій сферах

У доборі текстів було враховано такі критерії: зміст тексту (новизна, актуальність, конкретність, професійна спрямованість); його побудова та мовне оформлення (насиченість термінами, певними мовними одиницями тощо); реалізація в тексті основних комунікативно-змістових якостей мовлення (інформативність, правильність, логічність, точність, чистота, доречність, виразність); практична спрямованість (акцентування на потрібній інформації, переконливість, ясність викладу); стильова належність (обов'язкове використання текстів усіх стилів мовлення); професійна спрямованість на формування іміджу майбутніх фахівців туристичного профілю як представників еліти сучасного суспільства (професіоналізм, шанобливе ставлення до споживачів туристичних послуг, колег; ерудованість, емоційність, індивідуальний стиль мовлення).

У процесі дослідного навчання основна увага була зосереджена на розвитку мовлення студентів, що в свою чергу передбачало, крім активної реалізації всіх видів мовленнєвої діяльності, і роботу над збагаченням словника майбутніх фахівців туристичного профілю професійною лексикою, вихованням чуття мови, удосконалення вміння вільно орієнтуватися в словниковому багатстві української мови й використовувати його відповідно до ситуації спілкування. Задля цього нами було розроблено критерії відбору

професійної лексики й термінології: частотність використання терміна, потенційне порушення норм його наголошування, частотні відхилення від норм побудови граматичних конструкцій, правильність передавання іншомовного терміна українською мовою, використання мовних одиниць відповідно до контексту та його семантичних властивостей; доцільність уживання терміна відповідно до стилю мовлення.

Отже, усе викладене вище дало нам підстави для реалізації створеної методики розвитку професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю за розробленою програмою.

3.2. Перебіг формувального етапу експерименту

Як уже зазначалося, у формувальному етапі експерименту було задіяно 304 студенти: 150 студентів -в експериментальних групах і 154 – у контрольних групах. Для проведення формувального експерименту з груп першого курсу було визначено експериментальні (ЕГ) і контрольні (КГ). На початок експерименту рівень розвитку професійної мовленнєвої компетентності студентів усіх груп був приблизно однаковим.

У всіх групах здійснювалося навчання студентів української мови за професійним спрямуванням, вивчення предметів соціально-гуманітарного циклу й спеціальних (професійно орієнтованих) дисциплін. Студенти обох груп перебували під постійним спостереженням. Експериментальні дані аналізувалися та піддавалися статистичному обробленню. На відміну від студентів експериментальних груп, студенти контрольних груп працювали за традиційною методикою: змістом програми не було передбачено висвітлення необхідних для розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю відомостей з риторики, мовленнєвого етикету ділового спілкування та інших професійно значущих відомостей. У контрольних групах основним методом роботи над мовним матеріалом було обрано метод бесіди та вправ, що були побудовані на основі дидактичного матеріалу, спрямованого передусім на усунення мовних, орфографічних і пунктуаційних помилок,

практичні завдання майже не передбачали застосування інтерактивних технологій навчання, моделювання мовленнєвих ситуацій.

Провідну роль у розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю під час **першого етапу** дослідного навчання – *мотиваційно-цільового* – відводили лекціям, практичним заняттям, індивідуальній і самостійній роботі студентів, що було зумовлено метою й завданнями опанування навчальних дисциплін, змістом навчання, системою методів і прийомів, кількістю годин, відведених на опанування студентами української мови за професійним спрямуванням, використанням різних засобів навчання.

Основне завдання викладачів під час мотиваційно-цільового етапу полягало в тому, щоб:

- сформувати стійку мотивацію студентів до розвитку їхньої мовленнєвої компетентності;
- з'ясувати ступінь засвоєння необхідного для формування мовленнєвих умінь і навичок теоретичного матеріалу, систематизувати й поглиблювати раніше набуті знання;
- формувати вміння й навички ефективного професійного спілкування майбутніх фахівців туристичного профілю з використанням інтерактивних технологій навчання (рольових та ділових ігор, імітаційних ситуацій, опрацювання дискусійних питань тощо);
- підвищити рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Студенти під час цього етапу повинні були усвідомити роль мови у формуванні й самовираженні особистості; положення про мову як знакову динамічну систему; загальнотеоретичні положення про природу і функції української літературної мови та їх конкретні вияви в українській мові; сутність та законодавче забезпечення державного статусу української мови.

Перший етап експерименту корелювався з першим змістовим модулем робочої навчальної програми дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням”.

Упродовж першого етапу експерименту студенти опрацьовували теоретичний матеріал за темами: Українська мова в житті суспільства. Рівні мовної системи. Норми сучасної української літературної мови. Стилї мови. Загальна характеристика стилів. Лексикологія. Зміни в лексичній системі української мови. Професійна лексика. Терміни. Власне українська лексика. Синонімічне багатство мови. Складні випадки слововживання. Роль фразеологізмів у професійному мовленні. Стилїстичні засоби лексикології та фразеології. Словники й довідкова література. Електронні словники. Роль мови у формуванні професійної мовленнєвої компетентності.

Навчальний матеріал спрямований на формування таких складників професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю: *мотивації* до навчання української мови за професійним спрямуванням, *ціннісного ставлення* до мови, *знань* студентів про роль мови у формуванні й самовираженні особистості; про мову як знакову систему; норми різного типу; *умінь* обґрунтовувати власне ставлення до української мови; визначати рівні мовної системи; визначати стилїстичні функції звуків мови, значущих частин слова, слів, словосполучень, речень у тексті; використовувати засоби милозвучності; володіти нормами української літературної вимови, орфографічними нормами, стилїстичними засобами фонетики; користуватися орфоепічним, орфографічним, тлумачним, перекладним словниками; визначати орфограми в значущих частинах слова; доречно застосовувати в мовленні лексичні одиниці – професійні, слова, терміни, власне українську лексику, синоніми як засоби урізноманітнення й увиразнення мовлення, фразеологізми в професійному мовленні; визначати стилїстичні функції лексичних і фразеологічних одиниць; користуватися довідковою літературою й лексикографічними виданнями, електронними

словниками, інтернетною мережею в оволодінні мовою й мовленням; укласти термінологічні словники на основі тлумачного, галузевих словників.

Основною формою навчання під час першого етапу були практичні заняття, які, як правило, містили кілька взаємопов'язаних етапів: проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановка загальної проблеми викладачем та її обговорення, розв'язування контрольних завдань, їх перевірка та оцінювання.

Ефективність заняття значною мірою залежала від змісту, структурування попередньо підготовлених матеріалів (тестів для перевірки рівня засвоєння теоретичного матеріалу, сформованості умінь та навичок, набору завдань різного рівня складності для їх виконання студентами на заняттях).

Під час проведення практичних занять навчальна група за необхідності ділилася на підгрупи для виконання групових завдань.

Комунікативний підхід до організації практичних занять передбачав не лише формулювання дидактичної та комунікативної мети заняття, а й змісту навчального практичного заняття, зорієнтованого на вдосконалення професійної мовленнєвої компетентності студента.

Упродовж першого етапу на практичних заняттях було використано елементи лекції, що активізувало увагу й мислительну діяльність студентів, допомагало їм краще зрозуміти основні теоретичні положення. Так, під час вивчення теми „Засоби наукового стилю в професійному спілкуванні” першокурсникам було запропоновано виконати таке завдання:

I. Пригадайте, що вам відомо про стилістичні особливості текстів наукового стилю. Відповідь ілюструйте прикладами.

II. Прослухайте текст. Порівняйте викладену в ньому інформацію з уже відомою вам.

Мовленнєвий етикет властивий усім стильовим різновидам української мови. Водночас кожен стиль має й свої диференційні ознаки, що виявляються передусім у лексичному складі етикетних виразів та їхньому

функціональному призначенні в різних текстах. Незаперечним є те, що мовленнєвий етикет приватної розмови чи наукової рецензії, ділового листа чи шкільного уроку, незважаючи на всі спільні ознаки, містить чимало відмінностей. Наприклад, структура мовленнєвого етикету в науковому стилі визначається формою спілкування. В усному мовленні науковців переважають такі елементи мовленнєвого етикету: звертання, прощання, подяка. Вибір мовних засобів в усному науковому мовленні майже повністю підпорядковується вимогам структурно-семантичної організації конкретного виду й жанру публічного виступу. Наприклад, форма звертання під час бесіди, публічного виступу, лекції буде різною: цього вимагає специфіка мовленнєвої ситуації, тип адресата тощо. Водночас вона змінюється залежно від уподобань мовця, умов і мети спілкування.

Науковим текстам (і в усному мовленні) властиве вживання своєрідного граматичного засобу мовленнєвого етикету – авторського “ми”. Правомірність функціонування таких конструкцій, що є наслідком еволюції авторського “я”, залишається дискусійною, хоч і не суперечить нормам сучасної української мови. Отже, особливість наукового мовленнєвого етикету, на відміну від текстів інших стилів, виявляється в тому, що етикетні вирази відображають специфічні правила мовної поведінки здебільшого одного зі співрозмовників. Вибір етикетної формули не залежить від віку, характеру взаємин науковців, місця й часу їх спілкування. Він повністю визначається формою наукового спілкування, його різновидом, жанром і узгоджується зі структурою наукового тексту (За С. Богдан).

III. Розкажіть про науковий етикет, узагальнюючи та систематизуючи відому вам інформацію.

Виконання подібних завдань сприяло формуванню мовних і мовленнєвознавчих знань студентів про розгорнуте висловлювання, текст, його частини та способи їх зв'язку, стилі типи мовлення, тезу, аргумент; про правила та способи побудови зв'язного тексту, а також засвоєння позалінгвальних чинників (функція мови, мета й умови спілкування), що

забезпечувало підвищення якості комунікативної підготовки студентів шляхом їх систематичного залучення до всіх видів мовленнєвої діяльності через роботу з текстом. До того ж інформація, подана в текстах до завдань, давала змогу студентам опанувати комунікативно значущі відомості соціокультурного змісту.

Студенти виступали із підготовленими заздалегідь повідомленнями, що передбачали подальше активне залучення аудиторії до обговорення питання. Традиційно викладач звертався до слухачів із запитаннями, спрямованими на те, щоб виявити їхню поінформованість з проблемою, визначити готовність до опрацювання матеріалу

Основними методами під час мотиваційно-цільового етапу експерименту були метод вправ, спостереження над мовними явищами, інтерактивні.

Під час цього етапу намагалися застосовувати завдання, у яких були б природними різні мовленнєві ситуації й виокремлювалося індивідуальне мовлення студентів, здійснювалося мовне виховання й формувалося усвідомлення позитивної мовленнєвої поведінки, наприклад:

1. Прочитайте. Підготуйте стислі коментарі до висловлень.

1. Мова — втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! (*М. Рильський*).

2. Будь-яка національна мова являє собою енциклопедію людських знань, у якій зафіксовано весь досвід і результати пізнавальної діяльності суспільства, яке нею користується. Історія живе в нашій мові, у пісні. Слово нам доносить із глибини віків пристрасті, радощі, сподівання й горе наших предків. Мова – це душа народу (*М.Шумило*).

3. Мову треба вивчати, уважно вслухаючись у мовлення, відбираючи й запам'ятовуючи при цьому окремі слова і граматичні форми, цілі словосполучення і речення. Для успішного оволодіння мовою потрібне також гостре чуття, щоб можна було вловлювати найтонший пульс життя в такому живому організмі, яким є наша мова. “Як багато значить слово!” —

проникливо говорив визначний український письменник Іван Франко і підкреслював, що силу духу мови, її велику таїну можна пізнати тоді, коли прагнеш відчуті її, “серцем зрозуміти” (*О. Сербенська*).

4. Можна було б без кінця-краю наводити приклади глибоких і цінних висловлень письменників про значення рідної мови для народу і про свою любов до неї, щоб зрозуміти, який дорогий скарб для кожної людини – рідна мова (*О. Гончар*).

II. Прочитайте. Яка спільна думка у цих висловлювань? Доведіть, що мова об’єднує народ, сприяє формуванню національної самосвідомості.

1. У скарбницю рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних поривань, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості, — одне слово, увесь слід свого духовного життя народ *дбайливо* зберігає в рідному слові. Мова — найважливіший, найбагатший і найміцніший зв’язок, що поєднує минулі, сучасні й майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле (*К. Ушинський*).

2. Страшний мисливець вийде знов на *лови*,
В єдину сітку всіх птахів згребе.
Раби — це нація, котра не має слова,
Тому й не може захистити себе (*О. Пахльовська*).

3. Природою дано людині мову – великий *дар*. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно рости, *оберігати* його коріння й леліяти його цвіт. Ось тоді воно буде запашним і співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності (*О. Гончар*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

III. Попрацюйте в парах: один з вас має дібрати аргументи, що підтверджують судження В.Кленца: “Рідна мова завжди солов’їна, Зігріває людей все життя”, а інший – думку В.Лотоцького: “Не говори: в нас мова солов’їна, Бо мова вище, ніж пташиний спів”..

Під час практичних занять основними прийомами роботи були такі: аналіз готових текстів різної стильової належності, складання плану й тез; усний виклад навчального матеріалу з узагальненням і систематизацією; слухання, конспектування виступів одnogrupників, лекцій; аналіз під керівництвом викладача прослуханих виступів, лекцій; складання та розігрування діалогів на професійні теми; рольові ігри; складання ділових документів; навчальне редагування та ін. Для самостійного та індивідуального виконання були передбачені такі види діяльності: конспектування, анотування, реферування текстів; конспектування спеціальної літератури з культури мови, стилістики; підготовка публічних виступів різних жанрів на фахові теми; взаєморецензування усних відповідей і виступів, письмових робіт; конструювання речень; стилістичний експеримент; складання текстів, підготовка й проведення навчальних дискусій на фахові теми; написання наукових професійно орієнтованих текстів різних жанрів; навчальний переклад тощо.

Основою для вирішення навчальних, розвивальних і виховних завдань під час практичних занять з української мови за професійним спрямуванням став текстовий дидактичний матеріал різної стильової належності, оскільки фахівець туристичного профілю – це професія, що передбачає безпосереднє спілкування в офіційній, професійній і науковій сферах

У доборі текстів було враховано такі критерії: зміст тексту (новизна, актуальність, конкретність, професійна спрямованість); його будова та мовне оформлення (тривалість звучання, насиченість термінами, дублетами тощо); реалізація в тексті основних комунікативно-змістових якостей мовлення (інформативність, правильність, логічність, точність, чистота, доречність, виразність); практична спрямованість (акцентування на потрібній інформації, переконливість, ясність викладу); стильова належність (обов'язкове використання текстів усіх стилів мовлення); професійна спрямованість на формування іміджу майбутніх фахівців туристичного профілю

(професіоналізм, ставлення до споживачів послуг, колег, ерудованість, емоційність, індивідуальний стиль мовлення).

Так, під час вивчення теми „Стилi й жанри мовлення” пропонували студентам таке завдання:

I. Прочитайте тексти. Доберіть заголовок до кожного. Якою темою вони об'єднані?

Текст 1.

У цього міста багата біографія і складний, часом суперечливий характер. Навіть зовнішність у нього неоднозначна. Віками воно було центром великого регіону – воєводства, губернії, округу, області. Сьогодні тут 300 тисяч жителів, 60 великих підприємств, 3 театри, рекламні біг-борди, навіть міжнародний аеропорт – усе як слід. Але чомусь здається, що це не більше ніж парадний мундир. І що насправді це місто можна зрозуміти, лише заглянувши у хитро зажмурений погляд віконниць яснооких цегляних будиночків його сонних провулків (*З журналу*).

Текст 2.

Україна відома своїми мінеральними джерелами. Тільки в Закарпатті їх налічується понад 360. Вони відрізняються за хімічним складом і лікувальними властивостями. Особливо славляться своїми водами санаторії Миргорода, Сваляви, Трускавця, Феодосії тощо. А в санаторіях таких міст, як Саки, Євпаторія, Одеса, водночас із мінеральними водами використовуються й місцеві лікувальні грязі (*З енциклопедії*).

Текст 3.

На східних схилах Карпатських гір простяглися безмежні простори первозданих карпатських лісів. Саме тут, у мальовничій долині, у затишному містечку Моршин б'є унікальне джерело природної мінеральної води. Джерело відкрито в 1879 році. Воно має ідеально збалансований для людини мінеральний склад (*З журналу*).

II. Виконайте післятекстові завдання:

1. Хто може бути адресатом кожного з текстів?

2. Яке слово або словосполучення з тексту можна використати як заголовок?
3. Визначте стиль і тип мовлення.
4. Сформулюйте пізнавальну цінність тексту.
5. Якими засобами забезпечується зв'язність і цілісність тексту?
6. Які ще ознаки тексту можна виявити в ньому? Аргументуйте свої міркування.
7. Випишіть з тексту терміни. Визначте їх роль у тексті.

Беззаперечним є те, що термінологія як окрема підсистема лексики сучасної української літературної мови забезпечує здійснення найважливішої соціальної функції мови – спеціального професійного спілкування майбутніх фахівців туристичного профілю, оскільки їхня діяльність передбачає вміння вести конструктивний діалог, будувати розгорнутий монолог з фахової проблематики, правильно оформлювати професійну документацію. Збагачення словникового запасу майбутніх фахівців туристичного профілю лексикою спеціально-професійного змісту, засвоєння ними особливостей наголошування, сполучуваності та контекстуального вживання фахових термінів у мовленні було одним із завдань під час дослідного навчання. Наведемо приклади вправ і завдань, використаних під час першого етапу дослідного навчання:

Завдання 1. Прочитайте терміни. Запам'ятайте особливості їх наголошування. Поміркуйте, з чим пов'язані помилки в їх наголошуванні.

Трансфер, балунінг, бальнеологія, беллмен, ботель, дайвінг, маркетинг, мокемп, отелерія, хостел.

Складіть з 4-5 виписаними термінами текст.

Завдання 2. Прочитайте слова. Визначте їх рід і поставте в родовому відмінку однини. Складіть та розіграйте діалог на професійну тему, використовуючи подані слова.

Турист, кемпінг, отель, трансфер, курорт, тур, туроператор, пляж, рейс, чартер, пансіонат, теплохід.

Основним джерелом збагачення активного словникового запасу студентів професійною лексикою був словник, до якого вони зверталися лише за умови, якщо в них вихована, культивована протягом кількох років потреба контролювати свої знання та мовленнєву продукцію, якщо вони знатимуть, яке саме джерело є носієм потрібної інформації і як користуватися інформаційними та довідковими джерелами. Якщо протягом навчання в школі словник виконував переважно інформативну й систематизувальну функції, то під час оволодіння певним фахом функції словника значно розширюються. Нам видається правомірним виокремити самоосвітню функцію словника. З огляду на це до програми дослідного навчання було включено питання *Туристична лексикографія*, під час опрацювання якого спеціальні словники були використані нами як джерела навчальної інформації; як засіб формування навичок навігації у складному інформаційному об'єкті; як засіб самостійної роботи студентів з інформацією, поданою в друкованих виданнях. Так, студентам було запропоновано виконати такі завдання:

I. Складіть стислу, інформативну й розгорнуту, з елементами оцінки й реклами анотації на один з пропонованих словників, використовуючи ключові слова й словосполучення.

У книзі подано..., для студентів вищих навчальних закладів, у книжці в популярній формі розкрито..., видання адресовано..., ця книга – своєрідний путівник..., у посібнику міститься матеріал, який допоможе глибше опрацювати та засвоїти..., видання адресоване..., ...роблять посібник цікавим та корисним, ...може стати чудовим посібником для підготовки до заняття, у цій енциклопедії майбутні фахівці туристичного профілю знайдуть відповіді на питання.

II. Під час вивчення яких дисциплін ви використаєте обраний словник?

III. Підготуйте повідомлення на одну з пропонованих тем: „Роль словника в професійному становленні майбутніх фахівців туристичного профілю”, „Чи слід мати фахівцеві туристичного профілю на книжковій полиці словники?”.

Кінцевий результат такої роботи – формування постійної потреби користуватися словниками, уміння орієнтуватися у великій кількості довідкової літератури, що, у свою чергу, сприяє формуванню самоорганізованості студентів і збагаченню їхнього словникового запасу термінологічною лексикою.

Систематична робота зі словниками готувала студентів до виконання комплексних вправ, що передбачали розвиток основних видів мовленнєвої діяльності студентів – аудіювання, говоріння, читання, письмо. Наприклад:

- *Прочитайте виразно текст, дотримуючись орфоепічних норм. Визначте головну думку тексту.*

Ми, ізраїльтяни, мріяли про свою землю, але земля, яку ми отримали, не була мрією. Це був маленький клаптик, одна тисячна частина Близького Сходу. Ця земля не дуже добре до нас ставилася. Там були болота, москїти, пустеля на півдні, камені. Вибирати потрібно було між комарами і камінням. На ній було два озера – одне мертве, друге вимирало. Була знаменита річка – але і в ній води не було. Тобто води не було взагалі. Ніяких природних ресурсів теж не було – ані золота, ані нафти. Тоді говорили, що на Близькому Сході є два типи країн – нафтові країни і країни святі. Наша була абсолютно свята, тому що взагалі нічого не було.

Ми були самотні. У нас не було брата за релігією, сестри за мовою чи сусіда за історією. Все це відбувалося після Голокосту. Ми прийшли туди і не знали взагалі, що робити. По-справжньому не знали.

І ми подумали: найбільше багатство природи – це людина. Люди збагатили землю, а не земля народ.

Ми всі стали вченими. Кожен фермер в Ізраїлі, кожен кібуц почав дивитися, як розвивати сільське господарство без води, без землі. Ми почали розвивати його. Це було перше в світі сільське господарство, засноване на *хайтеку*. Я сам був тоді студентом в сільськогосподарському університеті, ми намагалися проводити *іригацію* – поливали дерева гарячою водою, думали, що вони так будуть краще рости.

На превеликий подив, з'ясувалося, що сільське господарство, яке базується не тільки на землі, але і на хайтеку, працює. У нас сьогодні достатньо води. Воду зазвичай знаходять – її не видобувають. А ми стали її видобувати. І ми досягли успіху. Ми почали опріснювати воду, ми відшукували овочі, які не надто багато "п'ють", займалися *селекцією*. Ось вам справжній секрет: для майбутнього важливо не те, що ви знаходите, а те що ви виробляєте.

У нас не було ні людей, ні зброї, ми ніколи не воювали, в нас було всього 450 тис. людей, не було генералів, не було військового досвіду. ООН вирішила створити державу Ізраїль, але фактично йшла війна. Що ми могли робити? Дві речі.

Перше – люди повинні були стати мужніми та хоробрими. Вони повинні були зрозуміти, що у нас немає вибору – ми повинні тільки перемогти. Якщо ми хоч один раз програємо – все.

Друге – оскільки у нас не було зброї, ми почали її виробляти. Щоб удосконалювати армію, нам довелося розвивати ІТ. Ізраїльський *ІТ-сектор* працював на армію. Тому що ми були одні у ворожому оточенні.

Навіщо я вам це розповідаю? Досі я кажу молодим хлопцям або дівчатам: друзі, у вас є набагато більше, ніж ви думаєте. Не будьте лінивими. У вас є набагато більше, ніж земля може запропонувати. Ви можете самі робити речі, які вам не дісталися. Це урок для всіх.

Україна – одна з найважливіших у світі країн у сфері сільського господарства. Ви дійсно багато постачаєте, і ви не повинні від сільського господарства відмовлятися – ви можете і повинні модернізувати його, об'єднати ресурси і таланти народу.

Потенціал в усіх людей – дуже великий. Але всі вони трішки лінів. Якщо хочете чогось досягти, треба працювати. Нічого не падає з неба. Ми в Ізраїлі дуже багато працювали. Що в цьому поганого? Не знаю... Люди йдуть у відпустку – це марнування часу. Мені вже 90, і я ніколи не був у відпустці. Мені кажуть: "Ти що ненормальний? Як же ж ти відпочиваєш?" А я волію

працювати. Я від роботи отримую радість. І не будьте *песимістами* – це теж марнування часу, особливо коли часи міняються.

Потрібно йти за наукою. У науки немає меж, обмежень, наука не має *рефлексії*. Не намагайтеся вирішити проблеми минулого, я не знаю, чи це взагалі можливо. Минуле взагалі не відіграє ніякої ролі. Просто вивчіть його, щоб ви не повторювали старих помилок. У минулого немає ні майбутнього, ні надії.

Більшість людей воліють пам'ятати, а не представляти – це найбільша помилка. Що ви хочете пам'ятати? Всі помилки, які були зроблені? На історію не можна покладатися. Історики були промовцями у королів і тих, хто був при владі, – вони говорили те, що потрібно.

Люди бояться чогось... Тільки Бог знає, що з нами буде.

Мене іноді запитують: якщо озирнутися назад, якими були ваші найбільші помилки? Я відповім: ми думали, що маємо завеликі мрії. А тепер розуміємо, що вони були не такими вже й великими. Мрійте про більше. Чим більші ваші мрії, тим більше ви здобудете.

Ще люди запитують мене, як залишатися активним. Це дуже просто. Рахуйте подумки ваші досягнення і мрії. Якщо ваших мрій більше, ніж досягнень – значить, ви все ще молоді. Якщо навпаки – ви старі (Шимон Перес).

- Які думки й почуття викликав у Вас текст виступу дев'яностодворічного Шимона Переса, дев'ятого президента Ізраїлю?
- Якими рядками з тексту ви проілюструєте ставлення автора до України?
- Розгорніть у власний текст тезу Шимона Переса: *Мрійте про більше. Чим більші ваші мрії, тим більше ви здобудете*”.
- Поясніть значення й написання виділених слів.

Використовувалися вправи, що передбачали переклад тексту, які мали навчальний і контрольнотренувальний характер. Ми пропонували завдання, спрямовані на вироблення вмінь спостерігати й аналізувати мовні факти, орієнтуватися в багатоманітності мовних явищ. Тематика текстів для

перекладу орієнтована на ознайомлення майбутніх фахівців туристичного профілю з особливостями життя різних народів світу, їхніми традиціями, звичаєвою культурою, а також текстів про роль спілкування, мови. Цікавим, наприклад, для студентів виявився переклад тексту сучасного психолінгвіста Т. Чернігівської:

Один из лучших лингвистов Земли Ноум Хомский занимает очень жесткую позицию: “Язык не для коммуникаций”. А для чего? “Для мышления”. Потому что для коммуникации язык плох. Он многозначен и зависит от огромного количества факторов: кто сказал, кому сказал, в каких они отношениях, что они оба читали, поругались они сегодня утром или нет. И даже уже те, кого нет давно, но есть их книги, влияют на нас сегодня. Трактовка этих книг зависит от всего, что я сказала. Если в течение дня по телевизору будут показывать “Лебединое озеро”, то старшее поколение заволнуется. Петр Ильич Чайковский совершенно не повинен в этом, лебеди как черные, так и белые как танцевали, так и танцуют, никакого отношения к происходящему не имеют. Получается, что событие обростаёт своими смыслами, никак не связанными с балетом. Как говорила Марина Цветаева: “Читатель – соавтор”. Нет никаких отдельных произведений. Возникает вопрос. Информация вообще где находится: в голове, между людьми, у каждого своя? То есть “хомо локвенс” – он “локвенс” плохой. Хорошая система коммуникации – это азбука Морзе. Поэтому Хомский и говорит: язык создан не для этого, коммуникация – побочный продукт. Язык создан для мышления (Т. Чернігівська).

Після здійснення перекладу тексту студентам було запропоновано підтримати або спростувати думку мовознавця Н.Хомського: “Мова не для комунікації, а для мислення”, висловити власні міркування. Таким чином студенти були залучені до активної мовленнєвої діяльності, *створюючи* власні діалогічні й монологічні висловлювання відповідно до прийнятих вимог, *аналізує, удосконалювали* власне мовлення.

Оскільки на опанування навчальної дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням” відведено 3 кредити, значну кількість годин було відведено на самостійну роботу. Упродовж першого етапу самостійну роботу студентів було сплановано таким чином, щоб студентів залучити до самостійного опрацювання довідкових джерел задля формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю. Наприклад: *Самостійно прочитайте один із запропонованих посібників, дотримуючись усіх етапів читання.*

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посіб. / за заг. ред. Олександри Сербенської. – Л. : Світ, 1994. – 152 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – 4-е вид. – К. : Либідь, 1997. – 336 с.

3. Городенська К. Г. Українське слова у вимірах сьогодення / К. Г. Городенська. – К.: , 2014.

Як ви вважаєте, чи доцільно дотримуватися всіх цих етапів під час читання різної за жанровою належністю літератури?

Виконання подібних завдань сприяло розвитку мовленнєвої компетентності студентів, оскільки удосконалення вмінь текстосприймання створювало умови для формування їхніх текстотворчих умінь.

Другий етап – креативно-продуктивний – проектувався нами з урахуванням того, що оволодіння мовою передбачає не лише засвоєння знань про мову й мовлення, але й доречне послуговування мовним матеріалом у комунікативній діяльності

Своєрідність експериментально-дослідного навчання на другому етапі полягала в посиленій увазі до вироблення текстотворчих умінь студентів, у створенні умов для виявлення їхніх творчих здібностей через моделювання профільно орієнтованих мовленнєвих ситуацій, залучення студентів до пошукової діяльності, що збільшило питому вагу самостійної роботи, відповідно активізацію творчої діяльності, яка передбачала складання тез, конспектів, написання творчих письмових робіт тощо.

Як свідчать результати проміжних зрізів і першого підсумкового зрізу, після попереднього етапу дослідного навчання рівень сформованості комунікативної, мовленнєвої, соціокультурної компетентностей зріс, однак ще спостерігалася недостатня сформованість умінь сприймати й відтворювати інформацію; творчу діяльність студенти ще активно не виявляли, оскільки деякі види робіт, зокрема конспектувати висловлення, трансформувати текст, скорочуючи й розширюючи його, дотримуючись граматичних і правописних норм української літературної мови, викликали утруднення. Спостереження за навчальним процесом переконали нас, що студенти недостатньо володіли навичками викладу дібраного матеріалу у вигляді конспекту, тез. Для активізації творчої активності студентів ми запропонували використати під час занять такі вправи і завдання:

- Складіть тези наведеного тексту. Пригадайте, що тези – коротко сформульовані основні положення доповіді, наукової статті.

Спілкування – це один із виявів соціальної взаємодії людей. Сучасна наука визначає спілкування як обмін інформацією (комунікація, від лат. communico – „спілкуюся з кимось”), як взаємодію (інтерація, від англ. interaction – „взаємодія”), як сприймання людини людиною (перцепція, від лат. perceptio – „сприймання, пізнання”). Отже, спілкування охоплює різні сторони процесу контактування між людьми.

Спілкуючись, людина висловлює свої думки, почуття, волевиявлення і/або сприймає їх від іншої людини (людей). В актах спілкування також виявляється характер взаємин між комунікантами (спілкувальниками), їхнє ставлення один до одного. В одних ситуаціях спілкування переважає орієнтованість на зміст (наприклад, наукова доповідь, навчальна лекція), в інших – на взаємини (наприклад, з'ясування стосунків, освідчення в коханні). Якщо співвідношення „зміст – взаємини” зміщене, то спілкування має низьку ефективність. Так, у виступах парламентарів орієнтація на взаємини сягає 64% мовлення, і за це їх часто критикують як балакунів, демагогів, політиканів тощо.

Спілкування має два види, які здебільшого реалізуються одночасно: **вербальне** (лат. „слово”), тобто словесне, мовне, і **невербальне** (несловесне) – поглядами, мімікою, жестами, штучними умовними знаками, предметами. Попри велике розмаїття невербальних засобів спілкування та збільшення їх кількості з поступом цивілізації (пригадаймо хоча б автодорожні знаки, колір), основним засобом спілкування між людьми залишається природна мова. Без неї неможливі контакти у побутовій, виробничій, науковій, культурній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Спілкуванню властивий **діалоговий** (гр. „розмова (двох), бесіда”) характер. Воно відбувається між двома людьми, рідше – між людиною і групою, ще рідше – між людиною і суспільством. Існує також міжгрупове спілкування, в якому групи виступають як колективні особи.

Діалог складається щонайменше з двох реплік: **фрази-стимулу** і **фрази-реакції**, наприклад:

– Як поживаєте?

– Дякую, добре.

За значенням **етикетні діалоги** поділяють на кілька груп:

- діалоги соціального контактування (вибачення, вдячність, вітання);
- спонукальні мовленнєві акти (просьба, порада, пропозиція, команда, наказ, вимога);
- реактивні мовленнєві акти (згода, незгода, відмова, дозвіл).

Розумові здібності, ерудиція, сила волі, працездатність й інші позитивні якості можуть не приносити потрібних результатів, якщо людина не вміє належно спілкуватись, і, навпаки, досконале спілкування може стати ключем до успіху людини в суспільстві. Вміння спілкуватися, товариськість, комунікабельність – це риси людини, які цінуються найбільше. Йдеться не лише про людей як членів суспільства загалом, а й як представників певних професій. У США кілька років тому предметом публічного обговорення була проблема комунікабельності медичних працівників. Лікарі і медсестри з сухою, офіційною манерою спілкування із

хворими не задовольняють ні пацієнтів, ні суспільство загалом. Як тут не пригадати давно відомі в наших краях слова: поганий той лікар, від якого хворий іде в гіршому настрої, ніж прийшов до нього.

75% підприємців США і 85% підприємців Японії зазначили, що основна перешкода в досягненні успіху в їхній діяльності – неефективне спілкування (З посібника).

У процесі планування змісту й технологій другого етапу ми взяли до уваги, що традиційні засоби оволодіння нормами, правилами та вміннями спілкуватися нині не спрацьовують, оскільки суттєво змінилися вимоги до культури спілкування людини як учасника комунікативної взаємодії, що зумовлено низкою обставин – глобалізацією, урбанізацією, збільшенням питомої ваги міжкультурної комунікації, науково-технічним прогресом тощо. Як свідчать спостереження, викладання української мови за професійним спрямуванням для студентів туристичного профілю обмежується переважно вивченням теоретичного матеріалу з основних розділів сучасної української мови, удосконаленням умінь і навичок правильного письма та формуванням умінь оформляти ділові папери. На периферії освітнього процесу залишається розвиток культури мовлення з тієї чи тієї галузі професійного спілкування (туристичної галузі зокрема) і передовсім соціокультурного компонента професійної мовленнєвої компетентності студентів. З огляду на це все гостріше постає питання про врахування в процесі мовленнєвої професійної підготовки соціальних функцій спілкування, його природи і потенціалу для суспільства загалом та особистості зокрема.

Продуктивним виявилось забезпечення інтеграції знань з різних дисциплін, зокрема з історії України, що допомагало майбутнім фахівцям туристичного профілю працювати з текстами історичної тематики, організовувати ефективну комунікацію, моделювати потенційні комунікативні ситуації під час розповіді туристам про свою країну. На заняттях з української мови за професійним спрямуванням також спиралися

на соціокультурні аспекти, отримані студентами на заняттях з іноземної мови, всесвітньої історії, країнознавства, лінгвокраїнознавства.

З огляду на це ми розробили низку вправ для формування соціокультурного складника професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

- Прочитайте текст. Доберіть заголовок до нього. Випишіть ключові слова з тексту й обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання за змістом прочитаного.
- Випишіть зі словників тлумачення слова “тризуб”. Доповніть інформацію про походження слова та його використання відомостями з інтернетних ресурсів.

Здавна кожне державне об'єднання намагається підняти свій прапор, затвердити й представити іншим свої відзнаки і клейноди, виявити себе і свою сутність у національній символіці. Гербом України є тризуб, а прапор складають два кольори – жовтий і синій. Який же зміст, яка історія в цих символах?

На території України зображення тризуба з'явилося дуже давно. Розрізняють його на монетах Володимира Великого та інших київських князів. Чимало вчених і просто допитливих людей намагаються пояснити походження й значення цього знака. Ось лише деякі версії: візантійський, скіфський скіпетр, корона, голуб святого духа, якір, лук і стріли, норманський шолом, ворона, сокира...

Багато дослідників схильні до думки, що тризуб з'явився з грецької культури. Згадаймо Посейдона зі скіпетром у формі тризуба як символу божественної влади царя й могутності над водною стихією. Прозерпіна, дружина підземного бога Плутона, також має тризуба. Вона царює над підземними водами й заганяє їх у зерна та коріння рослин. Поєднання хреста з тризубом знаходять також на візантійських, татарських монетах (За В. Супруненьком).

- Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте тему й основну думку.

Лялька-мотанка, або берегиня-ляля – символ захисту природи, землі, людини, дому. Це не просто дитяча лялька, це образ чистоти людської душі. Саме тому для того, щоб не нашкодити людині, яку лялька охоронятиме, її виготовляють без ножиць та голки. Спочатку роблять голову і тулуб, обличчя залишають білим чи намотують на нього нитками хрест – щоб у ляльку не вселився злий дух. Очі – дзеркало душі, в якому концентрується негатив; отже, без очей лялька є безпечною. Виготовляють ляльки з трави, сіна, соломи, стебел кукурудзи, ниток, ганчірок.

Одягають ляльку-мотанку в речі, де обов'язково є червоний колір – знак сонця, тепла, здоров'я, радості. На одязі ляльки зображають знаки води – хрестики, кола, хвилі; землі – горизонтальні лінії; принти у формі жінки та оленів – символи родючості; ромби з цятками всередині – символи засіяного поля, вертикальні лінії – знаки дерева, живої природи.

У сучасній українській культурі ляльки-мотанки – модний сувенір, який дарують одне одному на свята. Це чудовий подарунок, який сподобається дітям і дорослим (З журналу).

1. Що символізує лялька-мотанка?
2. Для чого на обличчя ляльки намотують хрест?
3. Чому лялька без очей?
4. Із чого виготовляють ляльку-мотанку?
5. Який колір має бути на речах ляльки?
6. Що зображають на одязі ляльки?

Дієвим чинником формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю стало активне використання в освітньому процесі *технічних засобів навчання*: уривків телепередач, фонограм з записами пісень і фрагментів художніх творів у виконанні носіїв мови, відеоматеріалів з соціокультурною інформацією про країну і носіїв мови, що вивчається, комп'ютерних програм; *наочності*: репродукцій картин художників, наочних матеріалів прагматичного характеру: поштових листівок, афіш тощо.

Експеримент підтвердив, що всі названі засоби є ефективними за умови системного і цілеспрямованого їх включення в освітній процес, а також раціонального поєднання у навчальній аудиторній та позааудиторній діяльності студентів.

Наступною лінгводидактичною умовою було визначено організацію системи міжкультурного спілкування на засадах соціокультурного підходу.

Ефективним під час експерименту виявився міждисциплінарний зв'язок: українська мова – іноземна мова. З урахуванням того, що майбутні фахівці туристичного профілю поглиблено опановують кілька іноземних мов, працюють із текстами, що ознайомлюють із менталітетом, культурою, звичаями, традиціями того чи того народу, під час експерименту систематично застосовувалися завдання, що передбачали: виступати в ролі посередника між представниками своєї та інших культур, визначати причини порушення міжкультурної комунікації й ефективно усувати непорозуміння і конфліктні ситуації, викликані міжкультурними відмінностями, прогнозувати реакцію представників різних культур у певних соціальних контекстах. До змісту професійної мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців туристичного профілю було введено вивчення міжкультурних відмінностей, що давало змогу чіткіше усвідомлювати особливості своєї культури, більш ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури, уникати міжетнічної напруги в ситуації лінгвоетнічних непорозумінь та конфліктів.

З урахуванням того, що майбутні фахівці туристичного профілю поглиблено опановують кілька іноземних мов, працюють із текстами, що ознайомлюють із менталітетом, культурою, звичаями, традиціями того чи того народу, вважали за доцільне в процесі навчання української мови за професійним спрямуванням використовувати завдання, що передбачали: виступати в ролі посередника між представниками своєї та інших культур, визначати причини порушення міжкультурної комунікації й ефективно усувати непорозуміння і конфліктні ситуації, викликані міжкультурними

відмінностями, прогнозувати реакцію представників різних культур у певних соціальних контекстах. Наприклад:

- Зіставте переклад українських та англійських стійких виразів. Які з них перекладаються майже однаково? Які різняться? Використайте словник.

Зразок:

Брати себе в руки. – Pull oneself together. Зміст речень різний. *Pull oneself together* – дослівно: *тягти себе разом.*

Як на долоні – like the palm of one's hand; майстер на всі руки – handyman; опускати руки – lose one's heart; сидіти склавши руки – to twiddle one's thumbs; підставити іншу щоку – turn the other cheek.

- *Читайте фрази. Перекладіть їх. Що вони означають? Знайдіть відповідність між цифрами й літерами.*

Зразок:

1 – b) Їж удосталь, пий у міру – eat at pleasure – drink with measure.

1. Їж удосталь, пий у міру.	a) hunger is the best sauce;
2. Щоб дізнатися смак пудингу, треба його спробувати.	b) eat at pleasure – drink with measure;
3. Голод – найкраща приправа.	c) the proof of the pudding is in the eating;
4. Яблуко на день – і не потрібен лікар.	d) one man's meat is another man's poison;
5. Апетит приходить під час їжі.	e) an apple a day keeps a doctor away;
6. Для одних ліки, для інших отрута.	f) appetite comes with eating.
- Складіть діалоги за такими ситуаціями:

Діалог I

Розкажіть своєму другові з України, які обереги є в Африці. Запитайте, які обереги є в Україні.

Діалог II

Опишіть ляльку із племені карамоджонг. Запитайте про український рушник (що він символізує, де його використовують).

До змісту професійної мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців туристичного профілю впродовж другого етапу педагогічного експерименту було введено вивчення міжкультурних відмінностей, що давало змогу чіткіше усвідомлювати особливості своєї культури, більш ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури, уникати міжетнічної напруги в ситуації лінгвоетнічних непорозумінь та конфліктів.

Спілкування людей, одна з яких розмовляє іноземною мовою, є не тільки міжмовним спілкуванням, але й міжкультурним, оскільки комуніканти є представниками різних лінгвокультурних спільнот. Тому під час практичних занять прагнули моделювати міжкультурне спілкування як діалог культур на засадах толерантності задля формування змістових і тактичних основ повноцінної міжкультурної комунікації, тобто адекватного розуміння і взаємодії між учасниками комунікативного акту, які належать до різних культур. Адже саме різниця культур, невміння орієнтуватися в них через необізнаність у культурних особливостях є основним бар'єром під час спілкування і у взаєморозумінні між людьми, навіть якщо вони користуються однією мовою. Це й було враховано в процесі мовної підготовки майбутніх фахівців туристичного профілю.

Зважаючи на те, що ми розглядаємо проблему соціокультурного компонента в межах вивчення української мови за професійним спрямуванням, продуктивним вважаємо забезпечення міждисциплінарного зв'язку українська мова – іноземна мова. У цьому контексті частково актуалізується поняття міжкультурної компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Наступною лінгводидактичною умовою було визначено розроблення стратегій професійно зорієнтованої комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу. Продуктивним виявився комунікативний підхід до визначення стратегії як відповідника понять “мета комунікації” – “засіб організації комунікації”.

Значний інтерес у студентів викликали стратегії комунікативної взаємодії – проектування комунікативної діяльності з урахуванням мовних і позамовних чинників, які вважаємо найбільш ефективними в мовленнєвій підготовці майбутніх фахівців туристичного профілю. Було враховано, що міжособистісна комунікація являє собою низку взаємозумовлених механізмів, пов'язаних із мовленням та мисленням, на цій підставі виокремлено провідні стратегії комунікативної взаємодії у формах монологу, діалогу, полілогу, які й застосовувалися в процесі експериментального навчання.

Особливе місце в дослідному навчанні посідали дидактичні ігри, тобто ігрові ситуації, що використовувалися в освітньому процесі з метою розвитку інтелекту, пізнавальної активності, творчого мислення студентів, спонукали їх до самостійного пошуку наукової інформації. На заняттях програвалися ситуації: “Перший день практики”, “Прийом відвідувачів” і т. д. Такий підхід зацікавлював студентів, формував у них професійно важливі мовленнєві вміння, оскільки навчання відбувалося через дії, максимально наближені до реальних умов спілкування. Значне місце посідали імітаційні ігри та симуляції, завдяки яким студент опинявся в умовах, наближених до реальних, де мав змогу глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її з середини, критично оцінити достатній рівень власних знань для розв’язання, наприклад, проблемної ситуації. Імітаційні ігри та симуляції були мініатюрною версією реальної професійної діяльності майбутніх фахівців туристичного профілю, що потребувало включення студентів до діалогу, вимагало гнучкості, мобільності, дотримання норм етикету.

Оскільки формування професійної мовленнєвої компетентності студентів передбачало виконання алгоритмізованої послідовності фіксованих дій, що складали технологію цього процесу й репрезентувалися в імітаційних моделях гри, що стали формою відтворення предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності, моделювання системи взаємовідносин, притаманних ситуаціям професійного спілкування.

Важливу роль у процесі експерименту відігравало моделювання різноманітних діалогів і застосування дидактичних ігор. Наприклад, студентам було запропоновано прокоментувати діалог майбутніх фахівців туристичного профілю з клієнтами, скласти діалог за ключовими словами, дати відповіді на поставлені уявними екскурсантами запитання тощо. Виконання таких завдань дозволяло сформувати в студентів уміння й навички правильно оформляти думки відповідно до ситуації мовлення; сприймати й розуміти репліки співрозмовника; швидко реагувати на висловлювання партнера; вільно користуватися етикетними виразами, притаманними професійному діалогічному мовленню (згода, відмова, заперечення, подяка, вибачення, запрошення тощо); правильно ставити запитання та відповідати на нього; досконало інтонаційно оформляти висловлювання тощо.

З огляду на те, що останнім часом усе більшого розповсюдження набули дистантні консультації майбутніх фахівців туристичного профілю (телефонні, мережеві), під час експерименту було актуалізовано правила ведення телефонної розмови, правила мовленнєвого етикету в інтернетних мережах.

У процесі експериментального навчання особливе місце відводилося вдосконаленню умінь діалогічного мовлення майбутніх фахівців туристичного профілю. Під час розігрування діалогів акцентувалося на важливості доцільного застосування невербальних засобів спілкування – жестів, міміки, пантоміміки, пози, контакту очей, роль яких у професійному спілкуванні майбутніх фахівців туристичного профілю переоцінити важко, оскільки через систему невербальних засобів транслюється інформація про почуття, які люди переживають у процесі спілкування, невербальні засоби здатні посилити чи послабити мовленнєвий вплив допомагають учасникам спілкування виявити наміри один одного.

Важливим сегментом мовленнєвої підготовки студентів під час експерименту стала риторизація освітнього процесу, оскільки на основах

красномовства ґрунтуються необхідні для майбутніх фахівців туристичного профілю ознаки мовленнєвої діяльності, що забезпечують взаєморозуміння, а також підвищують ефективність спілкування.

Основою для вирішення навчальних, розвивальних і виховних завдань під час практичних занять з української мови за професійним спрямуванням став текстовий дидактичний матеріал різної стильової належності, оскільки фахівець туристичного профілю – це професія, що передбачає безпосереднє спілкування в різних сферах

У доборі текстів було враховано такі критерії: зміст тексту (новизна, актуальність, конкретність, професійна спрямованість); його побудова та мовне оформлення (насиченість термінами, певними мовними одиницями тощо); реалізація в тексті основних комунікативно-змістових якостей мовлення (інформативність, правильність, логічність, точність, чистота, доречність, виразність); практична спрямованість (акцентування на потрібній інформації, переконливість, ясність викладу); стильова належність (обов'язкове використання текстів усіх стилів мовлення); професійна спрямованість на формування іміджу майбутніх фахівців туристичного профілю як представників еліти сучасного суспільства (професіоналізм, шанобливе ставлення до споживачів туристичних послуг, колег; ерудованість, емоційність, індивідуальний стиль мовлення).

Під час другого етапу педагогічного експерименту практичні заняття проводилися як комунікативний тренінг, у процесі якого було застосовані вправи, що сприяли формуванню в студентів професійних мовленнєвих умінь.

Тренінг 1. Візуальний контакт-очі.

Уведення в тренінг. Відомо, що в очі один одному ділові партнери дивляться не більш як 10 секунд перед початком розмови, а потім лише при нагоді, бо затримка погляду на очах співрозмовника може розцінюватися як намагання домінувати. Розрізняють 85 відтінків значень виразу очей.

Розминка. Студенти тренуються в моделюванні різних відтінків значень виразу очей:

- а) почуття провини-опускають очі;
- б) обман, нещирість-роблять „бігаючи” очі;
- в) зніженість, ніяковість-відводять очі.

Примітка. Розминку можна практикувати до кожного тренінгу, наповнивши її відповідним змістом.

Вправа на оцінку. Прикривши обличчя аркушем А4, студенти передають:

- а) здивування;
- б) страх;
- в) захоплення.

Тренінг 2. Контакт через усмішку.

Уведення в тренінг. Учені описали 90 видів усмішок, у створенні яких беруть участь 17 різних м'язів обличчя. Усім добре відома американська „гумова” усмішка-незамінна у спілкуванні. Під час зустрічі усмішка знімає напруженість перших хвилин. Вона супроводить також слова вітання, прощання; усмішка може бути радісна, іронічна, глузлива тощо.

Вправа на оцінку. Студенти, прикривши очі аркушем А4, передають за допомогою усмішки:

- а) радість;
- б) іронію;
- в) зневагу.

Тренінг 3. Контакт через усмішку.

Уведення в тренінг. Психологи твердять, що тільки духовно багата людина вміє „читати” обличчя. Словами відтворюється думка, створена мозком, а на обличчі відображається думка природи, що сформулювала конкретний психічний тип. Вираз людського обличчя має безліч відтінків. До речі, обличчя роблять сердитим аж 43 м'язи.

Вправа на оцінку. Студенти моделюють заданий вираз обличчя:

- а) сум;
- б) презирство;
- в) зацікавленість.

Хвилинка релаксації. Розгляд виразів облич, зображених на світлині, з коментуванням (один-два учні).

Пріоритет віддавали усним вправам, упродовж другого етапу експерименту були використані такі види робіт, запропоновані Т. Ладиженською:

- *аналіз мовленнєвої ситуації;*
- *риторичний аналіз тексту;*
- *риторична задача.*

Аналіз мовленнєвої ситуації здійснювався з погляду її складових: чому? розповідає (мотивація); навіщо? (комунікативний намір); хто? (адресант); кому? (адресат); що? (зміст); коли?, де? (час і місце); як? (стиль, тональність).

Риторичний аналіз містив такі питання:

- *Що хотів сказати ритор?*
- *Що сказав насправді?*

Риторична задача – це моделювання ситуації, що потребує пошуку комунікативного виходу з неї. Риторична задача передбачала звичайно кілька варіантів розв'язання. Вибір кращого варіанта із запропонованих (висловлювання, репліки, вчинку) можливий за умови конструктивного аналізу інших. Наприклад:

Уявіть, що ви – директор туристичної агенції. Придумайте їй назву. Захистіть свій варіант назви на раді директорів. Поміркуйте, які вимоги повинні висуватися до назви. Проведіть конкурс на кращу назву.

Особливе значення надавалося ігровим формам і завданням: конкурсам, конференціям, екскурсіям тощо, наприклад: *доберіть синонімічні вирази до однієї з етикетних формул. Виберіть з-поміж дібраних етикетних формул*

такі, які доречні під час зустрічі або прощання з постійним клієнтом агенції, далеким родичем літнього віку, старенькою сусідкою, колишніми однокласницями.

Добрий день! (Відповідь: Добридень! На добридень! Моє вшанування! Моя пошана! Радий Вас вітати! Доброго здоров'я! Здрастуйте! Здоровенькі були! Моє шануваннячко!

До побачення! (Відповідь: Побачимось! До завтра! Зустрінемося! На все добре! Усього найкращого! Будьте щасливі! Щастя вам! Прощайте! Бувайте! Дозвольте відкланятись!

- Розкажіть про погоду в липні у вашій місцевості, розкажіть про те, як у вашій місцевості відзначають народне свято, що припадає на липень або серпень.
- Використовуючи опрацьовані матеріали, за складеним вами планом доведіть тезу: “Рідна хата – одне з провідних утілень української національної ментальності”.
- Знайдіть зображення житла різних регіонів України, світу. Прокоментуйте, що спільного мають ці споруди з хатами вашої місцевості й чим вони відрізняються.
- Прочитайте компліментарні формули. Визначте, хто і за яких обставин може бути адресатом кожної з них?

У вас золоті руки! Ніхто не скаже це так, як ви! Ваша скромність зачаровує. Твоє мовлення справді бездоганне! У тебе чудовий вигляд! Вам так пасує це вбрання!

- Прочитайте текст. Скажіть, як слід вести ділові телефонні розмови? Які правила ведення приватних телефонних розмов?

Телефонні розмови бувають ділові (офіційні) та приватні (неофіційні). Зміст офіційної розмови – це службові переговори, домовляння про ділові зустрічі, надання консультації щодо справ тощо. Такі розмови

ведуться чітко, стисло, без зайвих подробиць. Виразно вимовляються дати, адреси, прізвища.

Приватні розмови також мають свої правила. Зателефонувавши, слід представитися. Не можна зловживати часом співрозмовника. Темп мовлення має бути середній, тон – спокійний, ввічливий (З посібника).

Майбутні фахівці туристичного профілю виконували *тренувальні* вправи (спрямовані на розвиток якогось окремого вміння, наприклад: працювати зі словником, визначити правильний наголос у слові, визначити вид документа за його змістом, спрогнозувати адресата спілкування тощо). Наприклад: Перепишіть речення, добираючи з дужок потрібне слово. З паронімом складіть речення. Обґрунтуйте свій вибір.

Наша (кампанія, компанія) займається туристичним бізнесом. У реченнях потрібно було (визначити, відзначити, зазначити) тип синтаксичних (відношень, відносин). Хлопець працював на пляжі (рятівником, рятувальником). (Виборчі, виборні) бюлетені отримують під розпис. Домінуючим у творчості Лесі Українки є (громадський, громадянський) мотив. Незнайомою дорогою ми добиралися до міста за (показчиками, показниками). У її (уяві, уявленні) поставили сині озера та несходимі ліси. Між формою і змістом твору існує (діалектний, діалектичний) зв'язок.

- З'ясуйте значення нижченаведених міжмовних омонімів.

Боронити – боронить, вершки – вершки, весілля – весельє, вигибати – выгибать, досягати – достигать, літній – летний, май – май, нагадати – нагадать, неділя – неделя, облазити – облазить, оболонь – оболонь, орати – орать, підручник – подручник, пристрасний – пристрастный, річ – речь, родина – родина, роковий – роковой, статъ – статъ, трус – трус.

- Поставте подані іменники в родовому відмінку однини. У разі необхідності звертєся зі словником.

Аванс, адрес, акредитив, арешт, Арарат, аркуш, Байкал, баланс, брелок, бюджет, бюлетень, вагон, валідол, варіант, вексель, вентилятор,

верес, вестибюль, вінегрет, Ганг, грам, Дагестан, Дамаск, декан, дельфін, дельфінарій, диван, диспансер, дуєт, експеримент, експерт, експорт, імідж, жасмин, зразок, карат, кедр, контакт, контракт, коньяк, кооператив, кошторис, кришталь, курс, літр, масштаб, намір, ордер, офіс, оцет, очерет, пай, патріотизм, пензель, переклик, персик, прецедент, привілей, проміжок, протест, пудель, пудинг, ром, спирт, степінь, ступінь, телефон, трамвай, трек, тюль, універмаг, центнер, чорнослив, шампунь, штраф, яшень.

Визначте форму родового відмінка поданих багатозначних слів і омонімів, ураховуючи їхні значення.

Авантюрин (окремий кристал, мінерал), акт (документ, дія), бал (банкет, одиниця виміру, оцінка), Балхаш (озеро, місто), берест (дерево, березова кора), блок (політичний, механізм), Буришин (селище) □ буришин (матеріал), вал (насип, хвиля, циліндр), гастроном (людина, магазин), Гамбург (місто, область, земля), корч (пень, судом), дзвін (інструмент, процес), Мічиган (озеро, штат), оригінал (людина, документ), папір (матеріал, документ), Рим (місто, держава), ріг (кістковий нарост на голові тварин, музичний інструмент, матеріал, кут будинку), сандал (дерево, барвник), Сінгапур (місто, острів), талант (хист, людина з хистом, грошова одиниця), Туніс (місто, країна), фунт (грошова одиниця, міра ваги).

- Поставте слова у формі кличного відмінка.

Пан, шановний колега, декан, клієнт, народ, країна, Україна, комісія, Сергій Володимирович, Наталія Валентинівна, Оксана Анатоліївна.

- Провідмінійте пропоновані імена та прізвища.

Ніна Кравець, Тетяна Бігун, Дмитро Васильчик, Микола Катеринчук, Олег Синько, Марія Стеценко.

- Із поданого переліку словосполучень виберіть правильні.

Дякую Вам; дякую Вас; пробачте мене; пробачте мені; о котрій годині призначили...; на котру годину призначили...;

Скільки годин; котра година; властивий йому; властивий для нього; вибачте його; вибачте йому; кепкувати з нього; кепкувати над ним; окремі учасники; деякі учасники.

Правильні форми введіть у речення.

Особлива роль належана комбінованим вправам (передбачали формування кількох умінь одночасно: оформляти текст відповідно до правописних норм і визначати його тип і стиль мовлення; з'ясовувати значення терміна, добирати відповідник до нього та вводити його до словосполучення або речення тощо); комплексні (сприяли застосуванню сукупності знань, умінь і навичок студентів: скласти текст відповідно до ситуації спілкування, моделювати конструктивну бесіду та ін.), наприклад:

- Запишіть текст, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть правопис розділових знаків при відокремлених членах речення.

Озеро Синевир справедливо вважається найкоштовнішим природним скарбом Національного природного парку „Синевир” і однією з візитних карток Українських Карпат. Воно розташоване на висоті 989 метрів над рівнем моря має середню площу 4-5 гектарів.

Існує легенда згідно з якою мальовниче озеро утворилося від потоку сліз графської доньки Синь на місці де її коханого простого верховинського пастуха Вири було вбито камінною глибою за наказом підступного графа.

Насправді ж озеро утворилося в результаті потужного зсуву викликаного землетрусом близько 10 тисяч років тому. На висоті 989м гірські кам'янисті породи вирости на шляху швидкого струмка утворивши греблю і повністю перегородивши вузьку долину. Улоговина що при цьому виникла заповнилася водою трьох гірських струмків.

Краєвиди відзначаються надзвичайною мальовничістю й величністю. Стрімкі схили вкриті струнками ялинами вік яких становить 140-160 років спадають прямо до водної поверхні. Посередині ж озера розмістився немов зіниця блакитного ока невеликий острівцець площею всього кілька метрів. Звідси і народна назва □ Морське око.

Люди своєю творчою фантазією намагаються доповнити красу природи. Архітектор Юрій Соломін вдало вписав оглядові площадки в навколишній ландшафт. А на півострівці височить скульптурна композиція „Синь і Вір” (скульптори Іван Бродин і Михайло Санич) вирізана із червоного дерева. Висота монументу 13 метрів. Відображаючись у воді він сприймається таємниче як чудова казка про безсмертне кохання (7chudes.in.ua).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Провідмініяйте словосполучення *навколишній ландшафт, швидкий струмок*.
2. Випишіть з тексту числівники. Провідмініяйте 1-2 за власним вибором.
3. Розробіть програму екскурсії на озеро Синевир, використовуючи інтернетні джерела.
4. Складіть рекламний проспект екскурсії на озеро Синевир.
- Запишіть, уставляючи пропущені літери. Прочитайте виразно текст. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.

Слава про запорізьких козаків стала ознакою нашого часу. Що зал..шилося від них – то в..лика кількість поховань, розкиданих по ш..роких українських ст..пах, та мармурова постать козака у соборі далекого міста Ла-Валетті, столиці Мальти.

Але як могло так статися, що козак дійшов аж до Мальти? Ніхто не знає, як ця статуя опинилася тут, але вона є! Зображує вона янгола, який оповіщає сурмою про тріумф, славу або воскресіння, потім бюст в..ликого володаря і принца Ніколи Котоньєре та ч..сленні трофеї, відібрані ним у султана. Вони розміщені на платформі, яку підтримують дві мармурові фігури. Фігура праворуч зображує т..мношкірого чоловіка, очі якого ш..роко розплющені від жаху. Його постать віддз..ркалює невпевненість і страх, у той же час як запорізький козак (ліворуч) з поголеною головою, чудовим ос..ледцем та вусами уособлює силу (З журналу).

1. Запишіть фонетичною транскрипцією слова **розплющений, оповіщає**.
2. Виконайте орфографічний розбір слів **праворуч, темношкірий**.
3. Визначте вид кожного речення за будовою.
4. Підготуйте повідомлення на одну з тем „Виникнення козацтва в Україні”, „Морські перемоги козаків”, „Винаходи козаків”.

Пріоритет з-поміж пропонованих технологій у формуальному експерименті надано інтерактивним, ігровим, інформаційно-комунікаційним технологіям, кейс-технології.

Дидактична гра „Поліглот” дозволила зміцнити знання не лише української, а й іноземної мови, шляхом зіставлення глибше досягнути різнорівневі явища української мови, щоб повніше відчувати її унікальність, збагнути й опанувати самотні риси; також ця гра розвивала увагу, формувала таку важливу комунікативну якість мовлення, як точність. Студенти отримували картки зі словами англійською мовою, їхнє завдання полягало в тому, щоб правильно дібрати до них українські відповідники, а вже до них – синоніми:

Much (багато – чимало, сила, купа, безліч, тьма, нетрохи, достобіса, видимо-невидимо, незліченно, незчисленно, немало, без ліку, достолиха).

Road (дорога – шлях, путь, тракт, шосе, траса, магістраль, гостинець).

Quick (швидко — скоро, бистро, хутко, прудко, шпарко, живо, жваво, квапливо).

Think (думати – гадати, міркувати, роздумувати, розмірковувати, розмишляти, мізкувати, шурупати).

Snow-storm (хуртовина – завірюха, хуга, заметіль, віхола, метелиця, хурделиця, сніговій, завія, сніговійниця).

2) дібрати до наведених ідіом українські відповідники:

Point of view (точка зору).

Take place (мати місце).

In favour of (на користь).

Be at a loss (мати труднощі).

Up to the mark (на належному рівні).

With naked eye (неозброєним оком).

In a body (повним складом).

On no account (у жодному разі).

Особливе місце було відведено аналітичним вправам (студенти визначали тему, основну думку, стиль і тип. мовлення, прогнозували адресата мовлення або визначали умови спілкування тощо), репродуктивним, що передбачали відбір з тексту лексичного й граматичного матеріалу, комбінування основної інформації з кількох тематично об'єднаних текстів, розташування структурних компонентів тексту в логічній послідовності, складання вторинних текстів на основі первинних (конспектів, рефератів, анотацій, огляду літератури та ін. Продуктивними виявилися під час експерименту трансформаційні вправи (на згортання та розгортання тексту, відтворення тексту за допомогою плану, тез, конспекту, анотації, рецензії тощо), а також продуктивно-конструктивні, що стимулювали студентів до складання висловлювань за ключовими словами, на основі модельованої мовленнєвої ситуації тощо.

Запропонована система вправ ґрунтувалася на принципах відповідності змісту вправ розділам програми дослідного навчання; здійснення внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, орієнтації студентів на індивідуальну та самостійну роботу, добору вправ залежно від мети їх реалізації, перспективності, повторюваності, креативності, систематичності й узаємозалежності їх застосування, текстоцентризму.

Значне місце в експериментально-дослідному навчанні впродовж другого етапу надавалося інтерактивним методам, зокрема таким, як робота в парах, робота в групах, мікрофон та ін., що сприяло створенню для кожного студента комфортних умов навчання, за яких він відчував свою успішність, інтелектуальну спроможність. Інтерактивні методи спонукали майбутніх фахівців туристичного профілю спілкуватися, критично мислити, приймати

продумані рішення. Так, під час опрацювання теми “Особливості мовленнєвого етикету українців” студенти самостійно опрацювали інформацію про своєрідність мовленнєвого етикету українців. Під час заняття їм було запропоновано виголосити повідомлення, підготовлені заздалегідь.

Повідомлення 1. *“Традиційні звертання українців”*.

Повідомлення 2. *“Чи здавна відомі українцям звертання пане, пані, панно?”*.

Повідомлення 3. *„Українська гостинність і традиції мовленнєвого етикету українців”*.

Повідомлення 4. *“Давнє й сьогочасне у звичаї дарування в Україні”*.

Ці повідомлення обговорювалися в групах, після чого кожна група самостійно розробляла завдання для своїх однокурсників за матеріалами повідомлень. Надемо кілька прикладів розроблених студентами завдань:

Завдання 1. Назвіть етикетні формули звертання, які наявні в українських народних піснях.

Завдання 2. Доберіть до поданих етикетних формул синонімічні.

Добридень! Добри вечір! Дякую за слово добре! Даруйте! Помагайбіг.

Завдання 3. Розгляньте ілюстрації, на яких зображено певні мовленнєві ситуації. Складіть та розіграйте діалоги, використовуючи їх.

Змогу кожному студенту висловити думку швидко, чітко, аргументовано надавав інтерактивний метод мікрофон. Для обговорення пропонувалися різні теми, зокрема: “Інноваційні процеси в готельному бізнесі”, “Організація зеленого туризму”, “Лікувально-оздоровчі курорти України” тощо.

В експериментальному навчанні використовувався метод проектів, зокрема довготривалий рольовий прикладний проект „Укладання термінологічного словника працівника туристичного профілю”, спрямований на збагачення словникового запасу студентів фаховою термінологічною

лексикою, а також укладання буклета “Цікаві туристичні об’єкти України”, “Цікаві зарубіжні туристичні об’єкти”.

Для ілюстрування такого виду роботи, як укладання термінологічного словника працівника туристичного профілю подамо кілька словникових статей, укладених студентами:

Рецепція – загальна зала чи кімната в готелях для прийому, реєстрування й оформлення документів гостей, а також перебування чергових порт’є для прийому і видачі ключів від номерів, а також виконання різного виду доручень гостей готелю

Система “фортуна” – продаж пакету туристичних послуг зі знижкою за розміщення без указівки на конкретний готель, назва кого стає відомою тільки після приїзду на місце відпочинку; система, що гарантує розміщення в готелях, що належать до категорії, не нижчої від завчасно визначеної.

Таласотерапія – оздоровчі процедури з використанням властивостей морської води, грязей, водоростей.

До буклета “Цікаві туристичні об’єкти України” студенти дібрали тексти про відомі міста: Київ, Львів, Одесу, Полтаву, Черкаси, Ужгород та ін.; про замки України: Ужгородський замок, “Паланок”, замок князя Любарта, Збаразький замок, Жовківський замок, Кам’янець-Подільську фортецю та ін.

Буклет “Цікаві зарубіжні туристичні об’єкти” студенти уклали з урахуванням найбільш поширених туристичних турів, розмістивши інформацію про саомбутні туристичні об’єкти Туреччини: Памуккале, Мірра, Бодрум, Демре, Кекова.

Оскільки студентів зацікавила проектна діяльність, їм було запропоновано й інші соціокультурні теми проектів: “Архітектурні пам’ятки Туреччини”, “Сучасна турецька культура”, “Турецька кухня”, “Стамбул – турецький діамант” тощо.

Другий етап експериментально-дослідного навчання підтвердив ефективність запропонованих вправ і завдань, форм, методів і засобів

навчання, що сприяли суттєвому підвищенню мотивації студентів до навчання та активізації пізнавальних процесів, креативності студентів у процесі засвоєння української мови за професійним спрямуванням, а відтак формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Під час **третього етапу – узагальнювально-корекційного** – розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю проводилося спостереження над упровадженням рекомендацій викладачами спеціальних дисциплін у навчальний процес, відбувалося усунення прогалин у вміннях і навичках студентів реалізовувати в процесі професійної діяльності різні види мовленнєвої діяльності й здійснювався контроль рівня розвитку мовленнєвої компетентності студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю.

Значне місце було відведено вправам, спрямованим на вдосконалення орфоепічної, правописної, стилістичної грамотності студентів. Обов'язковим складником кожного практичного заняття була “Орфоепічна хвилинка”: студентам пропонувалося поставити наголос у словах. Наприклад:

Поставте наголос у поданих словах.

1. Запитання, дізнання, каталог, пізнання, позика, помилка, приятель, простий, водночас, рукопис.
2. Український, одинадцять, солодоші, одинадцять, випадок, спина, циган, загадка, олень, верба.
3. Завдання, позика, помилка, приятель, простий, водночас, рукопис, український, вісімдесят, гуртожиток.
4. Маркетинг, маркетолог, бюлетень, експерт, знайдуть, водночас, живопис, довідник, циган, дочка.
5. Валовий, випадок, вичерпний, знайдуть, водночас, шофер, джерело, еліни, довідник, жалюзі.

Продуктивними виявилися вправи на стилістичне редагування словосполучень, речень і текстів, наприклад:

- Відредагуйте словосполучення:

Відкрити квартиру, відкрити двері до кімнати, відкрити душу, згідно розпорядженню, відповідно з постановою, слідуючі члени групи, слідуюча зупинка, підписка на газети, здати екзамени, прийняти заходи, приймати участь, встав у сім годин ранку, зараз без десяти дев'ять, відігравати значення

- Відредагуйте речення.

1. Ароматичні добавки різних лікарських трав надають чаю дуже приємного, неповторного прикусу.
2. Для рішення цього завдання треба примінити зовсім другий підхід.
3. Серед міроприємств по відзначенню цього свята були слідуючи: виступ музичного колективу, конкурси і вікторини.
4. На протязі тижня він не відвідував заняття із-за хвороби.
5. Приймаючи участь у самій найважливішій справі, він аніскільки не сумнівався в її.
6. Святослава зворушив незвичайний дар, який звелів прийняти його і зберігати в золотій чаші.
7. Усе своє життя Д.І.Яворницький збирав і вивчав пісні, легенди та предмети побуту з великою любов'ю свого народу.
8. У цій роботі зустрічаються серйозні помилки.
9. Туристична агенція розробила міроприємства, направлені на рекламу турів.
10. Рослини швидко освоїлися в місцевих умовах.

- Відредагуйте текст, визначте його стиль і характерні ознаки.

Якщо ми будемо читати твори Сковороди, то побачимо, що одним із провідних мотивів у байках Сковороди являється мотив спорідненої праці. Сковорода з великим захопленням твердив, що праця є природною і необхідною потребою кожної людини. Без праці, не трудячись, людина не може мати радісного щастя і морального задоволення. Робота приносить суспільству і людям матеріальне й духовне багатство та достаток. Але праця, твердив Сковорода, мусить бути вільною. Кожний член суспільства має

працювати за покликанням, виконуючи роботу у відповідності до свого призначення.

З-поміж вправ, спрямованих на формування професійної мовленнєвої компетентності, які було використано під час третього етапу педагогічного експерименту найбільш продуктивними виявилися такі:

- вправи, що передають ситуації реального спілкування (мікродіалоги), завданням яких є вираження певних емоцій – згоди або незгоди, зацікавленості і т. ін.
- вправи, призначені для проведення фрагментів гри, метою яких є вирішення професійних завдань з урахуванням соціальних і особистісних ролей, а також обставин і умов, втілених у сценарії. Ці вправи сприяють формуванню рольової поведінки гравців відповідно до сценарію.
- вправи, орієнтовані на навчання та контроль засвоєння необхідних для певної ігрової ситуації знань, вмінь та навичок. Вони проводилися як завершена ігрова ситуація, що імітує реальне спілкування.

В основі комунікативних вправ було покладено мікроситуацію, що передбачала застосування відповідних мовленнєвих умінь та навичок.

У процесі підготовки до проведення дидактичної гри було використано вправи, що вимагали від студентів прояву самостійності під час виконання завдань, ініціативності, максимального застосування сформованих умінь та навичок. При цьому слід користувалися такими *прийомами*: виконання однакового завдання студентами в парах або в невеликих групах з перевіркою та аналізом мовленнєвої та рольової поведінки (запропонуйте рекламу туру “Київська осінь”, “Прикарпатське надвечір’я”). У цьому прийомі виявився особливо відчутним елемент змагальності між групами та елемент співпраці всередині кожної групи або пари; використання під час підготовки до ділової гри лексичних ігор з завданнями, які вимагають від студентів швидкої реакції і використання вивченого матеріалу (необхідно було вставити пропущені слова в текстах: найменш популярний час для

поїздок (подорожей), як правило, період дії максимальних знижок (низький сезон); включення в ситуацію спілкування додаткових незапланованих обставин або дійових осіб.

Елемент несподіванки використовувався в дидактичних іграх не лише задля створення умов для додаткового мовленнєвого тренування і розвитку вмінь спонтанного мовлення, але й для того, щоб надати грі динамізму і підвищити рівень мотивації студентів. Ці прийоми сприяли розвиткові ініціативи, творчої активності, самоорганізації, а також використання ігрового досвіду.

Упродовж третього – узагальнювально-корекційного етапу – педагогічного експерименту було дібрано завдання, спрямовані на узагальнення знань, умінь і навичок студентів, а також у разі потреби їх корекцію. Значна частина завдань побудована на текстовому матеріалі, що дає змогу одночасно повторити мовленнєві й мовні відомості, зокрема орфографічні, пунктуаційні, стилістичні. До тексту добиралося 10-15 завдань, що давало змогу залучити студентів до різних видів діяльності. Звичайно, під час практичного заняття можна використовувати не всі завдання для фронтальної аудиторної роботи, частину з них можна запропонувати для індивідуального виконання.

Основна увага приділялася складанню студентами монологічних і діалогічних висловлювань різних типів і стилів мовлення відповідно до змодельованої або природньої мовленнєвої ситуації, а також їх подальшому редагуванню, наприклад:

Складіть текст (7-9 речень) на одну з тем:

- *Роль мови у професійному становленні особистості.*
- *Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина.*
- *Як треба розуміти поняття “мовна особистість”.*
- *Не бійтесь заглядати у словник (М. Рильський).*
- *Кожна людина мусить писати так само добре, як і говорити (Д. Лихачов).*

- *Мова – універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне (П.Мовчан).*
- *Мовленнєвий етикет.*
- *Словники – музеї слів (П.Пушик).*

Продовжіть думки:

1. Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму... (В. Русанівський).

2. Мова – засіб інтелектуальної діяльності людини...

3. Мова – засіб оволодіння суспільно-історичними надбанням людства...

4. Мова — універсальна, але користування нею вкрай індивідуальне... (П.Мовчан)

5. Цікаве спілкування можливе за умови...

Упродовж цього етапу було використано лінгвокраїнознавчу інформацію, що містять фразеологізми, які відображають культурно-історичний досвід народу-носія мови, дають можливість зрозуміти національну психологію, національне бачення світу.

Під час практичних занять було застосовано вправу, у процесі виконання студенти отримували картки зі словами, написаними англійською мовою, їхнє завдання полягало в тому, щоб правильно дібрати до них синонімічний ряд українських відповідників, наприклад:

Sad (сумний – печальний, смутний, сумовитий, невеселий, безрадісний, журливий, безутішний, нерозважний, тужливий).

Enemy (ворог – суперник, супротивник, недруг, противник, супостат, недоброзичливець, неприятель, ненависник).

Bore (набриднути – надокучити, настиритися, обриднути, осоружитися, остогиднути, остобісіти, осточортіти, приїстися, знудити, наприкритися).

Much (багато – чимало, сила, купа, безліч, тьма, нетрохи, достобіса, видимо-невидимо, незліченно, незчисленно, немало, без ліку, достолиха).

Road (дорога – шлях, путь, тракт, шосе, траса, магістраль, гостинець).

Quick (швидко – скоро, бистро, хутко, прудко, шпарко, живо, жваво, сірі і ко, квапливо).

Think (думати – гадати, міркувати, роздумувати, розмірковувати, розмишляти, мізкувати, шурупати).

Snow-storm (хуртовина – завірюха, хуга, заметіль, віхола, метелиця, хурделиця, сніговій, завія, метіль, сніговійниця, юга, хвища).

Поширеними були й вправи, що передбачали добір до наведених ідіом українських відповідників:

Be in one's element (бути у своїй стихії). **Point of view** (точка зору). **Indian summer** (бабине літо). **Take place** (мати місце). **In favour of** (на користь). **Be at a loss** (мати труднощі). **Up to the mark** (на належному рівні). **With naked eye** (неозброєним оком). **In a body** (повним складом). **On no account** (ні в якому разі).

Завершувався цей етап складанням твору-роздуму “Що сталося б у суспільстві, якби не було мови”. Студенти висловили цікаві думки: “Світ без мови перестав би існувати... Уявімо на мить, що мова зникла. Світ порине в хаос. Людині необхідне спілкування так само, як і вода, повітря, їжа” (Юлія Ш). “Багато що можна дізнатися про людину просто послухавши її” (Андрій О.), “Мова дарує нам щасливі хвилини для спілкування, без яких людство не зможе обійтися” (Ольга М.), “Ми спілкуємося будь-де: у соціальній мережі, по телефону, просто дивлячись один одному в очі” (Анастасія Б.).

Прикметною ознакою третього етапу експериментально-дослідного навчання стало забезпечення умов застосувати отримані студентами знання в практичній діяльності, формувати в них стійкі мовленнєві вміння й навички, збільшенням питомої ваги самостійної діяльності студентів. Під час третього етапу здійснювалися корекція рівня знань, сформованих умінь і навичок студентів, надання їм оперативної допомоги в процесі виконання пропонованих вправ і завдань.

Отже, у процесі експериментально-дослідного навчання було використано різні типи вправ, спрямованих на формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, знань загальних закономірностей професійного спілкування, ціннісних орієнтацій туристичної діяльності з урахуванням специфіки фаху, вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик.

3.3. Результати формувального експерименту

Логічним завершенням реалізації пропонованої методики розвитку професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю стало здійснення перевірки її результатів. У зв'язку з тим, що експериментальне навчання проводилося в три етапи, аналіз результатів експерименту подаємо поетапно.

Кожен етап дослідного навчання завершувався проведенням контрольних зрізових робіт задля перевірки ефективності пропонованої методики й визначення стану розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Контрольні зрізові роботи проводилися одночасно в контрольних та експериментальних групах задля порівняння їх результатів. Мета контрольних зрізових робіт в експериментальних групах полягала в перевірці впливу пропонованої методики дослідного навчання на формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, а в контрольних групах – перевірці рівня сформованості професійної мовленнєвої компетентності під час традиційного навчання.

Види й складність завдань у контрольних та експериментальних групах були однаковими. Рівні формування професійної мовленнєвої компетентності студентів визначали за поданими вище критеріями.

Перший контрольний зріз містив завдання подібні виконуваним під час діагностичного етапу педагогічного експерименту, проте завдання до тексту були складнішими: визначити тему й основну думку запропонованого тексту,

пояснити лексичне значення виділених слів, переказати текст, змінюючи стиль мовлення, побудувати за змістом тексту діалог.

На першому – мотиваційно-цільовому етапі навчання перевірявся рівень сформованості професійної мовленнєвої діяльності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Мета першого контрольного зрізу – перевірити ефективність дослідного навчання; зробити висновки про його результативність.

Кількісний аналіз результатів контрольного зрізу на першому етапі в контрольних та експериментальних групах представлений у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Кількісний аналіз результатів контрольного зрізу після першого етапу дослідного навчання (у %)

№ завдання п/п	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	“ЕГ”	“КГ”	“ЕГ”	“КГ”	“ЕГ”	“КГ”	“ЕГ”	“КГ”
1	12,5	20	20	26,9	65	48	2,5	5,1
2	17	23	35	38	27,4	28,4	20,6	10,6
3	19,5	25	28	35,3	33,5	34	19	5,7
4	12	14	25	23,3	43	30,6	20	32,1
5	14,5	15	25,5	29	43,6	41	16,4	15
Пересічно	75,5	97	133,5	152,5	212,5	182	78,5	68,5

Проаналізуємо детальніше результати контрольного зрізу після першого етапу. Перше завдання (переклад професійно зорієнтованого тексту) дало такі результати: з-поміж студентів експериментальних груп уміння перекладати текст, уникаючи калькування російської мови та інших мовленнєвих недоліків, продемонстрували 20% осіб експериментальних груп. Невеликої кількості помилок припустилися 26,9% студентів. У них виникли труднощі при перекладі словосполучень *система міроприємств*, *горячі тури*, *відпочиваючи* та ін. Середній рівень сформованості вмінь перекладати текст виявили 48% студентів експериментальних груп. Неправильно виконали це завдання 5,1% студентів експериментальних груп. Однак, порівняно з проміжними результатами виконання студентами вправ

на переклад, кількість виявлених у перекладі мовленнєвих, лексичних і орфографічних помилок значно зменшилась.

Аналіз виконаних студентами контрольних груп завдань показав, що в них недостатній словниковий запас і вони зазнають труднощів у доборі мовних засобів для оформлення перекладу. Відповідно високий рівень показали 12,5% студентів, достатній – 20%, середній – 65%, низький – 2,5%.

Під час виконання другого завдання (визначення теми й основної думки висловлювання) студенти й контрольних і експериментальних груп показали досить високі результати, що свідчить про засвоєння ними необхідного обсягу мовленнєвознавчих понять. Однак уважаємо за потрібне виділити ті помилки, яких все ж таки припустилися студенти: сплутування понять тема й основна думка, невміння стисло й лаконічно формулювати відповідь. Крім того в роботах були наявні лексичні помилки.

Третє завдання першого етапу навчання передбачало пояснення десяти слів-термінів іншомовного походження: *аквізитор, балунінг, блок-чартер, бронювання, ваучер туристський, віза, гідропарк, екзотичність території, екскурсант, рекреація*. Безпомилково пояснили лексичне значення запропонованих термінів 25% осіб експериментальних груп, 35,3% осіб виконали це завдання з незначними неточностями. Частково правильно виконали завдання 34% студентів, неправильні відповіді становили 5,7%.

Складними для студентів видалися слова (*аквізитор, екзотичність території, рекреація*), які студенти контрольних груп не змогли чітко пояснити.

Четверте завдання передбачало комплексну роботу з текстом.

1. Спишіть, орфографічно й пунктуаційно оформивши текст, ураховуючи чергування у-в, і-й.

Мистецтво гречності

(У,в) кожного народу свої правила (і,й) традиції зумовлені національною історією психологією політичним устроєм країни. Вони позначаються на особистісній манері поведінки. Попри це законодавці норм

етикету англійці запевняють справжня (у,в)вічливість (в,у)сюди однакова (і,й) гарні манери породжуються здоровим глуздом (і,й) добросердністю.

Додержання норм етикету пов'язане (з,із) загальною культурою людини її самоусвідомленням самоповагою та мірою ?речного ставлення до інших. (І,й) хоч би що казали а це не проста справа. Адже не кожний (із,з) нас здатний поглянути на себе збоку *об'єктивно* оцінити свої здібності (і,й) можливості бажання (і,й) наміри вчинки (і,й) ставлення до навколишніх та до свого “Я”. (У,в)котре доводиться переконуватися (у,в) слухності (і,й) мудрості зауваження Андре Моруа “Розкриваючи співрозмовникам душу ми раптом виявляємо що зовсім нічого про себе не знаємо” (О.Корніяка).

2. *Визначте основну думку тексту. Відповідь запишіть одним реченням.*

3. *Продовжте низку слів із літерою т (5-7).*

4. *Продовжте текст, зберігаючи стиль і авторську тональність.*

Аналіз результатів виконання четвертого завдання контрольного зрізу показав, що роботи студентів експериментальних груп майже не містили орфографічних і пунктуаційних помилок, були точно й раціонально використані мовні засоби для оформлення власного тексту. Допустили невелику кількість помилок 23,3% студентів. У роботах 30,6% студентів спостерігалось порушення викладу матеріалу, недотримання визначеного стилю мовлення, допускалися орфографічні й пунктуаційні помилки. Низький рівень сформованості текстотворчих умінь продемонстрували 32,1% студентів, вони послуговувалися переважно простими реченнями, у їхніх роботах траплялися випадки неправильного вживання слів, допущено стилістичні, лексичні, мовленнєві й граматичні помилки. Ці факти свідчать, що мовленнєві вміння й навички студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю – повинні в подальшому вдосконалюватися під час вивчення не тільки української мови за професійним спрямуванням, а й соціально-гуманітарних та фахових дисциплін.

Якість виконання четвертого завдання студентами контрольних груп виявилася дещо нижчою. Тексти, створені студентами цих груп, містили велику кількість різних помилок, у текстах порушувалася логіка викладу, траплялися помилки інтерферентного характеру, стиль текстів не відповідав зазначеному в завданні.

Аналіз виконання четвертого завдання засвідчив глибше засвоєння студентами експериментальних груп (на відміну від студентів контрольних груп) правописних, граматичних і стилістичних норм української літературної мови, показав уміння послідовно викладати зміст, досягати єдності та виразності тексту. Студенти експериментальних груп краще розуміли роль і значення дотримання етикетних норм у спілкуванні, дотримувалися стилю мовлення й авторської тональності, логічно й послідовно викладали власні думки.

У п'ятому завданні необхідно було скласти діалог "Підготовка до участі в Міжнародній туристичній виставці". Уміння правильно будувати репліки, вмотивовано користуватися невербальними засобами спілкування, не припускатися орфоепічних і мовленнєвих помилок показали 15% студентів експериментальних груп. Правильно, але припускаючись негрубих помилок, виконали завдання 29% осіб. Недостатніми виявилися вміння, необхідні для виконання цього завдання, у 41% студентів, вони відчували труднощі у доборі мовних засобів для вираження думок. Осіб, які не впоралися із завданням, виявилось 15%.

У контрольних групах недостатній рівень виявивлено в 16,4% студентів. Частково правильно виконали завдання 43,6% студентів, які виправили переважно орфографічні й граматичні помилки. Неповною була відповідь у 25,5% студентів: вони припускалися великої кількості мовленнєвих помилок, вживали в мовленні росіянізми. Правильно виконали завдання 14,5% студентів.

Дані таблиці 3.1 дозволяють стверджувати, що вправи й завдання контрольного зрізу студенти експериментальних груп на I етапі дослідного

навчання виконали краще, ніж завдання констатувального. У студентів контрольних груп зрушення на краще були незначними порівняно з експериментальними.

Збільшення відносної кількості правильних відповідей і зменшення неправильних у студентів експериментальних груп свідчить про підвищення загального рівня професійної мовленнєвої компетентності студентів усіх груп.

Аналіз результатів першого контрольного зрізу показав, що 19,4% можна віднести до осіб, які досконало володіли усним і писемним мовленням, чітко, послідовно викладали думки, тобто на цьому етапі мали високий рівень сформованості мовленнєвої компетентності.

Рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю продемонструємо в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю після і етапу дослідного навчання

Рівні	Відсоток студентів	
	ЕГ	КГ
Високий	13,4	12,1
Достатній	16,5	15,7
Середній	42,4	43,5
Низький	27,7	28,7

На другому етапі дослідного навчання задля перевірки рівня сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю ми запропонували завдання, виконання яких вимагало від студентів сформованих мовленнєвих умінь і навичок: редагувати словосполучення, продовжити висловлювання на професійну тему з використанням фахової термінології; скласти діалог з теми „Вибір туру”; заповнити потрібні документи.

1. Відредагуйте запропоновані словосполучення

Згідно наказу, відповідно з постановою, направити листи, підписки на газети, приймати участь у міроприємствах, слідуючі співробітники, щасливий відпочиваючий, домашній адрес, пропустивши два семінара,

самий кращий отель, виконуєма робота, підведення підсумків, діюче законодавство, він прав у цій справі.

2. Продовжте думку, висловлену в поданих афоризмах:

- Ніщо так не відкриває очі на світ і не розширює світогляд, як подорожі (Шарліз Терон).
- Подорож – це велике спасіння від самотності (Мішель Вільямс).
- З якого дива відвідувати одне і те ж місце, коли у світі ще стільки незвіданих куточків?! (Марк Леві).

3. Складіть діалог “Враження після екскурсії до Затоки”.

4. Укладіть текст угоди між клієнтом та турагенством про придбання туру.

Результати контрольного зрізу на другому етапі навчання проілюстровано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

**Результати виконання контрольного зрізу на другому етапі
дослідного навчання**

№ п/п	Рівні							
	ВР		ДР		СР		НР	
	ЕГ	КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	КГ	
1	8,7	23	28	26	44	44	19,3	7
2	6	13	19	35	52	38,2	23	13,8
3	15,4	22	37,4	42	41,8	27	5,4	9
4	12,3	25	37,2	42	43	26	7,5	7
Пересічно	42,4	83	121,6	145	180,8	135,2	55,2	36,8

Результати якісного аналізу зрізових робіт засвідчили, що студенти експериментальних груп значно більше вдосконалили власне мовлення: в них збільшився відсоток відповідей високого й достатнього рівнів порівняно з попереднім контрольним зрізом (відповідно на 2,2% і 3,8%).

Аналіз відповідей на перше завдання засвідчив, що студенти експериментальних груп (23%) значно менше припускалися помилок у редагуванні тексту порівняно з КГ (8,7%). Різниця в неправильних відповідях теж була великою і становила 9,2% студентів у експериментальних груп та

13,8% у студентів контрольних груп. Найчастіше не помічали орфографічних і мовленнєвих помилок студенти контрольних груп.

Дані таблиці свідчать, що порівняно з результатами першого контрольного зрізу на другому етапі дослідного навчання студенти виконали краще третє й четверте завдання (скласти діалог, складання документів). Високий і достатній рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок під час виконання третього завдання показали 22% і 42% осіб експериментальних груп. Ці студенти майже не припускалися помилок у побудові діалогу, а якщо й траплялися недоліки, то студенти самостійно вдосконалювати власне висловлювання. У студентів контрольних груп відносна кількість студентів відповідно така: 15,4% та 37,4%. Складаючи діалог, студенти, які виявили середній рівень знань, припускалися мовленнєвих помилок, демонстрували незначний рівень володіння професійною лексиною.

Під час виконання четвертого завдання студенти експериментальних і контрольних груп припускалися таких типових помилок: недотримання структури документа, непослідовність розташування реквізитів, поодинокі орфографічні помилки тощо.

Результати другого контрольного зрізу переконали нас, що спрямована на розвиток професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю робота ще не завершена й потребує подальшого вдосконалення на наступних етапах експерименту.

Контроль рівнів сформованості професійного мовлення в цих же студентів проводився на третьому етапі навчання.

Третій контрольний зріз здійснювався за допомогою розроблених нами тестів, що дозволили перевірити рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок, засвоєння мовленнєвих понять, правил оформлення фахової документації. Також студенти складали висловлювання на професійно орієнтовані теми, конспектували зміст фахових підручників.

Наведемо приклади тестів, запропонованих студентам.

1. У якому рядку словосполучення із правильно вжитими формами числівників?

- а) було розглянуто сім тисяч дев'ятсот вісімдесят три документи;
- б) збільшити обсяг виробництва у п'ять цілих і шість десятих рази;
- в) не вистачає трьох цілих і п'ять десятих метра.

2. Головними ознаками якого стилю є урочистість і піднесеність як стилістичні домінанти, благозвуччя, символізм та стійкість стилізованої норми?

- а) наукового;
- б) художнього;
- в) конфесійного.

3. У якому рядку подано правильні тлумачення паронімічних слів?

- а) господарський – господарчий, безутратний, економічний; господарський – розпорядницький, власницький;
- б) заклад – парі, заклад – установа;
- в) запал – вибуховий пристрій; запал – пристрастність, азарт.

4. У якому рядку словосполучення побудовані правильно?

- а) Починаючи збори, я був невпевнений у їхній необхідності;
- б) Залишаючи приміщення, світло обов'язково повинно вимикатись;
- в) Прикрашаючи ялинку, у нас був святковий настрій.

5. У якому рядку подано правильний переклад українською мовою?

- а) при исполнении служебных обязанностей – під час виконання службових обов'язків, тоска по дому – туга за домівкою;
- б) при условии – при умові, грустити по вечерам – сумувати по вечорам;
- в) к этому прилагается – до цього додається, в алфавитном порядке – в алфавітному порядку.

6. У якому рядку правильно записано переклад з російської мови на українську?

- а) по вечерам – по вечорах;

- б) по недорозумінню – через непорозуміння;
- в) по щасливої випадковості – за щасливим випадком.

7. Який рядок містить стилістично правильні словосполучення?

- а) всупереч проблем, завдяки тренування, не поступатися за красою;
- б) наперекір рішень, зрікатися від ідеалів, оплатити за проїзд;
- в) алергія на ліки, виявляти бажання, приурочувати до відкриття.

8. У якому рядку подано правильно утворені форми ступенів порівняння прикметників?

- а) міцніший, цікавіший, більш розумний, трохи лисий;
- б) сміливіший, менш уважний, нижчий, найсолодший;
- в) поганіший, менш справедливіший, найпрекрасніший, корисніший.

9. Тип: істина / хибність

Висловлення: Головними ознаками офіційно-ділового стилю є стабільність композиції тексту, чіткість, стислість, висока стандартизація тощо.

10. Тип: істина / хибність

Висловлення: Для розмовного стилю характерне широке представлення лексики оцінної, емоційної, вольової конотації і особливо – лексики зниженої конотації.

Друге завдання контрольного зрізу передбачало висловлювання на професійно орієнтовані теми:

- Характеристика туристичних регіонів світу.
- Країнознавство у галузі туризму.

Третє завдання передбачало конспектування параграфа “Класифікація туристичної діяльності” з підручника “Географія туризму” (автор – С.П.Кузик. – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – К.: Знання, 2011).

Якісний аналіз результатів тестової перевірки знань дозволив стверджувати, що студенти, які навчалися за дослідною методикою в експериментальних групах, краще володіють мовленням: уміють знаходити правильний і помилковий варіант з пропонованих, будувати власне усне

висловлювання, оформляти ділову документацію, використовуючи вербальні й невербальні засоби навчання, конспектувати фахові підручники.

Завдання, у яких необхідно було з кількох запропонованих варіантів вибрати правильний, визначати ознаки наукового й офіційно-ділового стилю, обирати з кількох пропонувані слово або словосполучення, що відповідає контексту, краще виконали студенти експериментальних груп. Конспектування матеріалу фахового підручника виявило, що студенти експериментальних груп дотримуються логічності в поєднанні складових частин тексту конспекту.

Студенти вміло виділяли основну інформацію в тексті підручника й здійснювали її комплексний аналіз; основні частини конспекту поєднували у зв'язний текст за допомогою правильного добору мовних засобів. Студенти контрольних груп з низьким рівнем конспектували текст, не завжди дотримуючись логічності в поєднанні складових частин, припускалися правописних і стилістичних помилок.

Результати контрольного зрізу на третьому етапі дослідного навчання подаємо в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати виконання завдань контрольного зрізу на третьому етапі експериментально-дослідного навчання

№ п/п	Рівні							
	ВР		ДР		СР		НР	
	Відносна к-ть осіб		Відносна к-ть осіб		Відносна к-ть осіб		Відносна к-ть осіб	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
1	4	28	37	44	48	25	11	3
2	12	24	31	40	47	30	10	6
3	5	14	38	43	47	39	10	4
Пересічно	21	66	106	127	142	94	31	13

За даними таблиці, до категорії осіб з високим рівнем сформованості професійної мовленнєвої компетентності віднесено 18,4% студентів

експериментальних, з достатнім рівнем – 34,2%, з середнім – 28,5%, з низьким – 18,9%.

Якісний аналіз результатів контрольного зрізу дозволив зробити висновок, що студенти, які навчалися за експериментальною методикою, краще володіють мовленням: уміють формулювати тему й основну думку висловлювання, будувати власне висловлювання, оформляти ділову документацію, будувати конструктивний діалог, використовуючи вербальні й невербальні засоби навчання. Високий рівень у студентів експериментальних груп зріс на 7%, достатній рівень – на 19,5%.

Отже, результати формувального етапу педагогічного експерименту переконали, що рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю суттєво підвищився, тоді як у студентів контрольних груп він змінився незначною мірою. Студенти експериментальних груп удосконалили лексичні, риторичні вміння, розширили словниковий запас професійною лексикою

Середній показник динаміки рівнів сформованості мовленнєвої компетентності студентів експериментальних груп початку й кінця експерименту показано на рис. 2.

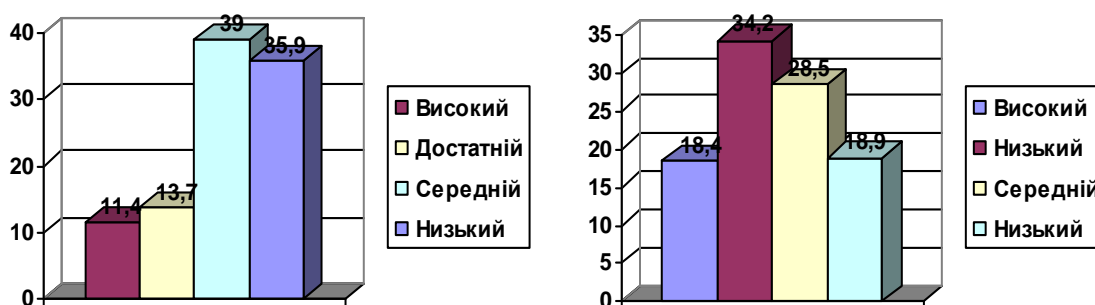

Рис. 2. Динаміка рівнів сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю

Отримані результати підтверджують ефективність запропонованої методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю. Більшість студентів експериментальних

груп у процесі навчання досягла високого й достатнього рівня. Вони продемонстрували належну обізнаність із комунікативними якостями мови, достатню унормованість усного й писемного мовлення, активне володіння всіма видами мовленнєвої діяльності, засвоєння основ риторики. Результати експериментального навчання підтвердили ефективність розробленої методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Висновки до третього розділу

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для створення комплексу вправ і завдань, що сприяли розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Хід та результати дослідного навчання переконали, що формування мовлення студентів – майбутніх фахівців туристичного профілю – має бути поетапним.

Процес розвитку мовленнєвої компетентності забезпечувався використанням форм, методів і засобів, адекватних змістові навчання. Серед форм навчання ефективними виявилися практичні заняття з елементами лекції, бінарні заняття, індивідуальні консультації, конференції, круглі столи.

Основним засобом навчання став професійно орієнтований текст, що використовувався з метою ознайомлення студентів з обраним фахом і найкращими представниками професії, сучасними досягненнями туризму, збагачення їхнього словникового запасу. Систематичне використання текстів створювало умови для опанування мовних рівнів (лексичного, граматичного, стилістичного, а також відомостей з культури мовлення, комунікативної лінгвістики, теорії спілкування, риторики) і видів мовленнєвої діяльності; ілюстрації функціонування мовних одиниць у мовленні, як зразок мовлення певної структури, форми і жанру; як модель породження мовленнєвого висловлювання, повідомлення або мовленнєвого спілкування.

Важливими виявилися вправи, спрямовані на підготовку студентів до сприймання матеріалу, актуалізацію їхніх знань, передбачали формування кількох умінь одночасно: оформляти текст відповідно до правописних норм і визначати його тип і стиль мовлення; з'ясовувати значення слова й уводити його до словосполучення, речення, тексту; складати висловлювання за ключовими словами, на основі модельованої мовленнєвої ситуації тощо. Серед вправ виявилися важливими аналіз тексту, синхронний переклад, імітаційне моделювання ситуацій, складання діалогів.

Третій етап дослідного навчання показав підвищення результативності роботи з формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

У результаті експерименту було підтверджено припущення, що робота з формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю стане результативною за умов: посилення комунікативної підготовки шляхом систематичного залучення студентів до всіх видів мовленнєвої діяльності; збагачення словникового запасу студентів термінологічною лексикою на основі професійно зорієнтованих текстів та фахових словників; системи роботи над удосконаленням культури професійного мовлення майбутніх фахівців туристичного профілю; риторизації процесу навчання майбутніх фахівців туристичного профілю.

Результати експериментально-дослідного навчання засвідчили ефективність запропонованої методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю: до категорії осіб з високим рівнем сформованості професійної мовленнєвої компетентності віднесено 18,4%, відповідно, достатній рівень виявили 34,2%, середній – 28,5%, низький – 18,9% бакалаврів технічних спеціальностей. Дані формувального експерименту засвідчили, що рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю суттєво підвищився, тоді як у студентів контрольних груп майже не змінився. Майбутні фахівці туристичного профілю продемонстрували більш

досконале володіння всіма видами мовленнєвої діяльності, нормами української літературної мови, що є показниками сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю було результативним за умови розроблення спеціальної методики, побудованої на *загальнодидактичних і специфічних принципах навчання* (варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення). Продуктивними формами визначено такі: комунікативний тренінг, дидактичні ігри, самостійна робота, практичні заняття тощо. З-поміж методів формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю найвищу ефективність показали методи вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні; засоби навчання (дидактичний матеріал, передусім текстовий, різні видів словників і навчальних посібників, наочність та мультимедійні ресурси).

Отже, пропонована методика, що враховувала лінгводидактичні умови розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, сприяла формуванню мовленнєво-мисленнєвої діяльності студентів, ефективному використанню всіх видів мовленнєвої діяльності відповідно до ситуації спілкування.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Студіювання наукової літератури з теми дослідження дало змогу проаналізувати різні погляди на тлумачення поняття “мовленнєва компетентність” та витлумачити зміст поняття “професійна мовленнєва компетентність майбутніх фахівців туристичного профілю” як інтегральну якість студента, що виявляється в загальній здатності та готовності до користування мовними засобами, закономірностями їх функціонування для побудови та розуміння мовленнєвого висловлювання в контексті майбутньої професійної діяльності фахівців туристичної галузі.

2. Вивчення науково-методичної літератури дозволило теоретично обґрунтувати й визначити психолінгвістичні й лінгводидактичні засади формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю, рівня мовних здібностей, пізнавальних можливостей, розуміння суті психічних процесів, зокрема мотиву, сприйняття, запам'ятовування, відтворення, що лежать в основі мовленнєвої діяльності. Формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю здійснюється з опертям на *загальнодидактичні і специфічні принципи навчання* (варіативності змісту навчання та науково-методичного супроводу, інтерактивності навчання, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійного мовлення, фундаментальності освіти та її професійної спрямованості, використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і мовлення), що визначають форми (комунікативний тренінг, дидактичні ігри, самостійна робота, практичні заняття тощо), методи (метод вправ, спостереження над мовними явищами, робота з навчальною й довідковою літературою, інтерактивні) й засоби навчання (дидактичний матеріал, передусім текстовий, різні видів словників і навчальних посібників, наочність та мультимедійні ресурси).

3. Аналіз змістового компонента чинного методичного супроводу з дисципліни “Українська мова за професійним спрямуванням” для майбутніх фахівців туристичного профілю засвідчив належний рівень розробленості мовного складника, репрезентованого системним і ґрунтовним викладом мовної теорії, ілюструванням мовних явищ, правил, достатньою кількістю прикладів; акцентуванням уваги на особливостях побудови документів різних видів і жанрів, водночас виявив недостатній рівень розробленості обраної для дослідження проблеми, а також невикористані ресурси для підвищення ефективності формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

4. Розроблені критерії та виокремлені на їхній основі рівні сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю дали змогу визначити фактичний рівень мовленнєвої підготовки студентів; констатувальний експеримент засвідчив перевагу середнього й низького рівнів сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

5. Результати експериментально-дослідного навчання засвідчили ефективність запропонованої методики формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю: до категорії осіб з високим рівнем сформованості професійної мовленнєвої компетентності віднесено 18,4%, відповідно, достатній рівень виявили 34,2%, середній – 28,5%, низький – 18,9% бакалаврів технічних спеціальностей. Дані формувального експерименту засвідчили, що рівень сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю суттєво підвищився, тоді як у студентів контрольних груп майже не змінився. Майбутні фахівці туристичного профілю продемонстрували більш досконале володіння всіма видами мовленнєвої діяльності, нормами української літературної мови, що є показниками сформованості професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю.

Проблема формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців туристичного профілю не вичерпується результатами виконаного дослідження, залишаються актуальними питання розроблення системи професійно зорієнтованих комунікативних завдань та системи завдань соціокультурної спрямованості задля формування професійної мовленнєвої компетентності студентів туристичного профілю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – 2-е вид., переробл. і доп. – К. : Рад. шк., 1981. – 206 с.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. для студ., асп. та молодих викл. вузів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи : Курс лекцій : Модульне навчання : навч. посіб. / А. М. Алексюк. – К. : ІСДО, 1993. – 220 с.
4. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания : сб. психол. тр. / Б. Г. Ананьев ; под ред. Баделева А. А. – Самара : МОДЕК МПСИ, 2005. – 432 с.
5. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л. : ЛГУ, 1968. – 339 с.
6. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 258 с.
7. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посібник / за заг. ред. Олександри Сербенської. – Л. : Світ, 1994. – 152 с.
8. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів, 2001.
9. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – 4-е вид., переробл. і доп. – К. : Либідь, 1997. – 336 с.
10. Ахутина Т. В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса / Т. В. Ахутина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 215 с.
11. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения : общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 254 с.
12. Бабанский Ю. К. Педагогика / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1988. – 478 с.
13. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення : навч. посіб. для ун-тів / Н. Д. Бабич. – Л. : Світ, 1990. – 232 с.

14. Бабич Н. Психологічні умови викладання і вивчення української мови / Н. Бабич // Укр. мова і л-ра в шк. – 1990. – № 8. – С. 26 – 29.
15. Балабанова К. Є. Формування професійно-комунікативної компетенції магістрантів технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах: автореф. дис ... канд. пед. наук / К. Є. Балабанова . – Київ : Б.в., 2011 . – 20 с.
16. Барановська Л. В. Навчання студентів професійного спілкування / Л. В. Барановська. – Біла Церква : Білоцерк. держ. ун-т, 2002. – 255 с.
17. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 239 с. – (Перевод. – Теория и методика).
18. Бастрикова Е. М. Коммуникативная компетенция как лингводидактический феномен / Е. М. Бастрикова // Русская и сопоставительная филология : Лингвокультурологический аспект / Казан. гос. ун-т. филол. фак. – Казань : Казан. Гос. ун-т, 2004. – С. 43 – 48.
19. Бахтин М. М. Человек в мире слова / М. М. Бахтин. – М. : Изд-во Рост. ун-та, 1995. – 140 с.
20. Бацевич Ф. С. Категорії комунікативної лінгвістики : спроба визначення / Ф. С. Бацевич // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 25 – 32.
21. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр „Академія”, 2004. – 344 с.
22. Безгодова Н. С. Формування професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Надія Семенівна Безгодова. – Херсон, 2009. □ 267 с.
23. Беликов В. И. Социолингвистика : учеб. для вузов. / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.
24. Белл Т. Роджер. Социолингвистика / Белл Роджер Т. ; под ред. д-ра філол. наук проф. А. Д. Швейцера. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 320 с.
25. Берегова Г. Д. Формування комунікативної компетенції студентів-аграріїв / Берегова Галина Дмитрівна // Педагогічні науки : збірник

- наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДПУ, 2002. – Випуск XXXI. – С. 243–249.
26. Берегова Г. Д. Формування культури мовлення студентів аграріїв в умовах нижньонадніпрянських говірок : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Галина Дмитрівна Берегова. – Херсон, 2003. – 244 с.
 27. Беспалько В. П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования / В. П. Беспалько. – Рига : Высш. шк., 1972. – 151 с.
 28. Бирюкова Т. Речевое развитие юношества: социальные требования и потенциальные возможности / Т. Бирюкова // *Alma mater*. – 2007. – № 11. – С. 32 – 35.
 29. Білоусенко П. І. Проблемно-ситуативні завдання на уроках української мови / П. І. Білоусенко, В. В. Явір. – К. : Освіта, 1990. – 128 с.
 30. Біляєв О. М. Концепція мовної освіти в Україні / О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, В. М. Плахотник // *Рід. шк.* – 1994. – № 9. – С. 71 – 73.
 31. Біляєв О. М. Методика мови як наука / О. М. Біляєв // *Дивослово*. – 2002. – № 11. – С. 20 – 24.
 32. Біляєв О. М. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Біляєв // *Укр. мова і л-ра в шк.* – 1980. – № 10. – С. 57 – 67.
 33. Біляєв О. М. Сучасний урок української мови / О. М. Біляєв. – К. : Рад. шк., 1981. – 176 с.
 34. Богоявленский Д. Н. Психология учения русскому языку / Д. Н. Богоявленский // *Рус. яз. в шк.* – 1977. – № 5. – С. 79 – 86.
 35. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і практика / А. М. Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 216 с.
 36. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / Е. Д. Божович // *Вопр. психологии*. – 1997. – № 1. – С. 33 – 44.
 37. Болгова Т. С. Речевая ситуация в системе работы по развитию устной монологической речи школьников. Совершенствование методов обучения русскому языку : сб. ст. : пособие для учителей / Т. С. Болгова ; сост. А. Ю. Купалова. – М. : Просвещение, 1981 – 160 с.

38. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти / Я. Я. Болюбаш. – К. : Компас, 1997.– 64 с.
39. Бондаренко Г. П. Методика навчання студентів економічних спеціальностей української наукової термінології в умовах східного регіону України : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Бондаренко Галина Петрівна. – Луганськ, 2008. – 260 с.
40. Бондаренко Г. Метод проектів як засіб удосконалення методичної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури / Г. Бондаренко / Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. №12, ч. 2 – С. 97-104., с. 104.
41. Бондаренко М. І. Класифікація завдань для самостійної роботи студентів з навчальним матеріалом / Микола Іванович Бондаренко // Вісник Глухівського держ. педагогіч. ун-ту. – Глухів : ГДПУ, 2006. – Вип. 7. – С. 246–250. – (Серія “Педагогічні науки”).
42. Бондаренко Н. Державна мова у контексті мовної освіти / Н. Бондаренко // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 30 – 33.
43. Бондарчук Л. І. Культура ділового мовлення / Л. І. Бондарчук. – Житомир : Полісся, 2005. – 232 с.
44. Бондарчук О. Компетентність і компетенція : основні підходи до визначення понять / О. Бондарчук // Післядипломна освіта в Україні : міжгалуз. наук.-освітній журнал. – 2012. – № 2(21). – грудень. – С. 19 – 23.
45. Борисенко В.В. Формування мовленнєвої професійної компетенції майбутніх фахівців економічного профілю : дис ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Валентина Володимирівна Борисенко . – Київ : 2010 . – 222 с.
46. Ботвина Наталія Володимирівна. Міжнародні культурні традиції : мова та етика ділового спілкування : навч. посіб. / Ботвина Наталія Володимирівна. – К. : АртЕк, 2000. – 190 с.
47. Ботвина Наталія Володимирівна. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посіб. / Ботвина Наталія Володимирівна – К. : АртЕк, 1999. – 263 с.

48. Браймер Р. А. Основы управления в индустрии гостеприимства / Р. А. Браймер ; [пер. с англ. Е. Б. Циганова]. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 382 с.
49. Быстрова Е. А. Коммуникативная методика в преподавании родного языка / Е. А. Быстрова // Рус. яз. в шк. – 1996. – № 1. – С. 3 – 8.
50. Варзацька Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади / Л. Варзацька, Л. Кратасюк // Дивослово. – 2005. – №2. – С. 5 – 19.
51. Варзацька Л. О. Зв'язний текст як основа евристичної бесіди / Л. О. Варзацька // Методика викладання української мови та літератури : респ. наук. метод. зб. – 1985. – Вип. 10. – С. 86 – 93.
52. Вашуленко М. Рідна мова як засіб навчання, виховання і розвитку молодших школярів / Микола Вашуленко // Мовознавство : Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. Х., 1996. – С. 41–43.
53. Ващенко Г. Загальні методи навчання : підруч. для педагогів / Г. Ващенко. – К. : Укр. вид. спілка, 1997. – 441 с.
54. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
55. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова ; худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
56. Власова Т. И. Проблемы повышения профессионального уровня туристских кадров / Т. И. Власова, Ю. В. Богданов // Развитие туризма в условиях современных интеграционных процессов : материалы научно-практической конференции. – Минск, 1997. – С. 155 – 158.
57. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка. – К. : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

58. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2008. – 400 с.
59. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи : підруч. за модульно-рейтинговою системою навчання для студ. магістратури / С. Вітвицька. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 384 с.
60. Возрастная психология: личность от молодости до старости : учеб. пособие / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Г. Г. Горелова, Л. М. Орлова. – М. : Пед. о-во России, Издат. дом „Ноосфера”, 1999. – 272 с.
61. Волков С. Н. Туризм и информатизация общества / С. Н. Волков. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 254 с.
62. Волкотруб Г. Практична стилістика сучасної української мови. Використання морфологічних засобів мови : навч. посіб. / Г. Й. Волкотруб. – К. : ЛДЛ, 1998. – 176 с.
63. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собрание сочинений : в 6-ти т. / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982 – . – Т. 2. Проблемы общей психологии. – 1982. – 504 с.
64. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
65. Вятютнев М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков / М. Н. Вятютнев // Иностр. яз. в shk. – 1975. – № 6. – С. 55 – 64.
66. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
67. Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология : учеб. пособие для вузов / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – М. : Пед. о-во России, 2003. – 512 с.
68. Ганніченко Т. Формування комунікативної компетенції майбутніх економістів засобами дидактичної гри у процесі мовної освіти : дис. ...

- канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Анатоліївна Ганніченко. □ Херсон, 2009. □ 260 с.
69. Герасимова І. В. Формування комунікативних умінь майбутніх менеджерів готельно-туристичної індустрії у професійній підготовці [Текст] : автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / І. В. Герасимова. – Черкаси : Черк. нац. університет ім. Богдана Хмельницького, 2010. – 20 с.
 70. Глущик С. В. Сучасні ділові папери / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – К. : А.С.К., 2002. – 400 с.
 71. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации : учеб. для вузов / О. Я. Гойхман, Т. М. Надеина ; под ред. проф. О. Я. Гойхмана – М. : ИНФРА-М, 1997. – 272 с.
 72. Головащенко О. В. Туризм як форма соціальної активності людини: соціально-філософський аналіз : дис. ...канд. філософ. наук / О. В. Головащенко. – Запоріжжя, 2002. – 184 с.
 73. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.
 74. Горобець Н. П. Нові технології в галузі туризму / Н. П. Горобець // Економіка і інформатизація. – №7. – 2006. – С. 27 – 28.
 75. Горелов И. Н. Вопросы теории речевой деятельности / И. Н. Горелов. – Таллинн, 1987. – 196 с.
 76. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Тетяна Володимирівна Гороховська. – Хмельницький, 2007. – 220 с.
 77. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
 78. Горошкіна О. М. Теоретичні засади формування мовної особистості / О. М. Горошкіна // Освіта на Луганщині. – 2001. – № 2(15). – С. 39 – 42.

79. Грибан Г. В. Практикум з методики викладання української мови : навч.-метод. посіб. / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук. – К. : Кондор, 2003. – 160 с.
80. Гриценко Т. Б. Українська мова і культура мовлення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Гриценко. – К.: ЦНЛ, 2005. – 536 с.
81. Грицюк І.М. Соціальні орієнтації в структурі особистості фахівця соціономічної сфери / І.М.Грицюк // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України/ За ред. С.Д. Максименка. – Ч. 6. – К., 2011. –С. 81 – 87.
82. Груба Т. Інтеграція змісту навчання в системі формування мовної особистості / Т. Груба // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2013. – Вип. 40. – С. 185 – 188.
83. Гудзик И. Ф. Способствовать эффективному решению жизненных проблем: компетентностная парадигма образования и коммуникативная направленность обучения русскому языку / И. Ф. Гудзик // Рус. словесность в шк. Украины. – 2007. – № 4. – С. 12 – 15.
84. Гуменюк Г. М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців у галузі туристичної діяльності / Г. М. Гуменюк // Карпатський край. – 2012. – № 2. – С. 131-135. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/kkr_2012_2_21.pdf
85. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта. – 1993. – груд. – №№ 44, 45, 46.
86. Джафари Д. Феноменология туризма / Д. Джафари // Теория и практика физической культуры. – 2000. – № 3. – С. 23 – 26.
87. Ділова українська мова : прогр. курсу для студ. усіх спец. техн. вузів України / уклад. О. Блик. – К. : УСДО, 1996. – 36 с.
88. Довженко І. В. Професійний діалог як засіб удосконалення культури спілкування майбутніх фахівців сфери побутового обслуговування / І. В. Довженко // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – Вип. 42. – С. 294–298.

89. Дмитровський Є. М. Методика викладання української мови в середній школі / Є. М. Дмитровський. – К. : Рад. шк., 1965. – 286 с.
90. Дридзе Т. М. Текст как объект смыслового восприятия // Смысловое восприятие речевого сообщения / Т. М. Дридзе. – М. : Наука, 1976. – С. 34 – 44.
91. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей : монографія / І. П. Дроздова ; Харк. нац. акад. міськ. господарства. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
92. Дроздова І. П. Формування мовної компетенції в студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика викладання (українська мова)” / І. П. Дроздова. – К., 2001. – 20 с.
93. Дроздова І.П. Роль розумових процесів у розвитку професійного мовлення студентів-нефілологів / І.П. Дроздова // Наук. записки. Серія: педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 162 – 169.
94. Дружененко Р. Перспективи актуалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови / Р. Дружененко // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 1. – С. 15 – 18.
95. Дудников А. В. Методика изучения грамматики в восьмилетней школе / А. В. Дудников. – М. : Просвещение, 1977. – 304 с.
96. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Тесей, 2003. – 352 с.
97. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / Смолій В.А., Федорченко В.К. – К.: Видавничий дім «Слово». – 2006. – 372 с.
98. Єрмоленко С. Формування комунікативної компетенції у лінгводидактиці / С. Єрмоленко // Укр. мова і л-ра в шк. – 2007. – № 3. – С. 42 – 46.

99. Жинкин Н. И. Психологические основы развития мышления и речи / Н. И. Жинкин // Рус. яз. в шк. – 1985. – № 1. – С. 47 – 54.
100. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 159 с.
101. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении : спец. практикум по социальной психологии / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растянный. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 104 с.
102. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. д-р пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
103. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення : професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : БАО, 2007. – 408 с.
104. Загрекова Л. В. Теория и технология обучения : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Л. В. Загрекова, В. В. Николина. – М. : Высш. шк., 2004. – 157 с.
105. Зайчук Г.М. Формування професійної компетентності майбутніх маркетологів туристичної галузі у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Зайчук Ганна Модестівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
106. Закон України “Про вищу освіту”. Закон від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>.
107. Закон України „Про професійний розвиток працівників” [Електронний ресурс]. – 12 січня 2012 р. – № 4312-VI. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 39, ст. 462. – Режим доступу: [www. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17).
108. Занюк С. Психологія мотивації : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 303 с.

109. Зарицька І. М. Українське ділове мовлення. Практикум / І. М. Зарицька, І. О. Чикаліна ; за заг. ред. проф. А. П. Загнітка. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1997. – 112с.
110. Зварич І. Реалізація системи контролю й оцінювання знань студентів / І. Зварич // Рід. шк. – 2000. – № 12. – С. 27 – 29.
111. Зимняя И. А. Лингвopsиxология речевой деятельности / И. А. Зимняя. – М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2001. – 432 с.
112. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / И. А. Зимняя. – Изд. вт., доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
113. Зубков М. Сучасна українська ділова мова : підруч. для вищ. та серед. спец. навч. закл. / М. Зубков. – 4-е вид. – Х. : Торсінг, 2003. – 448 с.
114. Иваницкая Г. М. Уроки развития связной речи : пособие для учителя / Г. М. Иваницкая. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев : Рад. шк., 1990. – 224 с.
115. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов / Д. И. Изаренков // Рус. яз. за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 54 – 60.
116. Ипполитова Н. А. Текст в системе обучения русскому языку в школе : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Н. А. Ипполитова. – М. : Флинта, Наука, 1998. – 176 с.
117. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. освіти / С. О. Караман. – К. : Ленвіт, 2000. – 272 с.
118. Караман С. О. Упровадження педагогічних інновацій у теорію і практику професійної підготовки вчителя-словесника // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2010. – Випуск 50. – С. 87–98.
119. Караман С.О. Ознайомлення з текстом та його особливостями / С. О. Караман // Наука і сучасність : зб. наук. пр. НПУ

- ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 44. – С. 17-28.
120. Караман С. О. Культура усного і писемного мовлення : практичні заняття з розділу “Орфоепічні, графічні норми української мови” / С. О. Караман, О. В. Караман. — 2-е вид. — К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2007. — 52 с.
 121. Караман С. О. Лінгводидактичні стратегії у професійній мовно-мовленевій підготовці вчителя-словесника / С. О. Караман, О. В. Караман // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. пр. — Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М. — Вип. 12. — 2012. — С. 42–47.
 122. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 262 с.
 123. Кацавець Р. С. Українська мова: професійне спрямування : підручник / Р. С. Кацавець. — К. : Центр учб. л-ри, 2007. — 256 с.
 124. Климова К. Я. Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів : монографія / Катерина Яківна Климова. — Житомир : ПП „Рута”, 2010. — 560 с.
 125. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування / І. І. Ковалик // Мовознавство. — 1979. — № 3. — С. 3 – 10.
 126. Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. — К. : Вища шк., 1997. — 296 с.
 127. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. — 3-є вид., доп. і перероб. — К. : Вища шк., 1987. — 351 с.
 128. Ковтун О.В. Теоретико-методологічні засади формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : дис ... д-ра пед. наук : 13.00.02 ; 13.00.04 / Олена Віталіївна Ковтун . — Одеса, 2013. — 444 с.

129. Ковшиков В. А. Психолингвистика. Теория речевой деятельности : учеб. пособие для студентов пед. вузов / В. А. Ковшиков, В. П. Глухов. – М. : АСТ: Астрель, 2007. – 318 с.
130. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и её информационно-методическое обеспечение / В. А. Козаков. – Киев : Высш. шк., 1990. – 247 с.
131. Козачук Г. О. Українська мова. Практикум : навч. посіб. / Г. О. Козачук. – К. : Вища шк., 1991. – 398 с.
132. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. – М. : Учпедгиз, 1955. – 651 с.
133. Короткий тлумачний словник української мови / за ред. Д. Г. Гринчишина. – Киев : Рад. шк., 1988. – 320 с.
134. Костриця Н. М. Формування українського професійного мовлення у студентів вищих навчальних закладів економічної освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика викладання української мови” / Н. М. Костриця. – К., 2002. – 16 с.
135. Костюк Г. С. Вікова психологія / Г. С. Костюк. – К. : Рад. шк., 1976. – 269 с.
136. Кочкина З. А. Аудирование: что это такое? / З. А. Кочкина // Иностр. яз. в шк. – 1964. – № 5. – С. 14 – 18.
137. Краевская Н. А. Семантический компонент внутренней программы речевого высказывания : дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984. – 208 с.
138. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – М. : Издат. центр „Академия”, 2007. – 352 с.
139. Кубрякова О. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона / О. С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 82 – 139.

140. Культура мовлення вчителя-словесника / уклад. Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О., Порохня Л. В., Рудіна О. М. – Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2007. – 112 с.
141. Культура фахового мовлення : навч. посіб. / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.
142. Кучерук О. Формування комунікативної особистості у процесі вивчення риторики / О. Кучерук // Укр. мова та л-ра у шк. – 2003. – № 6. – С. 7 – 12.
143. Ладыженская Т. А. Система работы по развитию связной речи учащихся / Т. А. Ладыженская. – М. : Педагогика, 1974. – 256 с.
144. Ладыженская Т. А. Система упражнений по развитию связной речи / Т. А. Ладыженская // Совершенствование методов обучения русскому языку : сб. ст. : пособие для учителей / сост. А. Ю. Купалова. – М. : Просвещение, 1981. – С. 43 – 47.
145. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст / Н. С. Лейтес. – М. : Педагогика, 1971. – 279 с.
146. Лекції з педагогіки вищої школи : навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. – Х. : „ОВС”, 2006. – 496 с.
147. Леонтьев А. А. Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания // Вопросы порождения речи и обучения языку. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – С. 6 – 16.
148. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – Изд. 3-е. – М. : СПб., 2003. – 287 с.
149. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 307 с.
150. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
151. Лернер И. Я. О методах обучения / И. Я. Лернер, М. Н. Скаткин // Сов. педагогика. – 1965. – № 3. – С. 115 – 128.
152. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. М. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

153. Леврінц М. Розвиток системи підготовки кадрів в Угорщині [Електронний ресурс] / М. Леврінц. – Ужгород : СП Поліпринт, 2003. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ped/2009/www16/Levrinc.pdf>
154. Лисак Г. О. Сучасні методи контролю професійної підготовленості студентів з гуманітарних дисциплін / Г. О. Лисак // Педагогічний дискурс. – Вип. 12. – 2012. – С. 198 – 201.
155. Лихачова К.М. Лінгводидактичні засади формування правильності українського мовлення студентів економічних спеціальностей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Лихачова Катерина Михайлівна. – Луганськ, 2014. – 245 с.
156. Лівенцова В. А. Стиль керівництва як інтегральний показник культури професійного спілкування менеджера / В. А. Лівенцова // Наукові записки ВДПУ. – Вінниця. 2000. – № 2. – С. 127 – 132.
157. Лукач С. П. Лінгво-психологічні основи бесіди як методу навчання української мови / С. П. Лукач // Укр. мова і л-ра в шк. – 1982. – № 7. – С. 55 – 58.
158. Лукач С. П. Бесіда на уроках мови : посіб. для вчителя / С. П. Лукач. – К. : Рад. шк., 1990. – 112 с.
159. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 253 с.
160. Львов М. Р. Основы теории речи : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / М. Р. Львов. – М. : Издат. центр „Академия”, 2000. – 248 с.
161. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
162. Любашенко О.В. Українська мова. Мова фаху, мова науки / О.Любашенко, Л.Ткаченко, С.Мельник та ін. ; за ред О.В.Любашенко. – К.: ТОВ ВПП «Компас», 2014. – 256 с.

163. Любашенко О. В. Лінгводидактичні стратегії: проектування процесу навчання української мови у вищій школі : монографія / О. В. Любашенко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 296 с.
164. Малихін А. Тестовий контроль і підвищення якості освіти у вищій педагогічній школі / А. Малихін // Рідна шк. – 2006. – № 6. – С. 9 – 11.
165. Малихін О. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект / Олександр Володимирович Малихін. – Кривий Ріг : Видав. дім, 2009. – 306 с.
166. Мамчур Л. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених / Л. Мамчур // Укр. мова і літ. в шк. – 2011. – № 2. – С. 8 – 12.
167. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения / А. К. Маркова. – М. : Педагогика, 1974. – 240 с.
168. Матусевич В. А. Социальная среда и выбор профессии / В. А. Матусевич, В. Л. Оссовский. – Киев : Наук. думка, 1982. – 140 с.
169. Махмутов М. И. Современный урок / М. И. Махмутов. – 2-е изд. – М. : Педагогика, 1985. – 183 с.
170. Мацько Л. І. Українська мова у вищій школі України / Л. І. Мацько // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 24 – 26.
171. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посіб. / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 360 с.
172. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
173. Машбиц Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е. И. Машбиц. – Киев : Вища шк., 1987. – 224 с.
174. Мединська Н. Текст як засіб формування мовної особистості [Електронний ресурс] / Н. Мединська. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2011_3/medins.pdf

175. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Л. П. Рожило. – К. : Рад. шк., 1982. – 216 с.
176. Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчителів / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило. – К. : Рад. шк., 1987. – 246 с.
177. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. – К.: Ленвіт, 2009. – 400 с.
178. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. – К. : Вища шк., 1989. – 439 с.
179. Методика ігрових занять : навч. посіб. / П. М. Олійник, Р. Р. Балан, О. Ф. Вербило та ін. / за ред. П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 1992. – 213 с.
180. Методика навчання іноземної мови в середніх навчальних закладах : підручник / кол. авт. під кер. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.
181. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк ; М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна та ін. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
182. Микитюк О. Культура мовлення: особливості, завдання, цікавинки / Оксана Микитюк. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 236 с.
183. Мильруд Р. П. Компетнтность в изучении языка / Р. П. Мильруд // Иностр. яз. в шк. – 2004. – № 7. – С. 30 – 36.

184. Михайлюк В. Формування культури ділового мовлення в студентів аграрного вузу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика викладання (українська мова)” / В. О. Михайлюк. – К., 1999. – 28 с.
185. Михайлюк В. О. Українська мова професійного спілкування / В. О. Михайлюк. – К.: Професіонал, 2005. – 485 с.
186. Мозговий В. І. Українська мова у професійному спілкуванні: Модульний курс / В. І. Мозговий. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : ЦНЛ, 2006. – 592 с.
187. Навчання української мови в профільній школі : навч. посіб. / О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна, Л. О. Попова, Л. В. Порохня, О. М. Рудіна, Н. В. Солодюк. – Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2007. – 136 с.
188. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника : монографія / А. В. Нікітіна. – К. : Ленвіт, 2013. – 338 с.
189. Общая психология : учеб. для студентов пед. ин-тов / А. В. Петровский, А. В. Брушлинский, В. П. Зинченко и др.; под ред. А. В. Петровского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 464 с.
190. Общая психология : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. В. В. Богословского. – М. : Просвещение, 1973. – 351 с.
191. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6 – 9.
192. Окопна Я. В. Майбутній менеджер туризму у процесі формування німецькомовної комунікативної компетентності [Електронний ресурс] / Я.В. Окопна // Сучасний студент у контексті особистісно-діяльнісного підходу: за результатами науково-методичних досліджень. – Режим доступу: <http://bigich.knlu.kiev.ua/Zmist14.htm>
193. Онищук В. О. Психолого-педагогическая характеристика процесса усвоения навыков и умений / В. О. Онищук // Дидактика современной школы : пособие для учителей. – Киев : Рад шк., 1987. – 350 с.

194. Олійник П. М. Педагогіка туризму / П. М. Олійник. – К. : Видавничий дім “Слово”, 2004. – 296 с.
195. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Л. Ортинський – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 472 с.
196. Орфографічний словник української мови / уклад. Головащук І. С., Пещак М. М., Русанівський В. М., Тараненко О. О. – К. : Вид-во „Довіра”, 1994. – 864 с.
197. Остапенко Н. М. Понятійно-термінологічні проблеми розмежування категорій “компетенція”, “компетентність”, “компетентнісний підхід до навчання” в лінгводидактиці вищої школи / Н. М. Остапенко // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2007. – Вип. 101. – С.24 – 32. – (Серія: Педагогічні науки).
198. Остапенко Н. М. Уміння спілкуватися. Уроки розвитку зв’язного мовлення учнів / Н. М. Остапенко, Н. Б. Голуб. – Черкаси : БРАМА, 2001. – 160 с.
199. Павленко О. О. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі неперервної професійної освіти. : автореф. дис... педагог. д-ра наук: 13.00.04 – 2005. – 480 с.
200. Паламар Л. М. Мова ділових паперів : практ. посіб. / Л. М. Паламар, Р. М. Кацавець – К. : Либідь, 1995. – 208 с.
201. Паламар Л. М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості / Л. М. Паламар. – К. : Укрзалізниця, 1997. – 322 с.
202. Панько Т. Індивідуальне і соціальне у виробленні українського інтелігентного мовлення / Т. Панько // Укр. мова та літ. в шк. – 1992. – № 1. – С. 3 – 9.
203. Пасинок В. Г. Мовна підготовка студентів як загальнопедагогічна проблема : монографія / В. Г. Пасинок. – Х. : 1999. – 154 с.
204. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Рус. яз., 1989. – 276 с.

205. Пашковская Н. А. Развитие речи учащихся : пособие для учителя / Н. А. Пашковская, Г. М. Иваницкая, Л. Н. Симоненкова. – Киев : Рад. шк., 1983. – 199 с.
206. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие / под ред. С. И. Самыгина. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2002. – 544 с.
207. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской ; сост. А. А. Князьков. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
208. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні мови / М. Пентилюк // Укр. мова та л-ра в шк. – 1999. – № 3. – С. 8 – 10.
209. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
210. Пентилюк М. Закономірності навчання рідної мови / М. Пентилюк // Зб. наук. пр. Педагогічні науки. – Вип. X. – Херсон : Айлант, 1999. – С. 203–208.
211. Пентилюк М. І. Концепція когнітивної методики навчання української мови [Текст] / М. І. Пентилюк, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5–9.
212. Пентилюк М. І. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти [Текст] / М. І. Пентилюк, О. М. Горошкіна, А. В. Нікітіна // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2006. – № 9–10. – С. 76–84.
213. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М. : МГУ, 1989. – 216 с.
214. Петровский А. П. Основы педагогики и психологии высшей школы / А. П. Петровский, В. М. Ковалева, А. А. Крашенинников ; под ред. А. В. Петровского. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986 – 303 с.
215. Педагогіка туризму : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / [за ред. проф. В. К. Федорченка, проф.

- Н. А. Фоменко, доц. М. І. Скрипник, доц. Г. С. Цехмістрової] – К. :
Видавничий Дім “Слово”, 2004. – 296 с.
216. Пидкасистый П. И. Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы / П. И. Пидкасистый, Л. М. Фридман, М. Г. Гарунов. – М. : Пед. о-во России, 1999. – 354 с.
 217. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект / К. М. Плиско. – Х. : Основа, 1995. – 240 с.
 218. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К. : СПД Кулінічев Б. М., 2007. – 144 с.
 219. Пометун Олена. Інтерактивні методики та система навчання / Олена Пометун. – К. : Шк. світ, 2007. – 112 с. – (Б-ка „Шкільний світ”).
 220. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Т. : Навч. кн. – Богдан, 2000. – 248 с.
 221. Потелло Н. Я. Українська мова і ділове мовлення : підручник / Н. Я. Потелло. – К. : Вища шк., 1996. – 212 с.
 222. Про підтримку розвитку туризму в Україні : указ Президента України від 2.03.2001 № 127/2001 // Урядовий кур’єр. – 2001. – № 3. – С. 5 – 7.
 223. Про туризм : закон України. – Харків : ПП “ІГВІНІ”, 2008. – 40 с.
 224. Програма з української мови (за професійним спрямуванням) для студентів вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації. – К., 2006. – 25 с.
 225. Програма курсу „Українська мова (за професійним спрямуванням)” для вищих навчальних закладів , які здійснюють підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра (спеціаліста, магістра медичного та ветеринарно-медичного спрямувань) / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – Режим доступу : www.licasoft.com.ua/component/like/?base=1&id=950449

226. Психологія : навч. посіб. / О. В. Винославська, О. А. Брусенко-Кузнецов, В. Л. Зивков та ін. ; за наук. ред. О. В. Винославської. – К. : Фірма „ІНКОС”, 2005. – 352 с.
227. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Л.: В-во «СПОЛОМ», 2001. – 224 с.
228. Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат / V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи”. – К., 22 травня 2003.
229. Рахлівський Д. Ю. Проблеми вдосконалення понятійно-правового апарату туристської галузі / Д. Ю. Рахлівський // Туризм у ХХІ столітті. Глобальні тенденції і регіональні особливості : матеріали Міжнар. Наук – практ. конф. – К. : Знання України, 2002. – С. 342.
230. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
231. Риторика : учебник / З. С. Смелкова, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская и др. ; под ред. Н. А. Ипполитовой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 448 с.
232. Рукас Т. П. Формування культури ділового мовлення майбутніх інженерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика навчання (українська мова)” / Т. П. Рукас. – К., 1999.– 20 с.
233. Савенкова Л. О. Комунікативні процеси у навчанні / Л. О. Савенкова // Елементи теорії і практики формування комунікативних умінь : навч. посіб. – К. : Вид-во КДЕУ, 1996. – 120 с.
234. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста / Ю. А. Самарин // Вестн. высш. шк. – 1969. – № 8. – С. 127 – 130.
235. Саух І. В. Моделі професійної компетентності менеджера туристичної індустрії як основа конкурентоспроможності галузі [Електронний

- ресурс] / І. В. Саух // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2010_2_38.pdf
236. Семенов В. С. Дидактична гра як форма навчання / О. А. Семенов // Рад. шк., 1989. – № 3. – С. 26 – 33.
 237. Семенов О. Лексикографічна компетенція як показник мовної культури особистості / О. Семенов // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2008. – № 2. – С. 41 – 44.
 238. Симоненко Т. Основні напрямки роботи над розвитком професійної комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів / Т. Симоненко // Укр. мова і л-ра в шк. – 2005. – № 3. – С. 43 – 47.
 239. Симоненко Т. Система основних методів та прийомів у процесі формування професійної комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів / Т. Симоненко // Рід. шк. – 2005. – № 7. – С. 29 – 32.
 240. Симоненко Т. В. Теорія і практика професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : монографія / Т. В. Симоненко. – Черкаси : Вид. Вовчок О. Ю., 2006. – 328 с.
 241. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : [навч.-метод. посіб.] / Світлана Олександрівна Сисоєва, Тетяна Євгенівна Кристопчук. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 460 с.
 242. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : [підручник] / Світлана Олександрівна Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 151 с.
 243. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : [монографія] / Світлана Олександрівна Сисоєва. – Х. – К. : Книжкове вид-во «Каравела», 1998. – 304 с.
 244. Сисоєва С. О. Вища освіта України : реалії сучасного розвитку / С. О. Сисоєва, Н. Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський унів-т імені Бориса Грінченка, Національний

- університет біоресурсів і природокористування України. – К. : ВД ЕКМО, 2011. – 344 с.
245. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : [навчально-методичний посібник] / Світлана Олександрівна Сисоєва ; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К. : ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.
 246. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних сполучень / уклад. Л. О. Пустовіт, С. І. Скопенко, Г. М. Сюта, І. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
 247. Словник іншомовних слів / за ред. О. Мельничука. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
 248. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980 –Т. IV. – 1973. – 840 с.
 249. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навч. посіб.] / [М. Пентиліук та ін.] ; за заг. ред. проф. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2015. – 319 с.
 250. Словник паронімів української мови / уклад. Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. шк., 1986. – 221 с.
 251. Соловей Л.С. Компетентнісний підхід і оптимізація туристичної освіти / Л.С. Соловей // Людський капітал в умовах трансформації українського суспільства: Міжнарод. наук. конф. викл., асп. і студ. /Зб. тез. – К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2014. – С. 23–24.
 252. Стативка В. И. Взаимосвязанное обучение умениям речевой деятельности : монография. – Сумы : Ред.-издат. отд. СумГПУ им. А. С. Макаренка, 2004. – 332 с.
 253. Стахів М. Український комунікативний етикет: Навч.-метод. посіб. – К.: Знання, 2008. – 245 с.
 254. Струганець Л. Інтерактивний комплекс навчального забезпечення курсу української мови на нефілологічних факультетах вищої школи / Л.

- Струганець, О. Штонь // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки. – 2004. – № 1. – С. 26 – 31.
255. Теорія туристичної освіти і навчання / Історія туризму в Україні : Навч. посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова. – К. : Вища школа, 2002. – С. 70–135.
 256. Тестові технології в навчальному закладі : метод. посіб. / Л. І. Паращенко, В. Д. Леонський, Г. І. Леонська. – К. : ТОВ „Майстерня книги”, 2006. – 217 с.
 257. Тележкіна О. Говоримо та пишемо українською правильно і красиво / О. Тележкіна. – Х. : Основа, 2010. – 248 с.
 258. Тільняк Н.В. Реалізація комунікативно зорієнтованого підходу до навчання української мови бакалаврів технічних спеціальностей : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика викладання (українська мова)” / Н. В. Тільняк. – К., 2015. – 196 с.
 259. Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко ; за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника. – Х. : Белкаркнига, 2005. – 800 с.
 260. Томіліна А. О. Дидактичні умови контролю й оцінювання знань студентів з гуманітарних дисциплін із застосуванням інформаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / А. О. Томіліна; НАПН України, Ін-т педагогіки. – К., 2013. – 18 с.
 261. Тоцька Н. Методика роботи над професійним мовленням студентів технічного вузу / Н. Тоцька // Дивослово. – 2000. – № 6. – С. 24 – 26.
 262. Тоцька Н. Л. Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія та методика викладання (українська мова)” / Н. Л. Тоцька. – К., 2001. – 220 с.
 263. Трегубова Г. Формування професійного мовлення студентів / Г. Трегубова // Дивослово. – 2002. – № 2. – С. 39 – 40.

264. Українська мова за професійним спрямуванням: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. О. Караман, О. А. Копусь [та ін.] ; за ред. С. О. Карамана, О. А. Копусь. – К.: Літера ЛТД, 2013. – 544 с. (Гриф МОН України).
265. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Ін-т укр. мови. – 7-е вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 2007. – 240 с.
266. Усик О. Формування соціокультурної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.09 / О. Усик. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.
267. Устименко Л. М. Реалізація культурно-просвітнього потенціалу туризму в організації дозвілля молоді: автореф. на здобуття наук. ступеня дис. ... канд. пед. наук / Київський національний ун-т культури і мистецтв / Л. М. Устименко. – К., 2001. – 20 с.
268. Устименко Л. М. Історія туризму : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. М. Устименко, І. Ю. Афанасьєв. – К. : Альтерпрес, 2005. – 320 с.
269. Федоренко О.О. Професійна підготовка фахівців сфери туризму в університетах Угорської Республіки : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Федоренко Олена Олександрівна. – Рівне, 2012. – 259 с.
270. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – К. : Акад. видання, 2006. – 352 с.
271. Фоміних Н. Ю. Сутність поняття „інформаційно-комунікаційні технології” та їх значення на сучасному етапі модернізації освіти [Електронний ресурс] / Н. Ю. Фоміних. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9084/1/ped905_77.pdf
272. Хомский Н. Язык и мышление : пер. с англ. / Н. Хомский ; под ред. В. В. Раскина, предисл. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.

273. Хоцкіна С.М. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / С. М. Хоцкіна. – К., 2013. – 226 с.
274. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Нар. образование. – 2003. – № 2. – С. 58 – 64.
275. Цепкало О.В. Роль стратегічної компетенції у формуванні іншомовного професійного спілкування студентів технічного ВНЗ / О.В. Цепкало. – Електронний ресурс: режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/283/84>.
276. Цехмайстрова Г. С. Діагностика якості процесу навчання при підготовці фахівців для сфери туризму / Г. С. Цехмайстрова // Педагогіка і технологія професійної освіти. – 2002. – № 1. – С. 179 – 187.
277. Чайка В.М. Основи дидактики: навчальний посібник / В.М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 238 с.
278. Черних І. О. Лінгводидактичні умови розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ірина Олександрівна Черних. – К. , 2012. – 200 с.
279. Чорна Л. В. Організація якісної практичної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму / Л. В. Чорна // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Вип. 124. – С. 77 – 82.
280. Чорна Л. В. Підходи зарубіжних учених до формування змісту туристичної освіти в процесі її розвитку / Л. В. Чорна // Збірник наукових праць Полтавського державного університету імені В. Г. Короленка. Серія : Педагогічні науки. – Полтава, 2008. – Вип. 3 (61). – С. 32 – 38.

281. Чорненький Я. Я. Українська мова (за професійним спрямуванням). Ділова українська мова / Теорія. Практика. Самостійна робота : навч. посіб. / Я. Я. Чорненький. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 304 с.
282. Шаповалова Ірина. Перспективи розвитку компетентісного підходу у сучасній вітчизняній освіті / Ірина Шаповалова // Імідж сучасного педагога. – 2009. – №8-9. – С.22-25
283. Шахнарович О. М. Онтогенез речи и формирование языковой способности человека / О. М. Шахнарович // Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи. – М. : Наука, 1991. – С. 185-220.
284. Шевчук С. Українське ділове мовлення : навч. посіб. / С. Шевчук. – К. : Вища шк., 2000. – 271 с.
285. Шелехова Г. Комп'ютерні технології у навчанні мови / Г. Шелехова, А. Манако, Я. Остаф // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 33 – 35.
286. Шляхова В. В. Лінгвістичний аналіз тексту. Практикум. Навч. посібн. /за ред. Г. Р. Передрій. – К.: Видавничий центр "Академія", 2013. – 278 с.
287. Шляхова В. В. Лінгвістичні особливості перекладу наукового тексту // Освіта і управління. – 2012. Число 2-3. – с. 66-72
288. Шумарова Н. П. Мовна компетенція киян : соціолінгвістичний аспект / Н. П. Шумарова // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 11 – 17.
289. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості: соціопсихолінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.02; 10.02.01 / НАН України. Ін-т української мови / Н. П. Шумарова. – К. : 1994. – 48 с.
290. Щука Г. П. Організація практичної підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії / Г. П. Щука // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – Луганськ, 2009. – Вип. 10 (173). – С. 108–116.
291. Ющук І. Психологічний аспект у методиці викладання рідної мови / І. Ющук // Уроки української. – 2000. – № 1. – 424 с.

292. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. – К. : Освіта, 2000. – 254 с.
293. Bates E. Functionalist approach to grammar / E. Bates, B. Mac Whinney // *Language Acquisition : The State of the Art.* – Cambridge, 1982.
294. Garret M. F. Production of speech / M. F. Garret // *Observations from normal and pathological language use // Normality and pathology cognitive functions.* – London, 1982.
295. Hymes D. Sociolinguistics and ethnography of Speaking Social anthropology and language. – London, 1971. – 318 p.
296. Johnson K. Communicative approaches and communicative process. – 1979. – Pp. 45–63.
297. Osqood C. E. On understanding and creating sentences / C. E. Osqood // *American Psychologist.* – 1963. – V. 18. – № 12.
298. Postlethwait S. N. Time for Microcourses? // *The library College Journal.* – 1969. – Vol. 2. – Nr. 2. – P. 12.
299. Rivers W. M. Interactive Language. – N.Y.: Cambridge University Press, 1987. – Ed. – P. 12–13.
300. Ruchen, Dominique S. Key Competencies for a Successful and a Well – Functioning Society. – Germany: Hogrefe and Huber Publishers, 2003. – 206 p.
301. Savignon, S. J. Communicative competence: Theory and classroom practice (2nd ed.). – New York: McGraw-Hill, 1997. – 288 p.
302. Seeley, N. Teaching Culture: strategies for Intercultural Communication [Text] / N. Seeley – 3d Edition. – Lincolnwood: National Textbook Company, 1993. – 336 p.
303. Seelye H., & Wasilewsky J. Social Competency Development in Multicultural Children, aged 6-13. – Washington. DC: National Institute for Education. 1983. – Pp.212-213.
304. Skinner B. F. Verbal Behavior / B. F. Skinner. – New York, 1971.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КОРОТКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ФАХІВЦЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ

- **Аксіологія туризму** – відображення ціннісного значення туристичної діяльності, вибору людиною орієнтацій у «мандрівному житті»;
- **антропологія туризму** – розділ філософії туризму, що розглядає туризм як різновид людської активності, метою якої є задоволення потреб індивіда за рахунок здійснення подорожі;
- **географія туризму**, її сутність: територіальна організація туризму, принципи розміщення туристичних ресурсів, туристського районування;
- **герменевтичний потенціал туристичної діяльності** – сприйняття цінностей культури упродовж туристичних мандрівок, подорожей, відвідувань, поїздок, походів, яке реалізують через особисте розуміння, витлумачення (розшифровування суті);
- **екзистенціалізм** – з'ясування сутнісних характеристик існування людини, яка подорожує (сенсу життя, індивідуальної свободи, відповідальності тощо);
- **екзистенційний аспект класичного й екстремального туризму** – зміна світоглядно-ціннісних орієнтацій людини у межевій (граничній) ситуації подорожі й у звичному режимі, і в екстремальних умовах;
- **екологія туризму** – вчення про цивілізовану взаємодію туризму із природним середовищем для нейтралізації негативних впливів на біосферу;
- **естетика туризму** – художньо-естетичні можливості туризму, які сприяють подальшому розвитку емоційного ставлення людини до навколишнього середовища, природного чи урбанізованого;

- **етика туризму** – різновид прикладної етики, пов'язаної зі специфікою морального спілкування й усередині туристичних груп, і з місцевим населенням;
- **комунікативна культура туризму** – налагодження та підтримання у процесі туристичних контактів стосунків невимушеного, добровільного спілкування, заснованого на довірі, толерантності та взаємоповазі;
- **комунікація** – глибокі, соціально-значущі культурно-особистісні контакти, які можуть вплинути на ключові життєві цінності та орієнтації індивідів;
- **кроскультурна комунікація** – комунікація представників різних культур, які мають нетотожні культурні координати сприйняття культурних символів та цінностей, а також різні мотиваційні інтенції до діяльності;
- **культурологія туризму** – теорія культурних трансформацій особистості у контексті її перебування в інших соціокультурних середовищах;
- **культурологічні засади** вивчення феномену туризму: засоби, методи та механізми закріплення культурозначущої інформації у практиці туристичної діяльності;
- **місце продажу (реалізації) туристичних послуг** – країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт;
- **місце надання туристичних послуг** – країна, на території якої безпосередньо надають туристичні послуги;
- **онтологія туризму** – вчення про туризм як певну реальність, конкретне буття (існування) феномена туризму як суспільно-культурного інституту;
- **педагогіка туризму**, її роль у туризмологічному знанні: проблеми формування особистості за допомогою засобів виховання, навчання і розвитку у контексті гуманітарно-соціальних функцій туризму;

- **політична культура і туризм** – вияв політичних якостей людини як носія громадянсько-патріотичної культури в ході міжнародних політичних контактів;

- **праксеологічний аспект туризму** – філософська концепція діяльності, що має статус програмно-концептуального проекту – теоретичне підґрунтя моделювання розвитку туризму, розроблення програм та планів його вдосконалення;

- **праксеологія туризму** – наукове осмислення туристичних практик, праксеологічні принципи туризму, економіка туризму, інститут гостинності як чинники праксеологічного знання; філософське уявлення про практику туризму в її найрізноманітніших виявах і формах;

- **просування туристичного продукту** – комплекс заходів, що передбачає створення та підготовку до реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг (організація рекламно-ознайомлювальних подорожей, участь у спеціалізованих виставках, ярмарках, видання каталогів, буклетів тощо);

- **психологія та етика туризму**, їхнє місце в структурі туризмологічного знання: психологічні проблеми управління сферою туризму, етичні виміри туризму;

- **синергія культур у туристичній діяльності** – процес міжкультурної взаємодії учасників туристичної діяльності та створення внаслідок інноваційного туристичного продукту;

- **соціологія туризму**, проблеми мотивації туристичної діяльності: структура соціології туризму, туризм як соціокультурний інститут, соціологічні аспекти дослідження туризму;

- **супутні туристичні послуги та товари** – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких зазнає несуттєвого скорочення без їхньої реалізації туристам;

- **туризм, також туристика** – вид активного відпочинку у формі подорожей (мандрівництво) або виїздів поза місце постійного перебування,

поєднаних із розвагами, пізнаванням природного середовища рідного краю чи інших країн, їхніх архітектурних і мистецьких пам'яток, участю в різних заходах релігійного, культурного, спортивного, виховного чи іншого характеру;

- **туризм** – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання з оздоровлювальною, пізнавальною, професійно-діловою чи іншою метою без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування;

- **туризмологія (туризмознавство)** – загальна теорія туризму, галузь соціокультурного знання, яка має синтетичний характер і відзначається розгалуженими міжнауковими зв'язками, що сфокусовані на трактуванні різних аспектів туризму;

- **турист** – особа, яка подорожує Україною або іншою країною із незабороненою законом цієї країни метою перебування упродовж терміну від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування протягом зазначеного терміну;

- **туристична діяльність** – діяльність суб'єктів у сфері туризму, прискорювач глобальної міжцивілізаційної взаємодії, чинник суспільної єдності;

- **туристичний продукт** – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, що складається з не менше, ніж двох таких послуг, який реалізують або пропонують до реалізації за визначеною ціною та який охоплює послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані із перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо);

- **феноменологія туризму** – спостереження, опис та вивчення явищ у сфері туризму та усвідомлення їх суб'єктами туристичної діяльності;

- **філософія туризму** як методологічна та концептуальна основа туризмології; філософська теорія туризму, специфічний різновид соціальної

філософії; світоглядна, теоретико-методологічна інтегративна основа туризмології;

- **характерні туристичні послуги та товари** – послуги та товари, призначені для задоволення потреб споживачів, надання та виробництво яких зазнає суттєвого скорочення без їхньої реалізації туристам.